

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

OGAN GÜNER
Capitol Hill'i
kim bastı?

GÜLSELİ KIRGIL
Papatyaların evrimi ve
yaşam ağacındaki yeri

HASAN AYDIN
Eleştirel düşünce
ve İslam kültürü

Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi | Mart 2021 | 20,00 TL (KDV'den muaf)

203

Alâeddin Şenel ile yeni kitabı üzerine

GÖNÜLLÜ KULLUK

- Aşkınözneler ve şaşkınözneler nasıl oluştu?
- Kuran'daki İslam ve kulluk ideolojisi
- Aydınlanmanın neresindeyiz?



ISSN 1304-6756-0



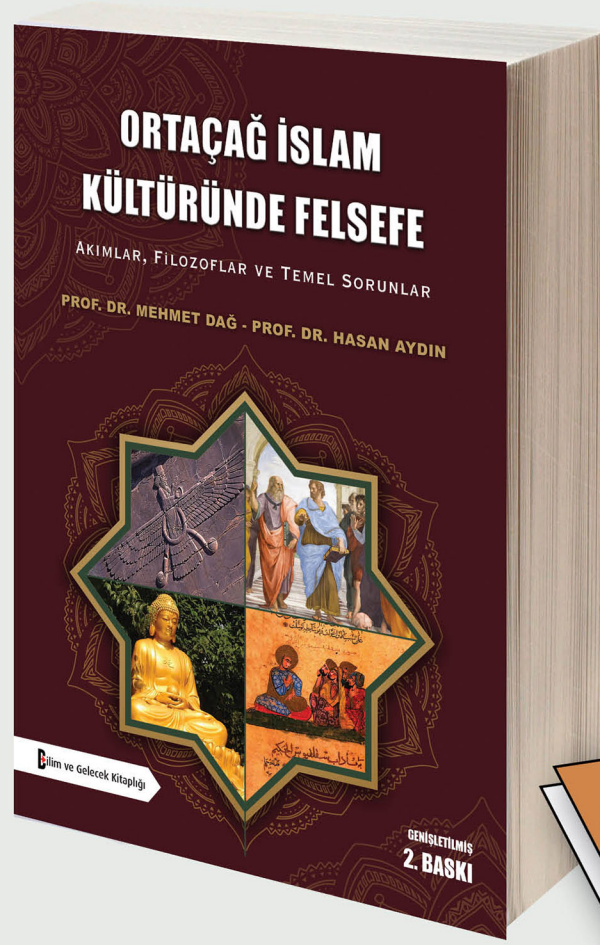
9 771304 675614
Kıbrıs satış fiyatı 21 TL

Bilişim Dünyası / Çin'in teknoloji politikaları ve Huawei

**Okullar
neden ve nasıl
açık tutulmalı?**



**Okulsuz eğitim
hangi sorunları
doğuruyor?**



Prof. Dr. Mehmet Dağ
Prof. Dr. Hasan Aydın

ORTAÇAĞ İSLAM KÜLTÜRÜNDE FELSEFE

AKIMLAR, FİLOZOFLAR VE TEMEL SORUNLAR

Ortaçağ İslam Kültüründe Felsefe: Akımlar, Filozoflar ve Temel Sorunlar, ortaçağ İslam kültüründe felsefenin serüvenini ele alıyor. Bu bakımdan, öncelikle, Ortadoğu'nun kültür mirasının tarihsel temelleri irdeleniyor; Doğu Hristiyanlığından süzülerek gelen Yunan, Hint ve İran kültür ürünlerinin Ortadoğu'da geçirdiği değişim ve nihayet İslam kültüründe boy veren felsefede oynadığı roller gözler önüne seriliyor. Ardından, ortaçağ İslam kültüründe ortaya çıkmış çeşitli felsefi akımlar, temel temsilcileri ve tartıştıkları temel sorunlar, özgün eserlerine dayanılarak nesnel-betimsel bir dille ortaya konuluyor. Bu bağlamda, İhvân es-Safâ, İbn er-Ravendî, Ebu Bekr Zekeriyâ er-Râzî, Kindî, Fârâbî, Âmirî, İbn Miskeveyh, İbn Sînâ, Gazzâlî, Ebû'l-Berekât el-Bağdadî, İbn Bacce, İbn Tufeyl, İbn Rüşd, İbn Haldûn, Sühreverdî ve Molla Sadrâ gibi filozofların düşünceleri, bağlı oldukları akımlar temelinde irdeleniyor.



maddenin evrimi

Kerem Cankocak

İTÜ Fizik Mühendisliği Öğretim Üyesi **Kerem Cankocak** *50 Soruda Maddenin Evrimi*'nde, "madde"yi, atomaltı parçacıklardan evrenin kısa tarihine geniş bir bağlamda, güncel araştırmalar ve problemler ışığında ele alıyor. **Işınım (radyasyon) madde midir ya da biz gözlemediğimizde, aynı anda her yerde olduğunu varsaydığımız elektronlar?** Değilse, materyalist dünya anlayışı geçersiz mi kalır? **Elektronların maddi varlıkları var mıdır?** Bu inanılmaz küçük parçacıklar elektrik olgusundan sorumludur, ancak bildiğimiz madde tanımına hiç uymazlar. **Maddi olmayan varlıklar var mıdır?** Varsa, bunlara ne dememiz gerekir? **Peki, insan duygu ve davranışlarının maddi temelleri var mıdır?** Toplum yasaları ile fizik yasaları arasında bir bağlantı kurulabilir mi? **Kaos nedir, belirlenemezci midir?** İçinde yaşadığımız evren sonsuz mu? **Çoklu evrenler nedir?** Zamanda yolculuk mümkün mü? **Bilgi maddi midir?**

Bilim dinin tersine, her şeyi bildiğini iddia etmez. "Bildiğimiz kadarını biliriz" der bilim. Madde bağlamında neleri bildiğimiz ve neleri henüz bilmediğimiz, bu kitapta en temel düzeyde ortaya konuyor.



**2. baskı
kitapçılarda**

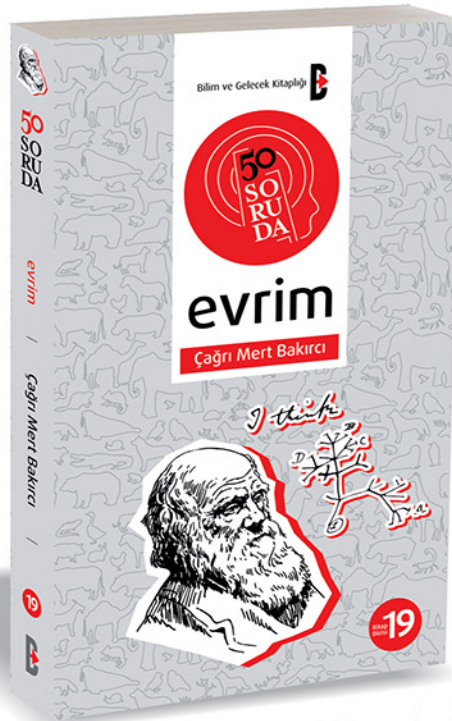


evrim

Çağrı Mert Bakırcı

Popüler bilim platformu Evrim Ağacı'nın kurucusu **Çağrı Mert Bakırcı** bu kitapta, tartışmalarda sıkça gündeme getirilen ve evrimle ilgili kafa karışıklıklarına neden olan sorulara, bilimsel gerçekler çerçevesinde doyurucu yanıtlar veriyor. Bakırcı'nın evrimin pek çok boyutuyla ilgili bilimsel gerçekleri anlatırken ele aldığı kimi sorular şöyle:

Evrin "sadece bir teori" mi; ispatlanmamış mı? **Evrin teorisini reddeden bilimsani yok mu?** Evrimin kanıtları neler? **Cansız atomlar nasıl canlılık yaratır?** Bir tür yeni bir türe nasıl dönüşür? **Evrime yönelik deney ve gözlemlerde bakteriler hâlâ bakteri, balıklar hâlâ balık, kuşlar hâlâ kuş değil mi?** Canlıların belirli ortamlara uyum sağlaması sadece adaptasyon olamaz mı? **Mutasyonlar her zaman zararlı mı?** Evrimsel süreçte genlere yeni bilgi nasıl eklenir? **Evrin her şeyi tesadüfle mi açıklar?** Evrimi gözleyebilir miyiz? **Evrin termodinamik yasalarıyla çelişir mi?** Canlıların milyonlarca yılda hiç değişmeyen fosilleri evrimi çürütmez mi? **Göz veya beyin gibi karmaşık yapılar evrimle nasıl var olabilir?** Zekâ bu kadar avantajlıysa, insan dışındaki türlerde neden evrimleşmedi? **insanlar maymunlardan evrimleştiyse, neden hâlâ maymunlar var?** insan evrimin son ürünü mü? **Evrin bir süpergücün yaratma yöntemi olamaz mı?** Evrimle yaratılış çelişir mi?



ÇIKTI!
KİTAPÇILARDA...





Bilim ve Gelecek
Aylık bilim, kültür, politika dergisi
SAYI: 203 / MART 2021

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Ender Helvacıoğlu

YAZI İŞLERİ

Gülşeli Kırgıl

IDARI İŞLER

Deniz Karakaş Volkan Tozan

DAĞITIM

Süleyman Altuğ

TEKNİK HAZIRLIK

Baha Okar

ADRES

Osmanağa Mah. Osmançık Sok. No:9,
D:13-14, Betül Han, Kadıköy-İstanbul
TEL: (0216) 345 26 14

www.bilimvegelecek.com.tr

E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr

YURTİÇİ ABONELİK KOŞULLARI

1 yıllık: 200 TL / 6 aylık: 100 TL

(Bilgi almak için dergi büromuzu arayınız.)

Kurumsal abonelik: 1 yıllık 250 TL

YURTDIŞI ABONELİK KOŞULLARI

Avrupa ve Ortadoğu için 80 Euro

Amerika ve Uzakdoğu için 150 Dolar

e-ABONELİK KOŞULLARI

1 yıllık: 50 TL / 6 aylık: 30 TL

(Bilgi almak için: www.bilimvegelecek.com.tr)

7 RENK BASIM YAYIM FILMCİLİK

LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ

Ender Helvacıoğlu

SORUMLU YAZIŞLARI MÜDÜRÜ

Deniz Karakaş

BASILDIĞI YER

Ezgi Matbaacılık (Sertifika no: 12142),

Sanayi Cad. Altay Sok. No: 10,

Çobançesme - Yenibosna / İstanbul

Tel: (0212) 452 23 02

YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli (Aylık)

ISSN: 1304-6756 DİLİ: Türkçe

BÜRO ve TEMSİLCİLERİMİZ

ANKARA BÜROSU: 100. Yıl İşçi Blokları Mah., 1540.
Sok., 32/1, Çankaya-Ankara / Tel: (0312) 806 27 75
Temsilci: Uğur Yıldırım / Tel: (0505) 710 46 03 /
uguryildirimugur@gmail.com

BÜYÜKÇEKMECE BÜROSU: Mimaroba Mah., Mustafa
Kemal Bulvarı, No: 36-A/2, Büyükçekmece/İstanbul
Temsilci: Ahmet Doğan / (0532) 333 84 15 /
ahmetdogan51@hotmail.com

BARTIN: Uğurcan Erdem / (0534) 454 55 01 /
haberlesme77@gmail.com

İZMİR: Levent Gedizlioğlu / (0532) 256 88 64
Osman Altun / (0541) 695 19 97
Baha Okar / (0535) 016 47 74

SAMSUN: Hasan Aydın / (0505) 310 47 60 /
hasanaydn@hotmail.com

ESKİŞEHİR: Cemil Can Vural / (0530) 683 29 35 /
cemilcavural@hotmail.com

TARSUS: Uğur Pışmanlık / (0533) 723 47 89 /
aratosdergisi@gmail.com

TİRE: Bahar Işık / (0533) 217 71 96 /
isikbahar@gmail.com

AVUSTURYA: Murat Naroğlu / murat.naroglu@gmail.com

BELÇİKA: Emre Sevinç / emre.sevinc@gmail.com

KANADA: Erdem Erinc / erdem_e@hotmail.com

İSTANBUL ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Erkin Öncan
(0543) 649 9400 / erknoncn@gmail.com

ÇUKUROVA ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Barış Ata
(0533) 499 35 53 / brsata@gmail.com

HACETTEPE ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Selim Arkacı
(0551) 976 84 66 / selimbio@gmail.com

İTÜ TEMSİLCİSİ: Deniz Şahin
(0530) 655 82 26 / calideniz@yahoo.com

ODTÜ TEMSİLCİSİ: Gamze Yüksel
(0507) 067 11 06 / gamzeyuksel13@gmail.com

SINOP ÜNİVERSİTESİ TEMSİLCİSİ: Özkan Kalfa
(0541) 814 16 32 / berke_442@hotmail.com

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ TEMSİLCİSİ: Mustafa Balay
(0538) 737 22 16 / mustafabalay@gmail.com

ZONGULDAK B. ECEVİT ÜNİV. TEMS.: Yağmur Bulut
(0534) 246 40 42 / bulutyagmur@gmail.com

Aydökümü

Nasıl bir kuram dergisi?

Bilim ve Gelecek'in en önemli boyutlarından biri kuram dergisi olması. Günümüzde bu boyut daha da önemli. Çünkü artık habercilik, politika, hatta politik analiz ve bilimsel tutum yazılarının ana mecrası basılı dergiler değil, dijital medya. Herhangi bir basılı derginin, bunların üzerine bir şeyler koyabiliyorsa yaşama şansı var; o da anlaşılıyor ki bir süreliğine daha... Dolayısıyla Bilim ve Gelecek'te bilimsel veya politik herhangi bir tutumun gerekçelerini, kanıtlarını, kuramsal ve tarihsel zeminini koymak durumundayız. Yoksa okurlar, üç satırlık bir tweette veya bir köşe yazısında ileri sürülebilen fikirlerin aynısını beş sayfalık bir yazıda okumak istemeyeceklerdir. Kolay bir iş değil, ama yapmak istediğimiz bu.

Bilim ve Gelecek'in bir diğer önemli boyutu, yön veren ve bütünsel bakış açısı (dünya görüşü) sunan bir dergi olması. Bu boyutu da sosyal medyada bulmak henüz zor. Farklı alanlarda farklı yerlerde çok değerli bakış açıları sunulabiliyor ama bunların bir potada eritilmesi ve kapsamlı bir dünya görüşünün çeşitli alanlardaki yansımaları olarak sunulması vazgeçilmez bir çaba. Bu da kolay bir iş değil, donanımlı bir ekibi ve ciddi editöryal çalışmayı gerektiriyor; ama dergimizde yapmak istediğimiz şey bu.

Basılı veya dijital alanda olmaktan bağımsız bir biçimde belki de en temel mesele, kuramsal çalışma (ve yayım) yaparken, geçmiş birikimin ve tarihsel boyutun analizi ile geleceğe uzanmayı ve geleceği örmeyi birlikte başarabilmek. Hatta günümüzde kuramsal çalışmanın esas sorularını geleceğe ilişkin sormak daha önemli; çünkü pandeminin de hızlandırıcı etkisiyle keskin dönüşümlerin yaşandığı/yaşanacağı, belirsizliklerin arttığı, yeni dinamiklerin ortaya çıktığı bir dönemden geçiyoruz. Dolayısıyla bir kuram dergisi, var olan birikimi vurgulamaktan çok -deyim yerindeyse- biraz uçmalı. Geleceğin farklı olasılıkları üzerine zihin jimnastiği de yapmalı. Elbette temel dünya görüşünden ve insanlığın düşünsel birikiminden kopmadan, hayal dünyalarına dalmadan...

Basit bir örnekle açalım: AKP iktidarının ne tür tahribatlar yarattığının, aydınlanmanın, laikliğin üzerinde nasıl tepindığının, emekçileri nasıl ezdiğinin bugün herkes farkında (kendi okur kitlemizden söz ediyoruz). Bunları zaman zaman hatırlatmak gerekebilir ama sadece bu noktada kalmanın fazla bir anlamı yok. Artık mesele ülkemizin içine girdiği bu darboğazdan nasıl çıkacağı, toplumun söz konusu tahribatın üstesinden nasıl geleceği (bu sadece iktidarın değişmesi ile de sınırlı değil) üzerinde yoğunlaşmaktır. İnsanlar, okurlar, hepimiz bu noktada bir sıkışmışlık yaşıyoruz çünkü.

Bir diğer örnek: Kapitalizmin ne denli vahşi bir sistem olduğunu, sosyalizmin ise bütün sorunların çözümü olduğunu tekrarlamak artık yeterli değil; hatta bu düzeyde kalmak topu taca atmak anlamına geliyor. Sorun, dünya toplumlarının kapitalizmi nasıl aşabileceğinin dönemsel ipuçları üzerine yoğunlaşmak ve pratiğe yön verecek mümkün olduğunca gerçekçi fikirler üretmek. Kısacası kuram, geleceğe (havale etme değil) uzanma kanalları bulmalı.

Elinizdeki sayıda, Alâeddin Şenel'in yeni çıkacak kitabı üzerine yaptığımız dosyayı (özellikle söyleşiyi), "Bilişim Dünyasından" bölümümüzün yazarı İzlem Gözükeleş'in "Çin'in teknoloji politikaları ve Huawei" başlıklı makalesini, Ogan Güner'in "Capitol Hill'i kim bastı?" adlı denemesini, Tardu Soyer'in "‘Ütopik’ (olmayan) bir yönetim(sizlik) modeli olarak kent-komünleri/komünler" başlıklı makalesini ve elbette "Okulsuz eğitim ve sorunları" dosyasını bu perspektifle okumanızı öneriyoruz. Diğer bütün yazılarla da arzu ettiğimize yakın bir dergi sunduğumuzu düşünüyoruz.

Dostlukla kalın...

Bilim ve Gelecek

■ ■ KAPAK DOSYASI

- Söyleşi: Ender Helvacıoğlu
Alâeddin Şenel ile
'Gönüllü Kulluk' kitabı üzerine 4
- Alâeddin Şenel
Aşkınöznelerin yaratılışı ve
gerçek öznenin şaşkınözneye dönüşümü 15
- Alâeddin Şenel
Kuran'daki İslam'ın ideolojik etkisi:
Gönüllü kulluk 20

Prof. Dr. Hasan Aydın
Eleştirel düşünce açısından İslam kültürü 28

- ■ DOSYA: Pandemide okulsuz eğitim ve sorunları
Aysuda Kölemen ve Tomris Cesuroğlu ile
Söyleşi: Nalân Mahsereci
Okullar neden ve nasıl açık tutulmalı? 32

Dr. Orkun Saip Durmaz
Salgın koşullarında uzaktan eğitim ve
eğitim emekçilerinin sorunları 39

- ■ BİLİŞİM DÜNYASINDAN / İzlem Gözükeleş
Çin'in teknoloji politikaları ve Huawei 44

Tardu Soyer
'Ütopik' (olmayan) bir yönetim(sizlik) modeli olarak
Kent-komünleri/komünler 52

Ogan Güner
Capitol Hill'i kim bastı? 63

Gülseli Kırıl
Evrimi, yaşam ağacındaki yeri ve özellikleri ile
Papatyalar ve papatyagiller 66

Hasan Gören
Hedef: Ay 74

Nazlı Turan / Cem Oran
Türkiye Uzay Ajansı: Teknolojinin neresindeyiz? 78

Dr. Yüksel Atakan
Nükleer reaktör kazasından 10 yıl sonra
Fukuşima'da durum ve alınabilecek dersler 81

- ■ MATEMATİK SOHBETLERİ / Ali Törün
Satranç tahtasındaki yalnız at 86

- ■ BULMACA / Hikmet Uğurlu 88

- ■ KİTAPÇIL / Özer Or 89

Gözde Yazıcı
Damdan düşen psikoloğun ciddiyeti ve nezaketi:
Doğan Cüceloğlu'nun ardından 90

İşıl Kızılırmak
Ototroflar, keseli antilop ve biz:
Evrim: Dünya Üzerindeki Yaşamın
Tam Hikâyesi 91

ÜÇÜNCÜ TEKİR ŞAHİS / Anıl Ceren Altunkanat
Tercüme bürosu 92

Nalân Mahsereci
Eczacı mahallesinin nabzını elinde tutandır:
Fazilet Eczanesi yıkıma karşı... 93

NAUTILUS / Özer Or
Bir Nigâr Hanım daha var:
Şair Nigâr Refibeyli'nin Türkiye seyahati 96

KAPAK DOSYASI

4

Alâeddin Şenel ile 'Gönüllü Kulluk' kitabı üzerine



Söyleşi: Ender Helvacıoğlu

Akıl tutulmasının, aklın, akıl yürütmenin, düşünmenin, inançlarla felç edilmesinin ürünü olduğu söylenebilir. Gerçekten "inanma", hele neredeyse bütün önemli insan-insan ve insan-doğa ilişkileriyle ilgili hazır bilgilerin sunulduğu dinsel ideolojik kaynakların mutlak doğruluğuna "iman etme", özgür, eleştirel düşünme olmaması şöyle dursun, "düşünme" bile değildir. İnsanın, onu hayvanlardan ayırt edici (biri araç yapma olan) iki yetisinden birini kullanmaktan (düşünmekten) vazgeçmesidir.

Eleştirel düşünce açısından İslam kültürü 28

Prof. Dr. Hasan Aydın

Eleştirel düşünenleri, farklı olanları, iktidarı ve uygulamalarını sorgulayanları ötekileştiren, şeytanlaştıran, düşmanlaştıran, hain ilan eden mantık, reddiyeci ve tehafütçü mantığının bir uzantısıdır.





Dosya: Pandemiye okulsuz eğitim ve sorunları

Okullar neden ve nasıl açık tutulmalı?

32

Aysuda Kölemen ve Tomris Cesuroğlu

Söyleşi: Nalân Mahsereci

“Okulöncesi ve ilkököl çağındaki çocuklar okuldan uzakta kaldıklarında zekâ gelişimi, fiziksel ve sosyal gelişim açısından telafisi olmayan kayıplara uğruyorlar; fiziksel ve ruhsal sağlıkları ciddi bir şekilde zarar görüyor. Okulların kapanmasının kadın haklarında gerileme, çocuk ihmali ve istismarı, kız çocukları başta olmak üzere okullaşma oranlarında azalma gibi çok ciddi toplumsal zararları var.”

Salgın koşullarında uzaktan eğitim ve eğitim emekçilerinin sorunları

Dr. Orkun Saip Durmaz

39

Uzaktan eğitimin pandemiden bağımsız olarak birtakım sorunlar barındırdığını, üstelik bu sorunların salgın koşullarında daha da derinleştiğini biliyoruz. Uzaktan eğitim uygulamasının toplumsal eşitsizlikleri yeniden üreten -ve hatta derinleştiren- işlevlerini sorun etmeyen, en azından önceliği bu olmayan bir hükümet ve YÖK tercihiyle karşı karşıya olduğumuzu söylemek durumundayız.

BİLİŞİM DÜNYASINDAN / İzlem Gözükeleş

44

Çin’in teknoloji politikaları ve Huawei

Çin’in teknolojiyi yerleştirme sürecinden çıkarılabilecek çok ders var. Yazıda bu süreç Huawei örneği üzerinden tartışılıyor.



Evrimi, yaşam ağacındaki yeri ve özellikleri ile Papatyalar ve papatyagiller

Gülseli Kırgıl

Çeşitli türleriyle, renk renk, irili ufaklı çiçekleriyle hayatımıza renk katar papatyalar. Papatyalar ve papatyagillerin kökeni hakkında neler biliyoruz? Bitkilerin ışığa doğru yönelmesi nasıl gerçekleşir?



66

‘Ütopik’ (olmayan) bir yönetim(sizlik) modeli olarak Kent-komünleri/komünler

52

Tardu Soyer

21. yüzyıla ne miras kaldı? Bu yüzyılda büyüyen ölçeklerde komünal bir örgütlenme modeli geliştirmek olanaklı mıdır? Örneğin hiçbir zaman sona ermeyecek bir Paris Komünü yaratılabilir mi? Ya da yeryüzünün herhangi bir yerinde insanlığın yeniden bu gücü ele geçirme şansı var mı?



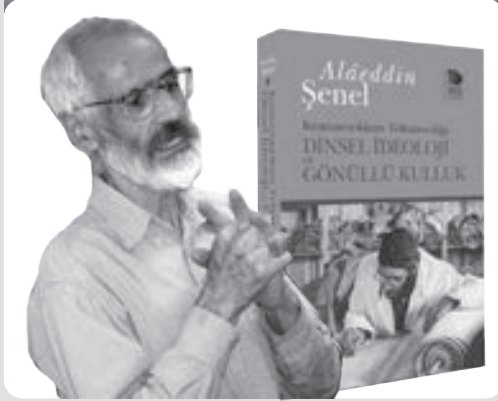
Capitol Hill’i kim bastı?

63

Ogan Güner

Başkanlık seçimi sonrası ABD Meclis Binası baskınındaki görüntüler bize ne anlatıyor? Gerici ve faşizan bir güruhun sahneye çıkışını mı izledik sadece? Yoksa olayların geri planında uzun yıllar boyunca birikmiş sahici bir öfke olabilir mi?

Alâeddin Şenel ile 'Gönüllü Kulluk' kitabı üzerine



Söyleşi: Ender Helvacıoğlu

Akıl tutulmasının, aklın, akıl yürütmenin, düşünmenin, inançlarla felç edilmesinin ürünü olduğu söylenebilir. Gerçekten “inanma”, hele neredeyse bütün önemli insan-insan ve insan-doğa ilişkileriyle ilgili hazır bilgilerin sunulduğu dinsel ideolojik kaynakların mutlak doğruluğuna “iman etme”, özgür, eleştirel düşünme olmaması şöyle dursun, “düşünme” bile değildir. İnsanın, onu hayvanlardan ayırt edici (biri araç yapma olan) iki yetisinden birini kullanmaktan (düşünmekten) vazgeçmesidir. Ki bunun insanlığından yarı yarıya vazgeçmesi anlamına geldiği söylenebilir. Özgür, eleştirel düşünme yeteneğinin insandan alınıp “her şeyi bilen”, “gücü her şeye yeten” olduğuna inanılan bir aşkınözneye bağışlanması, insanı bir mal, bir araç konumuna indiren “kul insan” anlayışının ürünüdür. İnsanlığımızı ve düşünme yeti, hak ve özgürlüğümüzü, kullarına verdiği söylenen budünya ile ilgili sözlerin hiçbirinin yerine gelmemiş olması varlığına kuşku düşüren bir aşkınözne yerine, onun sözcüsü, kulları olduklarını ileri süren dinsel ideoloji üreticilerine, sözcülerine ve siyasal İslam yöneticilerine teslim etmektir.

Alâeddin Şenel ile neredeyse bir yıl öncesinden sözleşmiş-tik. Eksenini “gönüllü kulluk” kavramının oluşturduğu bir kitap üzerinde uzun süredir çalıştığını biliyorduk. Hatta bu kitabın bir ön çalışması diyebileceğimiz bir kitabı Bilim ve Gelecek Kitaplığı’ndan çıkarmıştık: *Din-Ahlak ve Saygı-Biat Üzerine Aykırı Yazılar*, 2014. “Gönüllü Kulluk” kitabının çıkış sürecinde kendisiyle bir söyleşiyi de kapsayan geniş bir dosya yapma konusunda anlaşmıştık. İşte bu kitap, *Kenttanrıçılıktan Tektanrıçılığa DİNSEL IDEOLOJİ VE GÖNÜLLÜ KULLUK* adı altında İmge Yayınları’ndan çıkmış bulunuyor. Siz bu satırları okurken büyük olasılıkla raflardaki yerini almış olacak.

Kitabın zengin içeriği konusunda bilgi sahibi olabilmeniz için arka kapak yazısını burada aktarmak istedik:

“Yazarın *Kemirgenlerden Sömür-genlere İnsanlık Tarihi* (İmge, 2006) yapıtında, insanlığın, ‘Biyolojik Evrim’ kalıtı temelleri üzerinde yükseltilen ‘Kültürel Evrim’ kazanımları, daha çok ‘maddesel kültür’ perspektifinden yaklaşılarak anlaşılıp anlatılmaya çalışılmaktaydı.

“Bu tarih anlayışını yazar, *Kenttanrıçılıktan Tektanrıçılığa Dinsel İdeoloji ve Gönüllü Kulluk* (İmge, 2021) yapıtında bütünleştirerek şöyle tamamlamakta:

“Tarihe ‘simgesel/düşünsel kültür’ birikimi açısından yaklaşıp, düşünceler ve inançlar, çağımızın sorununa (yarışmacı/savaşçı insan ilişkileri) ve toplumumuzun saptırıldığı (siyasal İslam) çıkmaz sokağına dek ‘dinsel ideoloji’ ana akımı üzerinden izlenmekte.

“Bu yolda işe, ilk (sanal) insan topluluğunun ilkel insanının, ilk maddesel aracını (mızrak) yontarken, onun imgesini/simgesini kafasında yaratıp belleğine attığı varsayımıyla başlanmakta. Böylece insanın yeryüzüne, hem nesneler hem simgeler evreninde, hem (acılarıyla, tatlılarıyla) geçmiş zaman hem (korkularıyla, umutlarıyla) gelecek zaman atmosferi içinde yaşayabilen bir varlık olarak adımını attığı görülmekte. İnsanın, hem düşünce hem duygu organı olan neokorteksli beyniyle

kendisini hem dinsel/metafizik duygulara ve inançlara hem rasyonel/bilimsel düşüncelere ve umutlara götürebilecek sınırsız bir bellek ve anımsama yetisi taşıdığı ileri sürülmekte.

“Asalak avcı-toplayıcı geçim biçimi yaşanan dönemlerde yaşamsal sorunlarına (açlık, üreme, yaşarkalma) doyurucu çözümler üretmeye yeterli olmayan ilkel kültürlü topluluk insanının, ‘gerçeklik dünyasında’ çözümediği sorunlarına, ‘analoji mantığı’ ekseninde döndürdüğü ‘sihirsiz düşünüş ve kültür’ ile çözme umuduna kapılışı betimlenmekte. Bu yolda arkeolojik ve antropolojik veriler izlenerek, tutumu şöyle yansıtılmakta: ‘Düşmanına dış geçiremeyen kuklasına şiş geçirir’ ve ‘insan simgelerle savaşı, simgelerle sevir!’

“Uygar toplum (kentli, katmanlı, devletli, eşitsizlikçi toplumlar) dönemi üstyapısının, ‘tümdengelem mantığı’ temeline dayandırılan inançlarla örüldüğü belirtilmektedir. İnsanın ve toplumun kendisini ‘bilen ve bildiğini bilen tek gerçek özne’ yapan özelliğinin, gerçekliği bilme ve onu kendi bireysel ve topluluğunun ‘kolektif eylemi’ ile değiştirebilme yetilerinin yadsınıp elinden alınarak ‘Rab’ (Efendi) denen sanal aşkınöznelerle sunulmasıyla kul/köle konumuna düşürülmesinde kullanılan ‘dinsel ideolojinin işlevi’ üzerinde odaklanılmakta. Bu noktada, insan anlayışında, insanlığın ilk sınıflı uygar toplumlarının görüldüğü Mezopotamya’da Sümer/

Babil Yaratılış Mitosu içinde, insanın ‘tanrılara’ hizmet/kulluk etmesi amacıyla ve ‘balçıktan’ (*Tevrat*, Yaratılış, 1:27; *Kur’an*, Secde: 9) yaratılışı inancına demir atıldığı gösterilmekte. Bu yaratılış inancının imparatorluk ideolojisi işlevi görecektanrıçılığa, olduğu gibi, biçimi (balçıktan yaratılma) ve içeriği (tanrılara/tanrıya kulluk etmesi amacı) ile kopyalanarak geçirilişi ortaya konmakta.

“Kitabın sonuna koyduğu EK içinde yazarın ‘Bilimsel Düşünüş Yöntemine Bir Katkı Denmesi’ de bulunuyor.”

Okuyacağınız dosya geniş bir söyleşi ile başlıyor. Hem kitabın içeriği konusunda bilgi vermek, hem de kitapta yapılan çözümlemeleri bir adım öteye götürmek amacıyla yaptık söyleşiyi. Umarız başarabilmişizdir. Söyleşiden sonra kitaptan iki çarpıcı bölümü okurlarımıza aktarmak istedik. Tanrıların ve kulluk olgusunun ilk kez hangi koşullarda ortaya çıktığının analiz edildiği ilk makaleyi “Aşkınöznelerin yaratılışı ve gerçek öznenin şaşkınözneye dönüşümü” başlığı altında okuyacaksınız. İkincisi ise İslam’ın ideolojik etkisinin esas olarak cennet ve cehennem kavramları üzerinden incelendiği eserin sonuç bölümü: “*Kuran*’daki İslam’ın ideolojik etkisi: Gönüllü kulluk”.

Bu dosyayı *Bilim ve Gelecek* okurları için hazırlamamıza izin veren İmge Yayınları yöneticilerine teşekkür ediyoruz.

Alâeddin Şenel, *Bilim ve Gelecek*’in İstanbul bürosunda verdiği derslerden birinde.



Neden 'gönüllü kulluk' olgusu?

- Yazma işini büyük bir titizlikle ele aldığımızı ve bu son kitap üzerinde de uzun süredir uğraştığımızı biliyoruz. Neden "gönüllü kulluk" olgusuna yoğunlaştınız? Bu konuyu seçmeniz de ülkemizde ve dünyada son dönemde yaşanan siyasi gelişmelerin de bir rolü oldu mu?

- Oldu; ancak konuyu (sorunuzda belirtilen sözcük ile) ben seçmedim. Soru, insanca yaşayamama sorununa dönüşerek kendini dayattı denebilir. Sorunun, insanlığın varlığı yokluğu tartışılabilir derecede şiddetlendiği söylenebilir. Ben de insanlığın geçmişi üzerine Kemirgenlerden Sömürgenlere İNSANLIK TARİHİ yapıtımı derlemeye başladığım tarihlerden (neoliberalist fırtınanın başlatılışından) beri, bütün insanlar gibi, yaşamdan tat alınamayacak koşulların içinde sürüklenildiğimizi duyumsamaktaydım. Bu duygu ve düşünceler içinde, nereden nereye geldiğimizi anlamak çabasıy-

la, üniversitede okuttuğum "Siyasal Düşünceler Tarihi" birikimimi derinleştirip genişleterek, yazılması 10 yılı bulan bir insanlık tarihi denemesi yazmıştım. Yayınlanır yayınlanmaz onun önemli bir eksikliğinin bulunduğu ayırımına vardım: İçinde insanlığın kültürel evriminin "maddesel kültür" boyutu üzerinde yeterince durulmuştu. Ancak "simgesel/düşünsel kültür" boyutu üzerinde gereğince durulmamaktaydı. Oysa "tarih, günümüzün insanlığını kavramak, etkilemek, değiştirmek için de yazılmalıydı" diye düşünmeye başladım.

Emeklilik on yıllarımda toplumsal, siyasi konjonktürün gereklerine uygun çeşitli yazılar yazıp konuşmalar yapmıştım. Bu konuda (Bilim ve Gelecek dergisi, araştırma ve düşüncelerimi yönlendiren ve derginin sayfalarını açan yönetici ve çalışanları sağ olsun) ilgimi yoğunlaştırdım. Bunun bir ürünü Alâeddin Şenel, *Din-Ahlak ve Saygı-Biat Üzerine Aykırı Yazılar* (Bilim

ve Gelecek Kitaplığı, 2014) oldu. Öteki ürünü *Kenttanrıclıktan Tektanrıclığa DİNSEL IDEOLOJİ VE GÖNÜLLÜ KULLUK* (İmge, 2021) olacak.

İnsanlığın kültürel evrimini, simgesel/düşünsel kültür perspektifinden de bakarak kavrayıp değerlendirme çabasında, "gönüllü kulluk" olgusu üzerinde odaklanarak yaklaşmanın gereğinin yeterince kavranmadığı sonucuna varmıştım. Bunda derginizin belirttiğim rolü yanı sıra, sorunuzda belirttiğiniz gibi, "ülkemizde ve dünyada son dönemde yaşanan ekonomik, toplumsal, siyasi gelişmelerin de rolü oldu". Somut olarak belirtmek gerekirse, bunların dünyada, küresel emperyalizm döneminde dinsel (daha çok da İslam) inançların sömürülmesi ile bir üçüncü dünya savaşı çapına ulaşan "vekâlet savaşları" olduğu söylenebilir. Bölgemizde ve ülkemizde ise (bilindiği gibi) siyasal İslam'ın canlandırılıp yükseltişi gösterilebilir.

Gönüllü Kulluk, Rönesans düşünürü Etienne de La Boétie'nin (*Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, çev. Mehmet Ali Ağaoğulları, İmge, 1995) ortaya attığı bir kavramdır. Ondan da etkilendiğim yadsınamaz. Ama kitabın adını koymamda esinlendiğim asıl ve yakın kaynak *Taraf* gazetesinin 20 Nisan 2009 sayısının son yaprağında, Muhammed'in doğum tarihini de "mübarek" günler takvimine sokup devlet okullarında kutlanması amacıyla siyasal İslam yönetimi sırasında önerilmiş "Kutlu Doğum Haftası" nedeniyle yapılan eğitim etkinlikleri arasında ilk ve ortaöğretim öğrencilerine açılan "Peygamber'e Mektup" yarışmasına gönderilen şu yazı oldu:

"Senden öğrendim dostluğu, kardeşliği, kulluğu, senden öğrendim duayı, merhameti, senden öğrendim öğrenmeyi ve yine senden öğrendim, şu evrenin, muhteşem kâinatın basit bir tesadüften oluşmadığını. 'Komşusu açken tok yatan bizden değildir' sözün seni anlatmaya yeter, değil mi Efendim?.. Merhamet sahibiydin sen, mütevazıydın. Yolda yürürken üzerine kasten dökülen külün hesabını bile sormayandın. Aksine, dökülmediği bir gün; 'Bu-

Kitabın adını koymamda esinlendiğim asıl ve yakın kaynak *Taraf* gazetesinin 20 Nisan 2009 sayısında "Peygamber'e Mektup" yarışmasına gönderilen yazı olmuştu.



gün üzerime kül dökmediniz, bir rahatsızlığınız mı var?’ diyecek kadar incelik gösterdin.”

(Adı, Soyadı, okulu: lisesi)

Kitabımın başlığına “gönüllü kulluk” kavramını alışım böyle oldu. Gönüllü kulluk olgusu ise, ne İslamla, ne (Musevilik, Hristiyanlık, İslamla üçü bir arada) tektanrıcı din ile sınırlıydı. İnsanlığın ilk sınıflı, uygar, eşitsizlikçi toplumsal yapısıyla birlikte (MÖ 3500 dolaylarında, Sümer’de) başlatılmıştı. Birçok yazımda bıkmadan usanmadan yeniden ele alıp anlattığım gibi, göçebe çoban (Sümerler denecek) halklar konfederasyonu şeflerinin Aşağı Mezopotamya yerleşik çiftçileri üzerinde toplumsal artı (ürün) aktarımını (sömürüyü) kurumlaştıran fethi ve devletin kuruluşuyla başlatılmıştı. Tapınak devletlerinin serf/köle olarak derlediği tarımcı ve zanaatçı emekçi orduları ile büyük sulama tarımının ve emeğin artan verimliliğinin sağladığı düzenli ve büyük artı aktarımının eşitsiz bölüşümüyle, eşitlikçi ilkel topluluk düzeninden eşitsizlikçi, sınıflı, devletli, (dinsel) ideolojili “uygar toplum” düzenine geçiş tamamlanmıştı. Bu yolda uygar toplumun, ekonomik (çalışan-çalıştıran), toplumsal (efendi-köle/serf), siyasal (yöneten-yönetilen), art arda ve iç içe farklılaşma süreçleri beslenmişti. Toplumsal farklılaşma “düşünsel farklılaşma” (düşünce/inanç üreten kapıkulu dinci düşünürleri-onların söylediklerine, yazdıklarına inanan, buyruklarına boyun eğen kul uyruklar) farklılaşmasıyla dinsel ideoloji biçiminde üstyapısı kurumlaştırılmıştı.

Bu olgular kümesinin yazılı belgesinin Sümer/Babil yaratılış mitosu (bak. *Babil Yaratılış Destanı* - *Enuma Eliş*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016) olduğu söylenebilir. İçinde, insanın tanrıları beslemek, tanrıların/tapınakların tarla, kanal, sürü ve öteki ayak işlerini görece, onları çalışma yükünden kurtaracak kulu (yani efendilerin, yöneticilerin hizmetçileri, köleleri, serfleri, emekçileri) olarak yaratılışı anlatılmaktadır. Dolayısıyla insanın varlık nedeni (*raison d’être*) tanrıları, yöneticilere kulluk etme olarak vurgulanmaktadır. Öyle ki bu “kul in-

san” anlayışı, biçiminden (balçıktan yaratılıp burnuna ruh üflenişinden) tutun içeriğine (tanrılara/efendilere/yöneticilere) mal ve hizmet üretme “yazgısına” dek, çoktanrıcılıktan, tektanrıcılığa (Musevilğe, Hristiyanlığa, İslamla) aktarılacaktır. Devletin, dinin kuruluşunda bu inanç, savaşla, şiddetle, baskıyla dayatılmıştır. Bunlar yanı sıra dinsel ideoloji eğitimiyle kuşaktan kuşağa geçirilerek, çağımıza, toplumumuza dek sürdürülelmektedir. İşin sırrı, olası kurbanlara, kökenindeki, temelindeki baskının, şiddetin unutturulup kasapların dayattığı inançları içselleştirmelerinin sağlanmasında yatmaktadır. Sabahtan akşama, doğumdan ölüme sürdürülen emek sömürüsü ve sömürü düzenini sürdürmek için başvurulmuş savaşlar, baskılar, haksızlıklar, acılar, onlara “yazgı” da dense unutulabilir, unutturulabilir mi? Öyleyse, sömüren ile sömürülenlerin aynı törenlerde, aynı inançlarda bir araya getirilmeye, bir arada gösterilmeye çalışılan “gönüllü kulluk” durumundan kurtulma olanaklı ve gereklidir.

Son bir nokta daha: Gönüllü kulluk, yalnızca dinsel alanda, Allah ile kul arasındaki eşitsiz (yaratma-yakarma rolleri) ilişkisini yansıtan bir kavram değildir. “Kulun, kölen olayım” söyleminin (aşktan kavgalara dek) yaygınlığına bakın anlarsınız. O, tüm eşitsizlikçi insan ilişkilerinin (gönüllü gönülsüz) benimsetilişinin kaynağıdır. Ama en önemlisi, “gönüllü kulluk” durumunun, varlığını çağımızın endüstri üretim dö-

neminin ilişkilerinde de sürdürebilmesidir.

Üretim araçlarının sahibi ve denetleyici konumundaki kişilerin buyrukları, istekleri, Allah’ın kullarından, efendilerin kölelerinden, su-bayların erlerinden bekledikleri bir tutumla (hiç değilse, her gün, çalışma saatleri boyunca) gönülsüz olsa bile “gönüllü” görünümü verilerek yerine getirilmektedir. Kitabımda Tanrı-kul eşitsizlikçi ilişki örüntüsünün, neredeyse bütün insan ilişkilerinde örnek alınan bir model işlevi gördüğü saptamam bu gerçeğe dayanmaktadır.

Kültürel evrim

- Kitabımızın ilk bölümlerinde insanoğlunun biyolojik evrimden kültürel evrime geçiş dinamikleri ve bunun sonucunda sanalöznelerin ve giderek aşkınöznelerin yaratılış süreci tartışılıyor. Bu sürece ilişkin birkaç soru sormak istiyoruz: a) Kültürel evrim, doğal olmayan bir evrim mi? Yoksa kültürel evrim biyolojik evrimin bir parçası mı? b) Bu noktada kritik kavram “emek” mi? Emek hem biyolojik hem de kültürel evrimin dinamiği, en azından ikisi arasında bir köprü değil mi? c) Biyolojik evrimin dinamiği yaşam mücadelesi ve doğaya uyum denebilir; peki, d) kültürel evrimin dinamiği ne?

- “Evrim” denince genellikle “biyolojik” evrim, yani canlıların evrimi anlaşılmaktadır. Ama biyolojik evrimin öncesinde cansız maddenin (fizik-kimyasal) evrimi, sonrasın-

“Kültürel evrimin başlangıç noktası olarak, bir Hominid (İnsansı) topluluğunun araç yapıp, yaşamının hemen her alanında sistemli olarak araç kullanarak emek etkinliğinde bulunması alınabilir.”



da ise “kültürel evrim” olgusu bulunmaktadır. Bu bazen art arda bazen iç içe üç evrim süreci, giderek daha karmaşık durumlar ve yapılar oluşturmakta birbirlerine biçimsel benzerlikleri (birikimsel bir örgütlü karmaşıklaşma eğilimi göstermeleri bakımından) aralarında yapısal bir benzerliğin, bağlantının da bulunabileceği sanısı yaratmaktadır.

Kültürel evrim bilinçli öznel olarak insan hayvanıyla başlayan bir süreçtir. Bu gerçek, popüler bilimsel düzeyde şöyle anlatılabilir: Üç boyutlu görebilme sağlayan görme; kolları, elleri, parmakları özgür bırakan dik yürüme; görülen, gözlemlenen, yapılan hemen her şeyi imgeler, simgeler biçiminde kodlayıp, sınırsız denebilecek bellekte dosyalayıp sınıflandırma ve ilerde onları çağrıştırıp, karşılaştırıp, anlamlandırma (bilinç) ve onlara gösterilen tepkiyle eylem (erekli davranış) kararı alma “yetişi” kazandırmış bir neokorteks, insanın biyolojik evrimsel kalıtımıdır. Hayvan, gereksinimlerini karşılamak için, biyolojik evrimsel kalıtımını (diş, gaga vb.) kullanarak “çabalar”. İnsan ise bu yolda “emek” etkinliğinde bulunur. Emek etkinliği, öznenin kafa gücü (bilgi birikimi, sorun çözücü düşünce üretimi) ile kas gücünün eşgüdümlü ve sürekli etkinliğiyle yürütülür. Böylece insanın, hem nesneler evreninde hem simgeler/düşünceler, duygular evreninde; hem geçmiş zaman anıları, hem içinde yaşanılan anın sorunları, hem gelecek tasarımının, umut korku ve beklentile-

ri içinde üç boyutlu bir zaman ortamında yaşadığı söylenebilir.

a) Biyolojik evrimsel bir kalıtımla doğan bir insan yavrusu, bir kültürel evrim ortamına girmedikçe ne araç yapabilir, ne üretimde bulunabilir ne de konuşabilir. Gerçekten bebek, biyolojik evriminden, kültürel evrimin sesli simgesel birimleri olan tek bir sözcükle bile dünyaya gelmez. Konuşma “yetisini” bir dili konuşma “yeteneği” biçimine dönüştürmesi, belli bir dili konuşan bir toplumun kültür ortamında yaşamasına bağlıdır. Kısacası kültürel evrim, biyolojik evrimsel temeller üzerinde yükseltilir. Ama biyolojik evrimin doğrudan uzantısı sayılabilecek bir parçası değildir.

Kültürel evrim süreci içinde kişiler ve topluluklar, bazı durumlarda doğaya, doğa yasalarına ve doğa yasalarının karmaşık bir yürürlük alanı olan insan biyolojisinin evrimindeki durumuna “uygun” davranıp bundan yararlanırlar. Bazı durumlarda (örneğin ırkçı inanç ve akımlarda) kültürel evrime “karşı durup” bunun zararını görür mutsuz olurlar. Acı çeker, başkalarına acı çektirip yok eder, yok olurlar. Bazı durumlarda ise kültürel evrim, biyolojik evrimin önlerine çıkardığı engelleri (onun yasalarını, olanaklarını kullanarak) “aşar”. Hatta insan toplulukları öteki canlıların biyolojik evriminin gidişine yön verirler. Kendi biyolojik evrimlerinin dümenini kültürel evrimin sağladığı araç, yöntem ve olanaklarla (örneğin kalbi duran birinin yaşama döndürülmesiyle) ele geçirirler.

Kültürel evrim sürecinin başlatılmasıyla dar ve özel anlamıyla insan türünün başladığı (bak. William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Imge, 2020, s.26) söylenmektedir. Başlangıç noktası olarak, bir *Hominid* (İnsansı) topluluğunun araç kullanmaktan araç yapıp, yaşamının hemen her alanında sistemli olarak araç kullanarak emek etkinliğinde bulunması alınabilir. Bunu maddesel ve simgesel araçlarını değiştirip geliştirmesi hedefine yönelik kolektif emek izlemiştir. Onu da iletişim, denetim ve bilgi birikimiyle, eğitim ve bilgi aktarımıyla emeğin verimliliğini artırıp yaşam biçimini, davranış kalıplarını hızla değiştirmesi tamamlamıştır. İnsanlığın gidişi artık, biyolojik evrimin genlerde gerçekleşecek olumlu mutasyonların popülasyonda, yüzyıllarca yenilenen kopyalama ürünü kuşaklar kanalıyla ağır basmasından çok, kültürel evrimin (köyden kente, Eski Dünya’dan Yeni Dünya’ya göç eden ailelerin yaşamında birkaç kuşak içinde gerçekleşen değişikliklerde gözlemlenebileceği gibi) yönlendirdiği dönem başlamış olur.

b) Sorunuzun (b) şıkkına gelince, evet maddesel ve simgesel araçlar kullanarak yürütülen emek etkinliğinin, kültürel evrimin (deneyim, bilgi birikimine, üretime, emeğin verimliliğinin artışına yol açarak) hızını artıran dinamiğini sağladığı söylenebilir. Ama emek etkinliğinin, biyolojik evrim süresinde değil etkisinden, varlığından bile söz edilemez. Ancak ikisi arasında köprü (geçiş) işlevi gördüğü söylenebilir. Köprüden geçildikten sonra ikisi arası bağlantının (hep verdiğim örnekle günümüzden 50-40 bin yıl öncesinin uzman avcısı Cromangon insanının, MS 16.-17. yüzyılın Afrika kökenli Amerikan planasyon kölesinin ve NBA basketbolu siyah yıldızlarının biyolojik evrim düzeyleri arasında hemen hiçbir yapısal farklılık saptanamamış olmasına karşın, kültürel evrimlerinin farklılık ve çeşitlilik derecelerinin göstereceği gibi) önemini yitirdiğini de görmek koşuluyla. Öyle ki, kültürel evrimin çağdaş girdabına çekilen, örneğin Neolitik kültür düzeyinde bu Avustralya yerlisinin soyu

Üretimle doğanın verimliliğinin hızlandırılarak emeğin verimliliğinin yükseltilmesi ve bu yolda hayvan gücünden yararlanılması, kültürel evrimin üretime geçiş döneminden sonraki önemli dinamiklerinden biriydi.



kültürel evrimde birkaç kuşak içinde birkaç çağ atlayabilmektedir.

c) Sorunuzun (c) şikkının içeriğine az çok katılıyor, terminolojisine katılmıyorum. Savaşım (mücadele) kavramı insan öznesine özgü “bilinçli, ereklı etkinlik” anlamı taşır. Biyolojik evrimin ürünü olan bitkilerin, hatta yüksek memeliler olan primatlar öncesi hayvan türlerinin evrim düzeyleri için kullanılmaz. Sosyal Darwinci olmayan birçok yazar, Darwin’in kitabına koyduğu ad ile “yaşarkalma savaşımı” yerine “doğaya (çevreye) uyum” kavramını kullanıyor. Bunda bile “uyum” durumunun, bir neden (dinamik, devinime geçirici) değil sonuç olduğu söylenebilir.

Kültürel evrimin dinamikleri

d) Kültürel evrimin “dinamikleri” olarak, dar anlamda üretim (bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmesi öncesinde avcılık ve toplayıcılıktaki) kolektif geçim ve ortak bölüşüm etkinlikleri gösterilebilir. İkinci olarak bilinçli bir yaşarkalma çabasıyla bu kolektif geçim etkinliklerinde (dil öncesinde) topluluk üyeleri arası ve kuşaklar arasında öykünme ve özenme yoluyla deneyim ve bilgi birikiminden söz edilebilir. Araçların ve (avcılık, toplayıcılık ile ilgili) yöntemlerin geliştirilmesi bir başka dinamiği oluşturmuştur. Dil (sesli simgeler dizgesi edinme) sonrasında ise; deneyim ve bilgi birikiminin sözlerle de toplumun öteki üyelerine aktarılmasının birikimsel etkisi söz konusudur. Sesli iletişim olanaklarıyla komşu topluluklarla iletişim kurma sonucu (Yuval Noah Harari, *Sapiens*, Kolektif Kitap, 2012, s.45’de sözü edildiği gibi) topluluklar arası bir ortak dil edinilip bu dil yoluyla öteki topluluk üyelerinin etkinlik ve deneyimlerinden, bilgilerinden haberli olarak ortak bilgi birikim havuzunun genişletilmesi de unutulmamalıdır. Bunların sonucunda kolektif emek etkinliği çapının (örneğin deniz memelileri asalaklığı çapına varana dek) ulaşabilmesiyle sağlanan olanaklarla antropologlarca yarı zamanlı “doğaüstü uzmanları” olarak nitelenen sihirci-sağaltıcı gibi kimselerin topluluk

korkularını giderici, birlik ve bütünlüğünü pekiştirici inanç ve uygulamalarının katkısı sayılabilir.

Üretime geçilişinden (hayvansal ve bitkisel besin üretiminden) sonra ise; a) Dar anlamda üretimin toplulukları, doğanın beklenen ve beklenmeyen olumsuzlukları dönemleri için “yedek yiyecek” birikimiyle nüfus ve kaynak bunalımlarının etkisini hafifletme; b) üretimle doğanın verimliliğinin hızlandırılarak emeğin verimliliğinin yükseltilmesi; c) Bu yolda hayvan gücünden yararlanılması; d) Hatta emeğin verimliliğinin (ilerde çeşitli biçimlerde başkalarınca el konup çeşitli amaçlarla yeniden bölüşürülecek) bir “toplumsal artı” üretime gizilgücü düzeyine yükselmesi; e. Bu artışa önce topluluklar arası (savaşçı) ilişkilerle el konup aktarılan toplumda, sonra toplum içi vergi gibi (sözde barışçı) ilişkilerle yapılan aktarmalarla uzman zanaatçıların beslenmesi, üretici güçleri hızla geliştiren dinamiklerdir. Öyle ki bir yandan artışla emeğin verimliliğinin uçuşa geçirilmesi gibi yollar geliştirilir. Öte yandan, el koymaya direnmeyi kırma gibi savaşçı yöntemlerle (hatta üretici gücün kaynağı emekçilerin öldürülmesi ya da köleleştirilmesiyle) üretici güçlerin yıkılıp insan-insan, insan-doğa ilişkilerinin mutluluk vermektan çıkarılıp mutsuzluk yaratılacak kanallara yöneltilişi pahasına üretim, tüketim ve savaş teknolojilerinde görülen devrimci atılımlar kültürel evrimin başlıca dinamikleri arasında sayılabilir (unuttuklarımı okuyucu anımsayıp beni bağışlasın).

İnsan-doğa ilişkisi

- “Doğa ile savaş”, “doğaya karşı zafer” kavramları konusunda ne dü-

Araçların ve yöntemlerin kötüye kullanılabilmesinin yarattığı sorunların çözümü de gene kolektif bilgi ve deneyim birikimi ürünü araçlar (özellikle üretim araçları) üzerinde kolektif sahiplik ve denetimde bulunacaktır.



şünüyorsunuz? Bir özne olarak insanın yapabilecekleri doğa yasaları ile sınırlıdır. Dolayısıyla kültürel (toplumsal) evrimin, biyolojik evrim ile sınırlandığı söylenemez mi? İnsan bu sınırı zorlamaya, aşmaya ve ondan “özgürleşmeye” mi uğraşacak, yoksa özgürlüğünün bu sınırlılığın kavranmasında (doğa ile uyumda) olduğunu mu anlayacak?

- Burada da “savaş” sözcüğünün insan-insan ilişkileri ile sınırlı tutulması düşüncemi savunacağım. Onun yerine, doğa kaynaklarının “yıkımı”, “kurutulması”, “kötüye kullanılması” gibi kavramların konmasından yanayım. O zaman “doğaya karşı kazanılan savaş” sözü kadar “kanseri yendi”, “Covid’e yenik düştü” gibi deyişlerle (elbette bir şeyler, hatta etkili biçimde anlatılmıştır ama) gerçeklik bilimsel bir dille anlatılmamış sayılır.

Bundan sonrasına, “bir özne olarak (hatta ben “yaratıcı bir özne olarak” diyorum) insanın yapabilecekleri doğa ile sınırlıdır” sözlerinize katılabilirim. Ona bir yandan, aşkınöznelerin (ya da onların sözcülerinin) sınırsız bir güçle her şeyi yaratıp, yapıp her şeyi yıkıp yok edebilecekleri inancını benimsemiş (ya da benimsemiş görünen) kimselerin “bilimsel düşünüş çağında bile inandıkları (örneğin Miraç gibi öykülere inanışlarını anımsatarak) görece katılıyorum. Öte yandan, insanın maddelerin biçimini değiştirebilerek “biçim yaratıcı” ve kafasında, doğada maddesel karşılığı bulunmayan (osuruğunun jetiyle uçan Pegasus, uzayda ışık hızının i-ki katına ulaşabildiğine inanılan Burak gibi) simgeleri yoktan var etme derecesinde yoktan var edici bir gizilgüce sahip olduğunu görüyorum.

Böyle bir saptamanın, yani insanın “doğa yasaları ile sınırlı” görülmesinin (kastınız bu olmasa da) kimilerince (kolayca doğa yerine Allah kavramı konarak) insanın varlığına inanılan aşkınözneler karşısında küçümsenmesinde kullanılabileceğini düşünüyorum.

Öyleyse sorun, insan-doğa ilişkilerinden, biyolojik evrim-kültürel evrim bağlantısından çok doğa yasaları karşısında kendini (ölüm dışında) sınırsız ve doğaya her şeyi yapabilecek sorumsuz bir bilime, teknolojiye “tapınan” insan anlayışındadır. Bu tutumun altında bilimin verileri, teknoloji yöntemleri ve doğa kaynakları üzerinde “özel sahiplik” tekelinin yattığını biliyoruz.

Bunu bildikten sonra, insanın, doğa yasalarından, doğanın olumsuz etkilerinden kendini kurtarıp özgürleştirebilecek bir özne olduğunu söyleyebiliriz. Buna, doğa yasalarını kavrayıp onları (nedenlerini etkileyerek) kendi için olumlu sonuçlar verecekleri yönde kullanabildiğini de ekleyebiliriz. Öyle ki insanın, önce cansız doğa üzerinde (örneğin ateşi denetleyerek, bir yandan yiyeceğini pişirip, öte yandan ormanı (kaçan hayvanları kolayca avlamak için) yakma gibi yöntem ve tekno-

lojilerle) egemenlik kurabildiğini biliyoruz. Bu egemenliğini cansız doğadan canlı doğaya dek (bakterileri üzüm suyunu şaraba, sirkeye, metilalkole; buğday nişastasını, ekşitip tarhanaya dönüştürme yolunda bilinçli bilinçsiz kullanma örneklerindeki gibi) yaymış bulunmaktadır. Sıra, kendi doğasına, olumsuz mutasyona uğramış genleri ayıklama yerlerine sağlıklılarını koyma gibi biyoteknoloji yöntemleriyle egemen olmasına (dinsel terminolojiyle söylenirse “kendi yazgısını kendisinin yazmasına”) gelmiştir.

Ne güzel! Peki, o zaman sorun nerde? Sorun (katılmadığım) insanın doğuştan kötü, halk bilgelğinde dile getirildiği gibi “dünyanın en acımasız, en ahlâksız, en huzursuz canlısı” olması yargısında değildir. İsteklerini gerçekleştirme, amaçlarına ulaşmada araç yapıp kullanma ve bu araçlarını değiştirip geliştirme yolunda, neredeyse sınırsız yeti ve yeteneğini kullanma biçiminde aranmalıdır. Unutulmasın ki ucunu sivrilttiği, ilk aracı sayılabilecek sopası bile hem bir av silahı, hem (dilekçe sopası biçiminde) üretim aracı olarak kullanılabilecek niteliktedir.

Öyleyse, araçların ve yöntemlerin kötüye kullanılabildesinin yarattığı sorunların çözümü de gene kolektif bilgi ve deneyim birikimi ürünü

araçlar (özellikle üretim araçları) üzerinde kolektif sahiplik ve denetimde bulunacaktır. İşte o zaman, özgür ve yaratıcı insan, aynı zamanda toplumuna, öteki toplumlara, gelecek kuşaklara, tüm insanlara, dönüp kendine, benimsemiş olacağı evrensel insan değerlerine, vicdanına karşı kendini “gönüllü sorumlu” duyumsayan bir yaratıcı özne olarak kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Burada, on yıllar önce, *Cumhuriyet* ile başladığı gazeteciliğini *Taraf* ile sonlandıracak bir öğrencinin, yazılı kâğıdına, bir punduna getirip “komünizm (buna, niyet okuyup “ortak üretim, eşit bölüşüm ve dayanışma etiğiyle” diyebiliriz) yüce bir ahlak sistemidir” diye yazdığını anımsadım.

Uygarlıkla birlikte...

- “Doğa ile savaş” yaklaşımının insan-insan ilişkilerinde uygarlık aşaması ile ortaya çıkan ezen-ezilen, sömüren-sömürülen, yöneten-yönetilen çelişkileriyle bağı nedir?

- Bu sorunuza, daha önceki sorularınıza yanıtlarım arasında söylediklerimle bir ölçüde yanıtladım. Burada, onlara ek olarak insan-insan ilişkileri alanında sınıflı, işbölümüne dayandırılan yöneten-yönetilen ayrıştırmasına uğramış uygar toplumda, sınıflar (kastlar, katmanlar) arasındaki ulaştırılamaz çelişkinin kaynağı “dölap beygiri” örneğiyle aydınlatılıp açıklanabilir.

Hayvanların gereksinimlerini karşılama yolunda bilinçsiz “çabalamarı” durumunda farklı olarak, insanların kas gücü ile kafa gücünü eşgüdümlü ve sürekli bir etkileşim sürecinde birleştirerek ve topluluğun öteki insanlarıyla birlikte yürüttükleri kolektif emek etkinliği gösterdikleri genel bir gerçektir. Emegin verimliliğinin artışından tutun, sorun çözücü, yaratıcı insanı mutlu edici sonuçları ise emek etkinliğinin insanlığın kültürel evriminin başlarındaki gibi bölünmemiş, işbölümüne gidilmemiş biçiminin ürünleridir. Sınıflı uygar toplumla emekte farklılaşma ve uzmanlaşma giderek daha çok kafa gücü ile daha çok kas gücü gerek-

Buyruğunda bulunan çok sayıda emekçiye buyurup yönetenlerse, bir bakıma “tanrılaştırılmış” demektir. Çünkü durumları, çalışmayan, gereksinimlerinin, isteklerinin “ol” deyince gerçekleşeceğine inanılan tanrıların “yaratma” işlemlerindekine benzer. İlk Sümer ve tüm Mısır tanrı-yöneticilerinin doğuşu bu benzerliğe dayandırılmıştır.



tiren işler biçiminde bir işbölümü derecesine çıkarılmıştır. Bu insanın doğasına ve mutluluk koşullarına aykırı biçimiyle işbölümünde, kendilerine daha çok kas gücü gerektiren kol işleri yüklenenler, başkalarının istediği, başkalarının yüklediği aynı işleri, başkalarının (efendilerin, beylerin, patronların, yöneticilerin) buyrukları yönünde gün boyu, hatta yaşam boyu görmeleriyle, ne yazık ki bir bakıma tuzlalardaki dönme dolap beygirleri gibi “hayvanlaştırılmış” konuma düşürülmüşlerdir. Oysa emeğin özgürleştirici, yaratıcı, mutluluk verici ürünler getiren biçimi, kas gücü ile kafa gücünün bölünüp birbirinden koparılmadığı koşullarda gerçekleşir. Bölünmüş emek insanların büyük bölümünün köleleştirilmesini, mutsuzluğunu getirmiştir. Sınıflı devletli, dinsel ideolojili, eşitsizlikçi böyle bir toplum, uygarlığa geçiş ile başlamıştır.

Buyruğunda bulunan çok sayıda emekçiye buyurup yönetenlerse, bir bakıma “tanrılaştırılmış” demektir. Çünkü durumları, çalışmayan, gereksinimlerinin, isteklerinin “ol” deyince gerçekleşeceğine inanılan tanrıların “yaratma” işlemlerindekine (örneğin bak. Bakara, 117: “O göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Bir şeyi dilediğinde ona sadece “Ol” [Ar. “kūn”] der, o da hemen oluverir) benzer. İlk Sümer ve tüm Mısır tanrı-yöneticilerinin doğuşu bu benzerliğe dayandırılmıştır. Sonraki köle, toprak, kapital sahipleri ve yöneticiler de “şu olsun, bu olsun, şöyle olsun böyle olsun” buyurmaktadır. Bu nedenle kendilerini “tanrı gibi” duyumsamaları (bak. Thomas Carlyle, *Kahramanlar*, Kutluğ Yayınları, 1976’da, tarihi yaratan özneleri Nordik tanrı Tor ile başlatıp Peygamber Muhammed’i ikinci sıraya alıp Napoleon’a dek sıralaması) da bunu göstermektedir.

Ne var ki kafa-kol işbölümünde tanrı rolünü üstlenenlerin durumu da pek iç açıcı değildir. Onları bekleyen, güvenli, dingin, mutlu bir yaşamdan çok, emekçileri kul gibi gören, onların kıskançlığını ve düşmanlığını kendilerine bakışlarından üzerlerinde duyumsayan, onlarla sını

nıf savaşı, öteki tanrılar ile (Enuma Elish Babil Yaradılış Mitosu içinde anlatılan benzeri bir) yarışma ve savaş koşulları içinde mutsuz, güvensiz, doğaya ve öteki insanlara yabancılaşmış bir yaşam biçiminin tutsağı olmaktadır.

İdeoloji ve Gönüllü Kulluk yapının böyle bir bakış açısıyla, sizin (Ender Helvacıoğlu, *Uygarlıktan Kurtulmak* başlıklı) yapıtınızın ulaştığı sonuca benzer bir sonuca yöneldiği söylenebilir.

- *Bilimsel-teknolojik atılımlarla doğa ile savaşımızda zafer kazanmış mı oluyoruz, yoksa doğa ile uyumumuzu daha kapsamlı bir biçimde inşa etme olanağı mı kazanmış oluyoruz? Örneğin Covid-19’un aşısını bulduğumuzda koronavirüsü yenmiş mi olacağız, yoksa onunla birlikte yaşamamızın çaresini mi bulmuş olacağız?*

- Bu sorunuzun yanıtını da, aynı Covid-19 ile örnekleyeceğim derecede vermiş bulunuyorum. Burada onlara, kapitalist özel sahiplik düzeninin üretici güçlerde, bilimsel, teknolojik gelişmede tansıklar (mucizeler) denebilecek atılımlar kamçılanmış bulunmasına karşın, bir virüs salgınıyla baş edemeyip neredeyse yenik düşerek, varlığını hak etme sınavında sınıfta kalmış olması eklenebilir. Başarısızlığının nedeni, tüm insanlığın ve tarih boyunca

biriktirilmiş kolektif üretimi ürünü bilimsel ve teknolojik bilgi birikimi ve kullanımı üzerinde hisse senetleri biçiminde özel sahiplik tekelinin bulunmasıdır.

‘Gönüllü kulluk’ kavramı

- “Kulluk” olgusunun ortaya çıkışını “gönüllü kulluk” olarak nitelemek ne kadar doğru? Yoksa bunu “zorunlu kulluk” olarak mı nitelemek gerek? İnsanların “güvenlikleri” uğruna “özgürlüklerinden” vazgeçtikleri, ama bu andan itibaren özgürlükleri için mücadele etmeye de başladıkları, hem güvenliği hem de özgürlüğü sağlayabilecekleri bir toplum özlemi içinde oldukları söylenemez mi?

- “Gönüllü Kulluk” kavramındaki gönüllülük (Marksçı ekonominin “özgür emek” kavramı benzeri) “görece” bir nitelik taşımaktadır. Sizin de belirttiğiniz gibi temelinde (savaş tutsaklarının köle olarak satın alınıp canlı üretim araçlarıymış gibi kullanılmaları benzeri) unutturulmuş ya da unutturulmaya çalışılan bir zorunluluk, her an kolluk güçleriyle ezilme olasılığı taşıyan gizil baskı, açlık, işsizlik, iş güvenliğinden yoksunluk ile hatta tutsaklık, ölüm tehdidiyle desteklenmektedir. Gene de “gönüllü kulluk” sömürülenlerin sömürücülerine verdiği desteğin niteliğinin kavranıp çözümlenmesinde ve sömürüden kurtulma bi-



lincinin uyandırılmasında kullanılabilecek bir kavramdır:

Kavramda sözü geçen gönüllülüğün niteliğinin kavranıp çözülmesinde “akıl tutulması” söyleminden yararlanılabilir. Bu söylem, iktidar karşıtları kadar yandaşlarınca da kullanılabilmektedir. Ama akılnın, kimin tuttuğuna pek değinilmemektedir. Bunun nedeni, siyasal İslam’ın dinsel ideoloji kanalıyla kurulan ideolojik hegemonyasının yarattığı korkudur. Akıl, kitlelerce yüzyıllar boyunca sürdürülen eğitim ve tapınma gelenekleri sonucu susturularak inançların sömürülen, yönetilen kitlelerce içselleştirilmesinin sağlanmasıdır. Sömürenler safında yer alanların akıl tutulmasının nedeni ise, “inançlar ile çıkarların örtüştüğü, örtüştürüldüğü koşullarda, din-iman, akıl-vicdan toz du-man” deyişiyle açıklanabilir.

Gönüllü kulluk durumunda, sınırlı da olsa bir seçimden söz edilebilir. Bu, sizin de sorunuzda değindiğiniz gibi, insanların ekonomik, siyasal erk sahibi sınıfların ve (“muktedirler” denen) kişilerin, emekçileri özgürlük ile güvenlik (geçim güvenliği ile can güvenliğini de içeren güvenlik) ikilemi arasında sıkıştırılmalarıyla tek seçeneğe indirgenmiş bir seçimdir. Sürecin seçimden sonraki bölümü için, sınıf bilinçliliğine ulaşılmasını sağlayabilecek ideolojik savaşım, özgürlük seçeneğinin güvenliği (güvenli bir toplumsal düzen içinde yaşama u-

mut ve olanağını) getirebileceği yorumunuza elbette katılıyorum.

Aydınlanmanın neresindeyiz?

- Sadece yönetici sınıflar ve eğitilmiş kesimler değil geniş kitleler göz önüne alındığında insanların ne kadar aydınlanabildiği söylenebilir? Bu sürecin neresindeyiz? Büyük geri düşüşler yaşanabilir mi, yoksa bu eşik aşıldı mı?

- Dünyada ve toplumumuzda insanlar, Aydınlanma çağından başlayarak, çağdaş yaşam kurum ve ilişkilerine adım adım katılarak “dinsel inançların baskısından ve karanlıktan kurtulup özgür (rasyonel) düşünme ve davranma” anlamında Aydınlanma sürecine katılmaktadırlar. Geniş kitleler söz konusu olduğunda bu katılmanın (Aydınlanmanın) zamanı ve derecesi, dünyanın ve ülkelerin içine girdikleri ekonomik ve siyasal konjonktür koşullarına göre değişmektedir. Bizde, Osmanlı’nın son yüzyılı ile Cumhuriyetin ilk 10 yılında başlatılıp dinsel eğitim kurumlarının kapatılıp çağdaş eğitime geçilmesiyle hızlanıp oldukça yol alınmıştı. Sonra ne oldu? Aydınlanmayı başlatan aynı yöneticilerimiz, dış güçlerin de uyarısı üzerine, aydınlanmanın yaygınlaşınca, sınıf bilinçliliğine varabileceği korkusuna kapıldı. Burada açıklamaları uzatmamak için analogiye başvurup, Aydınlanmada “fren basarak, hatta geri vitese alarak”

yedekte tutulan dinsel ideolojik eğitim kurumları giderek artan çapta çevrime sokulduğu söylenebilir. Sonuç, dıştan, dayatılan küreselleştirilmiş kapitalizmin Ortadoğu ülkelerine biçtiği “İlmli İslam” rolü ile temsili demokrasinin olanak sunduğu iç konjonktürden yararlanan taşra burjuvazisinin on yılları kapsayan örgütlenmesiyle ve askeri ve sivil sağcı darbelerle Siyasal İslam’ın siyasal erki tek başına ele geçirmesi oldu. Onu elinden kaçırmamanın yolu olarak, çağdışı dinsel eğitim kurumlarının (Kuran kurslarından İmam Hatip liselerine, medreseleştirilmiş üniversitelere dek) yaygınlaştırılarak, kitle iletişim araçları tekeliyle kurulan ideolojik hegemonyanın kuşaklar boyunca yeniden üretilebilmesini sağlayabilecek bir çağdışı, bilim dışı eğitim düzeni, denebilir ki “hortlatıldı”. Dinsel ideolojik hegemonya az çok kuruldu.

Ne var ki beklenen, kesin utku (zafer), görünüşe bakılırsa, gerçekleşmedi; gerçekleşmeyecek! “Dindar ve kindar” bir gençlik yetiştirilemedi. Burjuvazi, toplumsal patlamalara yol açabilecek bir siyasal kadro ile siyasal İslam hegemonyasına (şimdilik doğrudan karşı çıkmasa da) desteğini yavaş yavaş çekiyor görünmekte.

Kitlelerin ne ölçüde aydınlanmaya hazır olduğu dinsel ideolojik hegemonya hafifleyince anlaşılacak. Aydınlarla düşen görev, bu hegemonyanın kendi kendine kalkmasını beklemek yerine, dinsel ideolojik hegemonyanın çeşitli görünüşlerine karşı önce kendi dil ve söylemlerini (örneğin Allaha ısmarlamaları, inşallahları, maşallahları) gözden geçirerek ideolojik savaşım cephele-ri açmak olacak. Bu yolda daha sonraki adımlar, dinsel ideolojinin aşısı karşıtlığı, seçenek ya da tamamlayıcı tıp gibi en zayıf halkalarının bilimsel eleştiriden geçirilerek koparılıp, dinsel ideolojik hegemonya kuşatmasının dağılmasına, dağıtılmasına katkıda bulunmak olmalı. Altyapı-salcılık bırakılıp altyapı ile üstyapı reformları (Fransız Devrimi sürecinde yapıldığı gibi) birbirine koşut yürütülmeli. O zaman geniş kitlelerin, siyasal İslamlaştırma sürecinin bir kuşakta kotarılmasında görülen-



Siyasal İslam’ın okul yaşını beşe, altıya çekme, dinsel ideolojik eğitimi okul öncesinden, kreşlerden başlatma girişimleri boşuna değil.

daha hızlı (Cumhuriyet'in ilk on yıllarındaki gibi) bir süreçle aydınlanmanın kaldığı noktadan süreceği görülecektir.

Bu söylediklerimle, sorunuzun ikinci bölümüne “geniş kitlelerin aydınlanma sürecinde artık büyük geri dönüşlerin yaşanmayacağı, bu eşğin aşıldığı” düşüncesinde olduğumu da belirtmiş bulunuyorum. Burada gene bir analogiye başvuracağım: Tarihin (kültürel evrimin) ana akımı ileriye doğrudur. Ama onda durgun kıyı cepleriyle, karşısına çıkan/çıkarılan engellerin etkisiyle oluşan geri akımlarla, hatta anaförlerle karşılaşılabilir. Buralarda dönüp duran çer çöp, eninde sonunda ana akıma kapılıp sürüklenecektir.

Analogiyi bırakıp konjonktüre bakılırsa, endüstri devriminin ve bilimsel teknolojilerin getirip beslediği bilimsel düşünüş, sınıf savaşında ve ülkeler arası ilişkilerde “eşitsiz gelişim yasası” ürünü, savaş teknolojileri-üretim teknolojileri örtüşmesi ve örtüştürülmesi gibi etmenlerle oluşan karşı devrimler ve gerici akımlar (kimi insanların hatta birkaç kuşağın insanların yaşamında onarılması olanaksız acılara, yaralara yol açabilecek şiddette olsalar da) kalıcı olamazlar.

İnsanların ve insanlığın, “koşullara uyum” yetisi kadar, olumsuz koşullara “başkaldırma”, onları “değiştirme” yeteneği de vardır. Machiavelli'nin “yazgı” konusunda (karş. Mchiavelli, *Prens*, Anahtar Kitaplar, s.136, XXV. bölüm'de, selin olumsuz etkileri konusunda) belirttiği gibi, koşulların yarısı insanın istenç ve eyleminin dışında oluşabilir-se de yarısı denetimi içindedir.

İnanç-eleştirel düşünce

“Kul insan” anlayışının ve dinsel ideolojik hegemonyanın oluşum koşulları (kitabımda göstermeye çalıştığım gibi) gereğince kavranırsa, ondan kurtulmanın yolları da anlaşılıp döşenmeye başlanabilmektedir. Burada oluşum koşulları arasında en etkili etmen olarak gördüğüm inanç/iman aşılama koşuluna değinmekle yetineceğim.

Öğrenme (nesnel gerçekliğin simgesel modellerinin bilgisini edinme) pratikten, eylemden, dene-

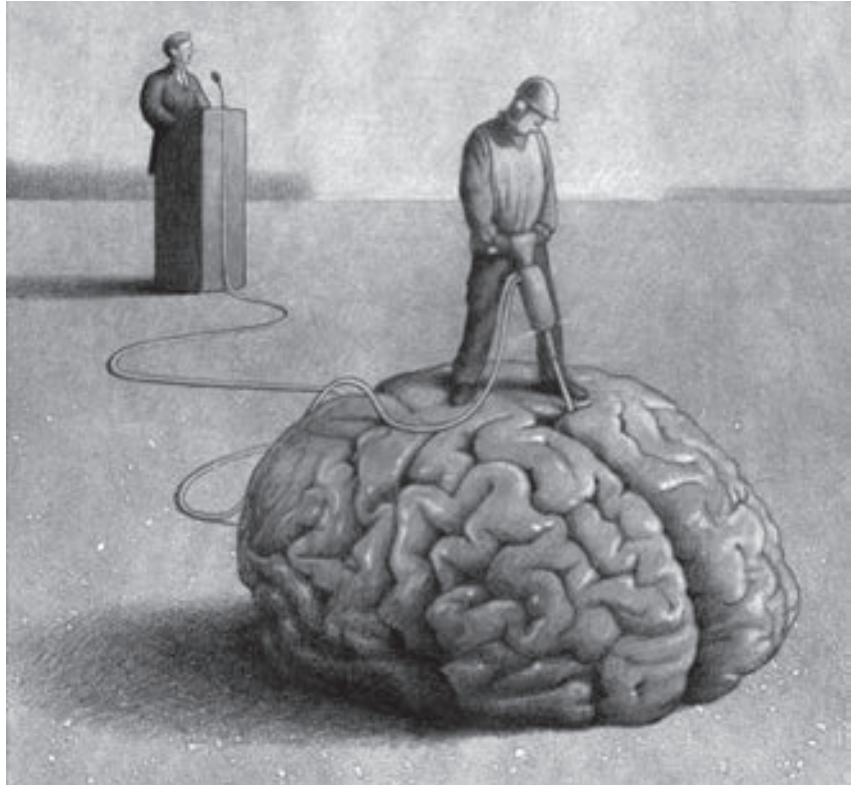
yimden beslenir. Ancak, öğrenme, sanılanın tersine, düşünmekle değil inanmakla, inandırılmakla “başlar”. Bu bebeklikte böyle olur; insanlığın çocukluk dönemlerinde de böyle olmuştur. Bebeğin davranış ve düşünüşünü ele alalım. Eğitimi, konuşmayı öğrenmesinden önce, büyüklerince ödüllendirilip, acıyla cezalandırılmasıyla “koşullandırılarak” başlar. Sonra, ana dilini öğrenirken, mama ile ödüllendirileceği söylenerek, kimi ailelerde ise acı yanı sıra kullanılan öcü ile eğitilir. Sözcüklerle birlikte aktarılan ilk bilgilerini (kendi gözlem eylem ve deneyimlerinden çok) yakın çevresinde; (onlara çağdaş yaşamda katılan bir de TV çevresinde) görüp tanıdığı büyüklerin sözlerinin doğruluğuna “inanarak” öğrenir. Kısacası öğrenme sürecinde “inanmak” önce, “düşünmek” sonra gelir.

Bebegin inanarak öğrenme alışkanlığı, kendi eylem ve deneyimlerinden çıkardığı bilgiler üzerinde düşünmeye başladıktan sonra da sürer. Aynı konuda inandıklarıyla kendi öğrendiği çelişkiliyse, seçimini kendisine inandırılardan yana yapar. Daha sonra inançlarına uygun “seçici” gözlem, eylem ve bilgilenme sürecine geçilir. Özgür gözlem ve pratikten, deneyimden çı-

karılan bilgiler üzerinde özgür, hele eleştirel düşünme (“kafaların kompartmanlaştırılması” olarak kavramlaştırdığım bir olguyla) ya inançlarıyla ilgisiz alanlarda yürütülür ya da kafadaki inançlar kompartmanına sızmayacak biçimde oluşturulmuş bellek ve düşünce kompartmanında toplanıp işlenir.

Kompartmanlaştırılmış kafalarla inançla edinilmiş bilgilerle, pratikle, düşünülerek edinilmiş bilgi kompartmanları arasında sızıntıların çatlaklar derecesine ulaşabildiği durumlarla da karşılaşılır. O durumlarda, inançlara dayandırılan “kul insan” anlayışı ile eleştirel düşünüşe dayanan “özgür insan” anlayışı karışımı, aşkınöznelere mi yoksa bilimsel verilere mi bakacağımı bilemeyen “şaşkınöznelere” ortaya çıkar.

Aileler, genellikle dinsel ideolojinin (ana baba budünyacı, eleştirel, özgür düşünen kimseler de olsalar) dede-nene ve yakın çevrenin yetiştirilmesinde aktarıldığı ana kaynaktır. Okul çağına geçen çocuk (çocukluk dönemimde olduğu gibi tek bir “din dersi” dışında çağdaş, bilimsel, eleştirel eğitim verilen kurumlarsa) doğanın ve toplumun gerçekliğini yansıtan rasyonel, özgür düşünme işleminden geçireceği bilimsel bil-



giler edinme, yoluna girer. O zaman onlarla inanç yoluyla edindiği bilgileri (uyuşmadığında) karşılaştırıp düşünme şansını bulacaktır.

Dinsel ideolojik ilköğretim düzeninde bu şansı da bulamayacaktır. Bu konuda kültürümüzde çarpıcı bir örnek bulunmaktadır. Muhammed'in (belki de "sahih" olduğuna inanılan) bir hadisi: "Küçük çocuğun bir şey ezberlemesi taş kazınan yazıya benzer; insanın büyüdükten sonra bir şey ezberlemesiye su üstüne yazılmış yazıdır sanki" (Abdülbaki Gölpınarlı, *Hazreti Muhammed ve Hadisleri*, Okat Yayınevi, 1971, s.97, no.168). Boşuna değilmiş siyasal İslam'ın okul yaşını beşe, altıya çekme, dinsel ideolojik eğitimi okul öncesinden, kreşlerden başlatma girişimleri; kafalarında bir rehberleri varmış.

Akıl tutulmasının, (ay tutulmasıyla ilgili boşinançlarda görüldüğü gibi) aklın, akıl yürütmenin, düşünmenin, inançlarla felç edilmesinin ürünü olduğu söylenebilir. Gerçekten "inanma", hele neredeyse bütün önemli insan-insan ve insan-doğa ilişkileriyle ilgili hazır bilgilerin sunulduğu dinsel ideolojik kaynakların mutlak doğruluğuna "iman etme", özgür, eleştirel düşünme olmaması şöyle dursun, "düşünme" bile değildir. İnsanın, onu hayvanlardan ayırt edici (biri araç yapma olan) iki yetisinden birini kullanmaktan (düşünmekten) vazgeçmesidir. Ki bunun insanlığından yarı yarıya vazgeçmesi an-

lamına geldiği söylenebilir. Özgür, eleştirel düşünme yeteneğinin insandan alınıp "her şeyi bilen", "güçlü her şeye yeten" olduğuna inanılan bir aşkınözneye bağışlanması, insanı bir mal, bir araç konumuna indiren "kul insan" anlayışının ürünüdür. İnsanlığımızı ve düşünme yeti, hak ve özgürlüğümüzü, kullarına verdiği söylenen budunya ile ilgili sözlerin hiçbirinin yerine gelmemiş olması varlığına kuşku düşüren bir aşkınözneye yerine, onun sözcüsü, kulları olduklarını ileri süren dinsel ideoloji üreticilerine, sözcülerine ve siyasal İslam yöneticilerine teslim etmektir. Kitabımda işlenen sav budur.

Burada tüm inananlara haksızlık etmiş olmamak için inancın iki türü arasındaki ayrıma değinilebilir. Birisi "sonsal (a-posteriori) inanç" dediğim türüdür. Bir obje, bir olay, bir olgu, bir kişi hakkında, gözlemlerimizden, eylemlerimizden, deneyimimizden edindiğimiz bilgiler edinmiş bulunmakla birlikte, onların kesin bir sonuca, son yargıya varmaya yeterli olmadığı, gene de bir yargıda bulunma gereği doğduğu durumlardaki psikolojik, düşünsel tutumumuzdur. Örnek: "Enflasyonun emekli maaşlarına yapılan zam oranının üstünde olduğuna inanıyorum" ve "beş yıldır hakkında edindiğim dolaylı dolaysız bilgilerime göre onun suçsuz olduğu kanısındayım."

İkincisi "önsel (a-priori) inanç" dediğim türüdür. Hakkında hiçbir

doğrudan, gözlem ve eylemlerimizden çıkarsadığımız bilgimiz olmadan, böyle bir bilgiye gerek duymadan, gene de mutlak doğruluğuna, gerçekliğine kesin olarak inanılan bilgilerimizdir. En iyi örneği: "İnan-dım, iman getirdim, haktır ve gerçektir" sözüdür. Deyişten de bunun, inancın doğruluğundan hiçbir kuşku duyulmaması gereken, üzerinde eleştirel düşünme yasaklanan "kesin inanç" anlamında "iman" türü olduğu söylenebilir. Bu bilgilerin ışığında bakıldığında "İslam" (teslim olma) sözünün çokanlamlı olduğu anlaşılacaktır.

- *İnsanların kulluk ideolojilerinden ve dinsel düşünüş biçiminden kurtuluşunun toplumsal dinamiği nedir? Bilimsel-teknolojik gelişmeler yeterli mi?*

- "İnsanlığın kulluk ideolojilerinden ve dinsel düşünüş biçimlerinden kurtuluşun toplumsal dinamiği"ni kuşkusuz sınıf savaşında aristokrasiye (ve onun dinsel ideolojisine) karşı burjuvazi başlatmıştır. Emekçi katmanları yanına çekerek kazandığı siyasal erk tekelinin sürmesi (bekâ!) tehlikeye girince dinsel ideolojiye (yılana sarılır gibi) sarılan burjuvaziye karşı emekçi sınıfların vereceği toplumsal devrimle ya da siyasal savaşım-la bu dinamiğe yeniden işlerlik kazandırılmalıdır. Ancak bunun nasıl kotarılacağı konusunda bir kestirimde bulunabilecek birikime sahip değilim. Bu konuda söyleyebileceğim, sorunuzun ikinci bölümüne yanıtla, "Bilimsel, teknolojik gelişmelerin" gerekli olup (özel sahiplik ve denetimlerini ellerinde tutanlardan yana kullanılabildikleri için) yeterli olmayacağıdır.

"Zeki/akıllı" olmanın kıstası nedir? Bu kıstası "doğa ile uyum ve türün devamını sağlama" olarak tanımlayabilir miyiz? Böyle tanımlarsak insan ne kadar akıllı?

Bu sorunuza, uygun yanıtı verebileceğime duyduğum kuşku ve korkuyla yanıtı bırakacağım. Bu noktada belki en doğru tutum, sözü, konuya özgül olarak odaklanmış bir çalışmaya (örneğin Fikret Başkaya, *Sosyalist Eko-Paradigma Komünist Topluma Giden Yol*, Yordam, 2020) bırakmak olacaktır.

İnsanlığın kulluk ideolojilerinden ve dinsel düşünüş biçimlerinden kurtuluşunun toplumsal dinamiği artık emekçi sınıfların vereceği siyasal savaşım ve siyasal devrimlerdir.



Aşkınöznelerin yaratılışı ve gerçek öznenin şaşkınözneye dönüşümü



Dinci ideologlar, çalışmayan, çalıştıran “efendiler” katmanından esinlendiler. Tanrıların gereksinimlerinin karşılanması görevini, bu amaçla yarattıkları insanların (kullarının) sırtına yüklediler. Yeryüzündeki düzenin (devlet biçiminde örgütlendirilmiş kurumlara) sağlanışına bakılıp, tanrılara analogi mantığıyla “yöneticilik” niteliği yüklediler. İnsanların konumunu, yöneticiler karşısındaki uyruklarinkine benzeterek, yönetilen kullar olarak gördüler. Böyle bir dinsel ideolojinin günümüze kadar gelebilen bir sonucu da, insanların “şaşkınözneler” gibi düşünüp davranmaya başlamaları oldu.

Aşkınöznelerin mitoslardaki ipuçları Göçebe çoban-yerleşik çiftçi savaşçı ilişkisinin ve iki topluluğun, fethi izleyen (eşitsiz ilişkiler biçiminde de olsa) bütünleşmesinin, uygar toplumların mitolojilerinde (dolaylı da olsa) ipuçları bulunmaktadır. Buna örnek olarak mitolojilerdeki “karışık yaratık” aşkınözneler gösterilebilir. Mısır uygarlığından örnek, şahin başlı insan bedenli tanrı kral Horus’tur. Sümer mitolojisinde de ona benzer bir aşkınözne ile karşılaşılır: Oanes!⁽¹⁾ Oanes, Sümer toplumunun oluşumunu mitoloji terminolojisiyle anlatan Babilonya başdincisi Berosos’un sözünü (*Babylonica* adlı metinde) ettiği, Körfez’den çıkan, Sümer’e uygarlık getiren keçi, balık, insan karışımı bir tanrıdır. Onun keçi totemli göçebe Sü-

Alâeddin Şenel

merlerle Dicle ile Fırat’ın denize karışması öncesi balık kaynayan bataklıklarının topluluklarının (balık) toteminin bireşiminden (sentezinden, yani totemlerin simgelerinin kafada birleştirilmesinden) oluştuğu yorumu yapılmaktadır.⁽²⁾

İlk uygar topluma geçilişinde taşkın ırmak vadilerinin ve ‘Büyük Sulama Tarımı’nın aşkınözne yaratmadaki etkisi

Göçebe çoban toplulukların yerleşik çiftçi köylerini ele geçirip halkları üzerinde egemenlik kurdukları her yerde uygar, sınıflı topluma geçilmiş değildir. Uygarlığa geçişte bu tür bir fetih ve katmanlaşma, gerekli koşul olmakla birlikte, yeterli

koşulu sağlamaz. Yeterli koşul, katmanlaşmayı (yeni yeni mesleklerle) kesinleştirip kurumlaştıracak çapta toplumsal artı sağlanabilecek bir coğrafya çevresi (taşkın ovasını besleyen ırmak vadisi) olarak görünür. Böyle bir çevrede büyük çaplı ve her yıl toplumsal artı üretilip aktarılacak büyük sulama bayındırlıkları yapımının örgütlenmesi yönetilmesi olduğu anlaşılıyor.⁽³⁾

Mezopotamya'da böyle bir coğrafya bulunuyordu. Çünkü Dicle ile Fırat ırmakları vadisi tabanında (kuzeyinde taşkınlar, orta kavşaklarında yağışların yetersizliği, körfeze yaklaşıırken bataklıkların varlığı nedeniyle) Sümerlerin gelişinden önce tarım yapılamayıp, köyler kurulamamıştı. Mellaart (Neolitik uzmanı bir arkeolog) buralarda yerleşim yerlerinin MÖ 11. binyıldan başlayarak kurulduğunu söylese de,⁽⁴⁾ çoğu yazara göre o tarihlerde köyler daha kurulmamıştı. Sümerlerin fethini izleyen bir iki yüzyıl içinde, su denetleme bayındırlıkları (set, baraj, kanal yapımı, bataklık akaçlama dizgeleri) gerçekleştirilmiş, ırmak kıyısı köy yerleşkeleri oluşup, kentlere, kent devletlerine varılacak yönde kalabalıklaşmıştı.

İş yöneticileri ile kamu yöneticileri farklılaşması

İllerde "Sümerliler" denecek olan (uzmanı Kramer'in "Sümerler" diyeceği) göçebe çoban toplulukları, Aşağı Mezopotamya'ya (tabletlerde "Şumer" denecek topraklara) olasılıkla (çoğu büyük çaplı barbar akınlarında görüldüğü gibi) kabile konfederasyonları biçiminde örgütlenmiş olarak inmişlerdi. Dolayısıyla "ilkel topluluk" yapılarında, sınıf ayrımları bulunmamakla birlikte, konum (statü) farkları vardı. İçlerinde, anlaşılan, savaş yöneticisi kabile başkanları, fetihle savaşçı rolünü üstlenmiş ergin erkekler ve büyücü-şaman benzeri işlev gören yarı zamanlı doğaüstü uzmanları bulunuyordu.

Bu akıncılar vadiye bakılan dağ yamaçlarının yerleşik çiftçi topluluklarını yenilgiye uğratıp, onlardan sağladıkları düzenli artı ürün (haraç/vergi) olanaklarıyla yerleşik yaşama geçmişlerdi. Savaşçıların bas-

kısıyla toplanan artı aktarımını da nüfus artışlarına oranlı olarak artırmış olmaları. Nüfus artışı sürmüş, bir noktadan sonra da topluluklarını, çiftçilere yükledikleri vergilerin oranlarını artırarak bile besleyemez duruma düşmüş olabilirler. Böyle büyük bir sorunun çözümünü, yordamlamayla, vadinin tarım yapılamayan koşullarını, tarım yapılabilecek yönde değiştirmekte arayıp bulmuş görünüyorlar.

Göçebe çobanlık döneminde, sürülerini otlaktan otlağa gündüzün sıcağında geçiremeyip gece serinliğini bekleyen bütün çoban topluluklarda olduğu gibi, içlerinde, geceleri yıldızların durumundan yön saptamayı, giderek mevsimlerin (dolayısıyla sıcağın, soğuğun yağışın, taşkınların) zamanı hakkında bilgi edinmeyi iş edinmiş olan ve bu bilgilerini artırarak kuşaktan kuşağa geçiren bir kesim bulunmaktaydı. Bu kimseler, toprağa yerleşmeden sonra, geleneksel astronomi bilgi birikimlerinden güvenilir bir tarım takvimi hazırlamada yararlanmış görünürler.⁽⁵⁾ Takvim bilgileri kendilerine, daha büyük bir saygınlık, hatta (sözünü dinletme gücü olarak tanımlanan) erk kazandırmıştır. Bunun yanı sıra, tarım sorunlarının çözülüp, üretim yapılabilir toprakların alanını, büyük sulama tarımı etkinlikleriyle genişletip, üretimi örgütleyip yönetme işlerini üstlenme yoluna girmişlerdir. Böylece söz konusu kesim, tarımın ve toplumun (kolektif) yönetimi işlevini üstlenen bir "dinci yöneticiler" kadrosuna dönüşmüştür.

Oanes, Körfez'den çıkan, Sümer'e uygarlık getiren keçi, balık, insan karışımı bir tanrıdır. Onun keçi totemli göçebe Sümerlerle Dicle ile Fırat'ın denize karışması öncesi balık kaynayan bataklıklarının topluluklarının (balık) toteminin birleşiminden oluştuğu yorumu yapılır.

Çalışan-çalıştıran, efendi-köle, yöneten-yönetilen farklılaşmaları

Bu çıkarsamalar, arkeolojide Childe'in (*Tarihte Neler Oldu?* yapıtındaki) Sümer kent devletleri yerleşim yerlerinin ilk katmanlarında saptanan [olasılıkla kurban yerleri olan] sunaklara dayandırılıyor. Çıkarsamalar, onların sonraki katmanlarının zamanında, çaplarının önce tapınaklara, sonra zигuratlara varacak denli büyüdüğü saptamasından⁽⁶⁾ yararlanılarak yapılabilir. Bu yolda McNeill'in (*Dünya Tarihi*) yapıtında Sümer'de bir iş yöneticileri sınıfının toplumsal artının alınış biçimi ve toplandığı yer hakkında yazılı belgelere dayanan şu saptamasından destek bulabiliyoruz:

"Bir iş yöneticisi sınıfın ilk olarak nasıl doğduğu belli değil. Bir topluluğun bir başka topluluğu fethedişi, toplumu, efendiler ile hizmetçiler, işleri yönetenler ile yönetilenler olarak bölmüş olabilir. Öte yandan, insan toplumundaki özel yerlerinin çok eskilere dayandığı bilinen doğaüstü uzmanlarıyla gittikçe gelişen bir görevsel uzmanlaşma süreci başlamış bulunabilir. Daha sonraki dönemlerin Mezopotamya mitoslarında, tanrıların insanları, eksiksiz donatılmış tanrı evinin, yani tapınağın yiyecek, giyecek ve öteki gereksinimlerini karşılamaları için köleleri olarak yarattıkları anlatılır. Böylece tanrılar üretme sıkıntısına girmeksizin gereksinimlerini karşılamış olacaklardı. Bu düşüncelerin nasıl uygulamaya konulduğu konusunda da biraz bilgi-



miz var. Örneğin Lagaş'tan bir yazı, kentin topraklarını, onları elinde tutanların tanrıya ödeyecekleri payların tutarına göre üç bölüme ayırır. Büyük bir olasılıkla, tanrıya en ağır payları ödeyen çiftçilerin ellerinde, geriye kendilerine yetmeyecek kadar az şey kalıyordu. Bu durum onları, yılın bir bölümünde tanrı adına çalışmak, demek ki sulama kuruluşlarında ya da rahiplerce planlanan öteki projelerde işlemek zorunda bıraktı. Bu yolla, çiftçilerin tapınağa verdikleri tahılın ve öteki tarımsal ürünlerin bir bölümü, tanrının özel hizmetçilerinin, yani rahiplerin yönetimi altında yürütülen işlerde çalışanlara ücret olarak ödendi.”⁽⁷⁾

Sümerlerin göç ve fetih öncesi topluluk dönemlerindeki toplum yapısı bilinmiyor. İlkel topluluk dönemlerinde, topluluk yapıları “kabaca eşitlikçi” olmalı. Ama içinde katmanların, kastların gelişebileceği eşitsizlikçi tohumların da bulunabileceği ileri sürülmektedir.⁽⁸⁾ Mezopotamya'yı çevreleyen sıradağ yamaçları çiftçi topluluklarının topraklarına (fetihle) el konunca, bu tarım topraklarının denetimi (Spartalıların Lakonia'yı fethinde görüleceği gibi)⁽⁹⁾ tüm topluluğun ortak sahipliğiyle yürütülmüş görünüyor. Gene de katmanlı topluma, bu topraklardaki tarımsal üretim etkinliklerini topluluk adına yürütüp yöneten kimselerden oluşan bir “yönetici kadro” ortaya çıkmadan geçilemezdi. Yazılı dönem belgelerinden, “tanrının toprakları” üzerinde “tanrının kanalları” ile sulanarak alınan hasadın “tanrının evi” denen yere getirilip biriktirildiğini öğreniyoruz. Toplumsal artının bu işleri yöneten “tanrının kâhyaları” denen kimseler arasında belli “tayın” oranlarına uyularak bölüşüldüğünün de yazılı olduğuna göre, fetih ertesinde, hiç değilse büyük sulama tarımına geçiş sonrasında “tapınak ekonomisi” denecek bir düzen kurulmuş görünüyor.⁽¹⁰⁾

Tarım mevsimi dışında kalan aylarda köylerden toplanan angaryacı emek orduları çalıştırılarak gerçekleştirilen set, baraj, sulama ve (bataklık kurutmada) akaçlama kanalları gibi bayındırlıklar sonucunda vadi tabanında tarıma açılan topraklar ve

buralardan alınan ürünler üzerinde çiftçi üreticiler sahiplik savında bulunacak konumda değillerdi.

Bazı köylerin, böyle bir üretim biçimiyle, nicelik ve nitelik olarak büyüyüp karmaşılaşarak kentlere dönüşmüş olması çok olası. Öyle ki, böylece, art arda ve iç içe gelişen çalışan-çalıştıran (ekonomik) efendiköle (toplumsal) yöneten-yönetilen (siyasal) farklılaşmalar süreci başlamış oldu.

Düşünsel farklılaşma: Tam zamanlı kapıkulu düşünürleri

Farklılaşmalar bu düzeyde durmayıp, yöneten dinciler arasında gelişen bir uzmanlaşmayla birlikte, “düşünsel farklılaşma” noktasına varıp dayanacaktı. Şöyle ki, tapınak arşivlerinden ve başka yerlerden kazılıp çıkarılan en eski tabletler çözülünce, bunlarda (inançların, mitoloji, “dinsel ideoloji” konularının değil) beklenmedik biçimde tapınak ekonomisi girdi-çıktı kayıtlarının ve hesaplarının bulunduğu ortaya çıktı.⁽¹¹⁾ Yazılanlardan, tapınak ekonomisi sorunlarını çözme yolunda insanlığın ilk yazı ve sayı dizgelerinin bulunup geliştirildiği anlaşıldı.

Böyle bir ortamda, tapınak görevlisi dincilerde, günlük işleri yürütmeye “iş yöneticiliği” ve çalışanların denetlenmesinde “kamu yöneticiliği” deneyim ve becerileri gelişecektir. Zamanla bu iki işlevin yürütülmesinde yaşanan gelişmelerle, ortaya, dinci yönetici kadro ara-

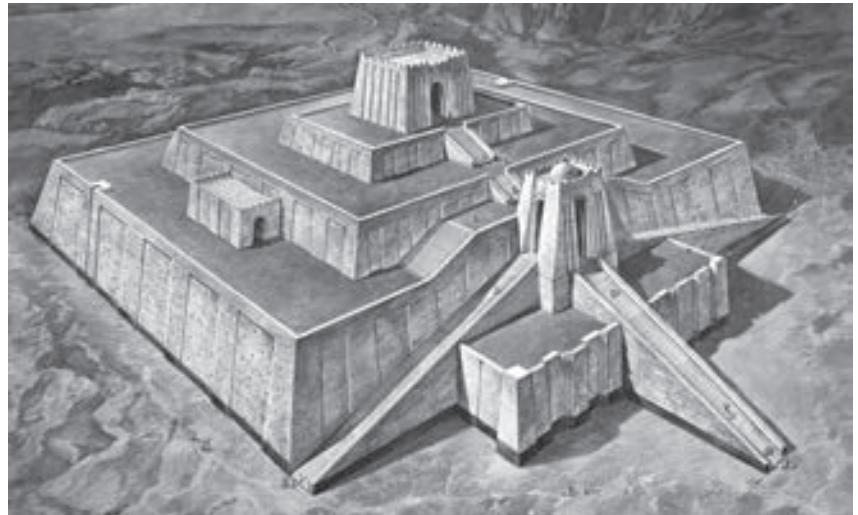
sında da farklılaşmayla, iş yöneticiliğinde ve insan yöneticiliğinde uzmanlaşan iki kesim belirecektir. Bu yöndeki gelişmeler, işleyenlerin (daha özgül olarak söylenirse, işleyenlerin kafalarının, düşüncelerinin) yönlendirilip yönetildiği bir “dinsel ideoloji” kurup yayan, tapınağa (midelerinden ve kafalarından) bağlı ve bağımlı bir “profesyonel kapıkulu düşünürler takımı” belirecektir.⁽¹²⁾

Tarım takviminin bulunuşuyla ‘yazgı’ kavramına varılışı

Kültürel evrimde sanalöznelerin geliştirilmesi yolundaki devrimci ilk adım, ilk aşkınöznelerin kafada yaratıldığı, ekonomik, siyasal, düşünsel farklılaşmaların kurumlaştığı ilk uygar toplumlarda, MÖ 3000 dolaylarında atıldı. Ayrıntılarını ve belgelerini iyi bildiğimiz bu düşünsel süreç özetle şöyle işlemiştir:

Fetihçi Sümerli göçebe çoban kabilelerinin, yerleşmeden sonra “dinciler” (din adamları) kesimine dönüşecek olan yarı zamanlı sihirsel düşünüş uzmanları, yerleşme öncesi yıldızlarla ilgili bilgi birikimlerinden yararlanarak, ileride “tanrının tarlaları” sayılacak yerlerdeki sulama tarımının sorunlarının çözülmesine yardımcı olacak bir “tarım takvimi” geliştirdiler.⁽¹³⁾ Bunu, yıldızların gökyüzündeki konumlanışları ile mevsimlerin birbiri ardına dizilişleri arasındaki bağlantıyı kavrayarak başarmışlardı. Mevsimlerle tarımsal üretim süreçleri arasında

Yazılı dönem belgelerinden, “tanrının toprakları” üzerinde “tanrının kanalları” ile sulanarak alınan hasadın “tanrının evi” denen yere getirilip biriktirildiğini öğreniyoruz. Büyük sulama tarımına geçiş sonrasında “tapınak ekonomisi” denecek bir düzen kurulmuş görünüyor.





Aşkınözneler (tanrılar) efendilerden ve yöneticilerden esinlenilerek kurulduğundan tanrılara (ama evrensel çapta) efendilik ve yöneticilik kimliği yüklenecekti.

da bir bağlantı, o günün (ve bugünün) dinci düşünürlerince “yazgı” olarak nitelenecek değişmez bir bağlantı (nedensellik ilişkisi) vardı. Söz konusu yazgı, ürünün, daha özgül olarak “toplumsal artı aktarımının” tutarıyla da bağlantılı olması nedeniyle, dinsel yöneticilerin, kent devleti toplumunun, hatta kent devletleri arası ilişkilerin geleceğini (o yıl verimli bir ürün hasadının yapılp yapılamamasına göre) belirleyebiliyordu.⁽¹⁴⁾ Dinciler, işte buna bakarak, bir kent devletinin tanrının kâhyası olarak gördükleri başdinci yöneticisinin ve toplumların geleceği hakkında kestirimde (tahminde) bulunabilme gücünü ve yetkisini kendilerinde bulabildiler.

Aşkınöznelerin kafalarda yaratılışı

Ancak, dincilerin, ileride olabilecekleri bildikleri (yazgıyı okuyabildikleri) savlarının, bir de bunu nasıl başardıklarının anlatılarak pekiştirilmesi gerekiyordu. Bunu, söz konusu uzmanlık bilgilerini (bir tür “meslek sırları” denebilecek bilgileri) açıklayarak yapamazlardı. Yapsalar da sıradan kimseler anlayamayacaktı. Bu koşullarda (yordamlamayla) şöyle bir anlatma yolu bulunmuş görünüyor: Yıldızlar, değil mi ki söz konusu bilgilerinin kaynağıydı, onların “bilen özneler” olduklarını söyleyerek, gelecekte olacıklara ilişkin “yazgı”

diyecekleri bilgilerini, onlarla “konuşarak” (yazının geliştirilmesinden sonra ise) onları “okuyarak” (anlamalarını çözerek) edindiklerini söyleyebilirlerdi. Öyle de söylediler. Bunu, sözlü anlatımın simgelerinin çizgilerle anlatım simgelerine aktarılması olanağını sunan yazı dizgesinin geliştirilmesinden sonraki tabletlerdeki sözlerin (konunun uzmanı çağımız bilginlerince) çözümünden, neredeyse kesinlikle çıkarabiliyoruz: Gerçekten, uzmanlar, gerek çivi yazılı, gerek ondan önceki resim yazılı (piktografik) metinlerde, “dingir” olarak seslendirildiğini (karşılaştırmalı filolojik çalışmalarla) ortaya çıkardıkları simgeye iki

insanların konumunu, yöneticiler karşısındaki uyruklarına benzeterek, yönetilen kullar olarak gördüler. Böyle bir dinsel ideolojinin günümüze kadar gelebilme bir sonucu da, insanların “şaşkınözneler” gibi düşünüp davranmaya başlamaları oldu.



farklı anlamın kodlandığını saptayabilmişlerdir. Sümerli dinci yazmanlar bu adı, hem sıradan “yıldız”, hem de “bilen özne” Tanrı olarak sundukları (belki buna kendilerini de inandırdıkları) sanal varlıkların anlatılmasında kullanmışlardı.

Tanrıların kimliklerinin efendilerden ve yöneticilerden esinlenilerek kuruluşu: Aşkınözneler olarak tanrıların yaratılmasında girilen yolda atılacak ikinci adım, bu simgelerin içinin doldurulması olacaktı. Yani, aşkınöznelerin kimliklerinin, kişiliklerinin kurulmasının bir yolu bulunacaktı. Ki bu da güç değildi. Dinsel düşüncesin gelişmesiyle, bir inançtan sonuçlar türetmede kullanılacak “tüm dengelim” mantığından önceki (kültürel evrimin sınıfsız toplum döneminde, insandoğa, insan-insan ilişkileri deneyim ve bilgi birimiyle varılan) benzetme “analoji” mantığı kullanılacaktı. Böyle bir analoji mantığıyla gökyüzü sanal aşkınözneleri ve gökyüzü düzeni, yeryüzü gerçek bilen öznelerinden ve toplumsal düzeninden esinlenilerek yapılan analogiyle kurulacaktı. Özetle aşkınözneler (tanrılar) efendilerden ve yöneticilerden esinlenilerek kurulduğundan tanrılara (ama evrensel çapta) efendilik ve yöneticilik kimliği yüklenecekti.

“Bilen özne” niteliğinin gerçek özne insanın elinden alınıp sanalöznelere bağışlanması: Gerçekten, tanrılara önce “bilen özne” yetisi yüklenmişti. Öyle ki ilerde “her şeyi bilen”

oldukları bile ileri sürülecekti. İnsanlar, “bilen özne” olma nitelikleri ellerinden alınıp tanrılara sunulduğu için, bilen öznelikten bilmeyen kulluğa düşürülmüş olacaktı. Her şeyi bilen sanalözneleri, gerçek insan öznelerin üstüne çıkarılıp (insanları yaratan ve yönetenler sayılarak) “aşkınözneleştirme” düşünsel/inançsal süreci, tanrıların kafada böyle yaratılmasıyla tamamlanacaktı.

Gerçek öznelerin kulluk konumuna düşürülüşiyle şaşkınözne türetilişi

İnançlar bu noktaya taşınırken tanrıların kişiliklerinin kurulmasında, dinci ideologlar (bıraktıkları metinlerde açıklamadan, belki kendileri bile önceleri bilincinde olmadan) çalışmayan, çalıştıran “efendiler” katmanından esinlendiler. Tanrıların gereksinimlerinin karşılanması görevini, bu amaçla yarattıkları in-

sanların (kullarının) sırtına yüklediler. Yeryüzündeki düzenin (devlet biçiminde örgütlendirilmiş kurumlarla) sağlanışına bakılıp, tanrılara analogi mantığıyla “yöneticilik” niteliği yüklediler. İnsanların konumunu, yöneticiler karşısındaki uyruklarinkine benzeterek, yönetilen kullar olarak gördüler.

Böyle bir dinsel ideolojinin günümüze kadar gelebilen bir sonucu da, insanların “şaşkınözneler” gibi düşünüp davranmaya başlamaları oldu. Şöyle ki, çoğu durumda her insan, üretim ve yaşam pratiginden, kendisinin düşünen, bilen, eyleyen bir canlı (özne) olduğunu çıkarabilir. Böylece genelde doğa ve insanlar karşısında özne gibi davranan bir insan (ve onlardan oluşan topluluklar) bazı durumlarda (bazen de aynı konuda) her şeyi tanrının bilip, kendisinin hiçbir şey bilmediğine inanabiliyor. Örneğin yağmur yağmasına yol aç-

cak koşulları (yağmur mevsimlerini) izleyip “bilen” bir kişi, aynı zamanda “rahmet”in tanrının bir ödülü, ekinlerini yatan bir sağanağın tanrının (insanın o ya da bu günahın karşılığı) cezası olduğunu öne sürebiliyor. Bazen hangisine inanıp hangisine göre davranması gerektiğine karar veremediği durumlara düşebiliyor. Örneğin en sevdiği varlık olan torunu için, “yazgısında varsa da ölür, ben aşı yaptırmam” diyebiliyor. Bir başka örnek: İşvereni “günde dört saat fazla çalışırsan ücretini yüzde elli fazlasıyla öderim” deyip, iş bitince “ötedünyada ödenecek” deyince, “böyle saçmalık olmaz, hemen öde” diyerek karşı çıkan bir “işgören” düşünün. Aynı kişi bunu buyuranın, yazgısını böyle yazanın bir aşkınözne olduğu, hakkının ötedünyada ödeneceği kendine söylendiğinde, “bu dünyada ürettim, bu dünyada öde” diyemeyip, alacaklarının ötedünyada ödeneceğine inanabiliyor.



DİPNOTLAR

- 1) Bak. Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark* (Elam ve Mezopotamya) Ankara, 1937, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.208.
- 2) Bak. Şenel, *İlkel Topluluktan Uygar Topluma*, s.207, 239.
- 3) Bak. McNeill, *Dünya Tarihi*, 17. baskı, s.21’de “İlk zamanlarda karmaşık uygar örgütleniş son derece özel coğrafya koşullarının varlığını gerektiriyordu” diye yazıp, bunun büyük sulama tarımı yapılabilen taşkın ırmakları bölgeleri olduğunu belirtiyor. Bunun için de “iş yöneticilerinin” ve onları besleyecek artı ürünün sağlanması gereğine değiniyor.
- 4) James Mallart, “Western Asia”, *History of Humanity*, UNESCO Yayını, 1994, cilt I, s.432’den Şenel, *İnsanlık Tarihi*, s.450 n.
- 5) Karş. McNeill, *Dünya Tarihi*, 17. baskı, s.36-37.
- 6) V. Gordon Childe, *Kendisi Yaratan İnsan*, çev. Filiz (Karabey) Ofloğlu, İstanbul, 1978, Varlık Yayınevi, s.146.
- 7) McNeill, *Dünya Tarihi*, 17. baskı, s.34-35.
- 8) İndüs ve Ganj uygarlıklarının kuruluşu hakkında, yöreye saldıran Hint-Avrupa dilli kabilelerin göçebelik dönemi topluluk yapısında, sıradan savaşçılar, savaşçı sefler ve dincilerin saygın konumda bulunup, onların, yendikleri koyu derili yerliler üzerinde birlikte kurdukları egemenlikle kastların gelişeceği tohumların atılması olabileceği yorumu yapılmaktadır (bak. Şenel, *İnsanlık Tarihi*, s.292 ve 509). Benzeri bir yorum, Sümerler’in göçebelik dönemi yapısındaki saygınlık ve konum farklılıklarının fetih ve yerleşmeyle katmanlı uygar topluma geçişe yol açmış olabileceği ileri sürülerek, Sümer uygarlığının kökenlerini açıklamada yapılmaktadır.
- 9) Bak. *Eski Yunan’da Esitlik ve Esitsizlik Üstüne*, Ankara, 1970, A.Ü. SBF Yayınları, s.172.
- 10) Şenel, *İnsanlık Tarihi*, s.382.
- 11) Bak. Childe, *Tarihte Neler Oldu?*, Kırmızı Yayınları, s.126.
- 12) “Tam zamanlı kapıkulu düşünürler” tanımlamamın önemi, Eski Grek (Yunan) toplumlarının “özgür düşün emekçileri” olarak nitelediğim Sofist’lerinin, kapıkulu düşünürlerin tam zıddı doğuş koşulları ve toplumsal düşüncü etkileyiş biçimleri bakımından karşılaştırılınca daha iyi anlaşılacaktır; bak. Alâeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara, 2013, Bilim ve Sanat Yayınları, 17. baskı, s.139.
- 13) McNeill, *Dünya Tarihi*, 17. baskı, s.36.
- 14) Karş. McNeill, *Dünya Tarihi*, s.37-38.

Kuran'daki İslam'ın ideolojik etkisi: Gönüllü kulluk



Tektanrıci dinsel ideolojide, gerçek bilen özne olan insanın bilme yetisi elinden alınıp aşkınözneye bağışlanır. Böylece insan "bilmeyen kul" konumuna indirilmiş olur. O zaman kendi çıkarını bile bilmeyip, kendini yönetecek yetide olmayan kul için en hayırlısının efendisini dinleyip buyruğunu yerine getirmek olduğu düşünülüp söylenebilecektir.

Alâeddin Şenel

● deolojilerin karakteristik (ayrıt edici) özelliklerinin başında gerçek insan özneler olarak "kişisel özneler" ve (aile, boy, aşiret, hatta bilinçli sınıflar gibi topluluklar olarak) "toplumsal özneler" tepesine "sanalözne" yerleştirmek gelir. Soy sop, hanedan, etnik toplum, ırk, kenttaşlık, ulus, hatta "halk", "milli irade", "ümme", "devlet" gibi sanalözneler yüceltilerek, toplumsal öznelerin ve gerçek insan öznelerin üzerine çıkarılarak "aşkınözneleştirilir".

Dinsel sanalözneler ve tektanrıclığın aşkınöznesi

Bu yolda aşkınöznelerin (kafalarda, simgeler evreninde) kurulmaları, gerçek insan öznelerinin örnek alınıp, onlara insan niteliklerinin yakıştırılması ve takıştırılmasıyla (bilinçli, bilinçsiz, yordamlamayla, kopyalamayla) gerçekleştirilir. *Kuran*'da bu düşünsel işlemlerin ipuçlarını görüp göstermek güç değil:

Her şeyden önce "bilen özne" olma niteliği "her şeyi", insanların bilebileceklerinin tümünü ve bilmemeyecekleri, görünmeyenleri, yani "gayb"ı bilen bir aşkınöznenen söz edilir:

Mülk, 14: "Hiç yaratan bilmez mi? O en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır."

Mü'minun, 92: "Allah, gaybı da şahadeti de bilendir."⁽¹⁾

Her şeyi bilmesi, aşkınöznenin yaratıcılığından

çıkarsanır. Yarattıkları insan bile olsa onun karşısında hiçbir şeyin aslını, gerçeği bilmez:

Bakara 216: "Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı. Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür. Sizin için daha kötü olduğu halde bir şeyi sevmeniz de mümkündür. Allah bilir siz bilmezsiniz."

Bu ayetten de anlaşılacağı gibi, tektanrıci dinsel ideolojide, gerçek bilen özne olan insanın bilme yetisi elinden alınıp aşkınözneye (gönüllü?) bağışlanır. Böylece insan "bilmeyen kul" konumuna indirilmiş olur.⁽²⁾ O zaman kendi çıkarını bile bilmeyip, kendini yönetecek yetide olmayan kul için en hayırlısının efendisini dinleyip buyruğunu yerine getirmek olduğu düşünülüp söylenebilecektir.⁽³⁾

Aşkınözne tasarımı örnek alınan gerçek insan öznesinin düşünmekle bağlantılı özelliği, düşünüp değerlendirmesi sonucunda bir karara varıp, kendisini o kararda ulaşmak istediği ereğe götürecek "eylem" yetisidir. *Kuran*'da bu yetinin, insandan alınıp Allah'a sunulup, onun, insan içinde iğneden ipliğe her şeyi ve her an yarattığının söylenmesine tanık oluruz:

Zariyat 56: "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk⁽⁴⁾ etsinler diye yarattım."; Rahman 29: "Göklerde ve yerde bulunan herkes, O'ndan ister. O her an yaratma halindedir."

Yaratma eylemi, Yaradan'ın insan türünün, er-

kek cinsini (balıktan, topraktan) kadın cinsinin, Havva'nın (Adem'in kaburgasından) cin tayfasının (insandan da önce) zehirli ateşten/alevden⁽⁵⁾ yapıp "yaratmasında" görülür. Yaratmanın, daha önce var olan bir maddeye biçim kazandırılması (sonra insana can vermek için, içine ruh üflenmesi) biçiminde olduğu kadar "yoktan var etme" biçiminde de olabileceği açıklanmaktadır.⁽⁶⁾

Bu her iki yaratma biçiminde de gerçek insan öznelininin maddesel ve simgesel araçlar yapıp yaratma yetisinden esinlenilmiş görünüyor. Ancak bu yeti aşkınlaştırılarak, canlı cansız neredeyse tüm varlıkların ve melek, cin, Dabbetül-Arz,⁽⁷⁾ İblis/Şeytan takımı gibi nesnel karşılığı bulunmayan simgeler tasarımına dek yaygınlaştırılmış bulunuyor. İşte örnekleri: Hayvanlar sudan (insanlar yesin diye) Yer, Gök, Ay, Güneş, Yıldızlar, örneğin Sirius gökcismi (insanlar gününü yönünü bulsun diye) bitkiler (hayvanlar yesin diye) yaratılmıştır. Gece Gündüz, dağlar taşlar, yollar, gemiler (insan yararlısın diye) kavimler, insanın her bir organı (insanlar üzerlerinde egemenlik kursunlar diye) olmak üzere, canlı cansız tüm varlıkların Allah tarafından yaratıldığı çeşitli ayetlerde yazılı bulunmaktadır.

Yaratılanlar (gene insanın yaratılarına benzer biçimde) "nesneler" ve "simgeler" olarak iki öbek altında toplanabilir. Öyle ki insan yeti ve yeteneklerini yaradana bu altın tepside (düşünsel, inançsal) sunma eylemi, kazanılan bir savaşta karşı yandan öldürülenlerin, aslında müminlerce değil, (Tevrat'ta olduğu gibi Kur'an'da da) aşkınöznenin eylemiyle ya da onun meleklerince, kuşlarınca öldürüldükleri ileri sürülebiliyor.⁽⁸⁾

Sonuçta budünyanın, Allah'ın varlığının, gücünün kanıtları olarak insanın gözüne sokulan tüm varlıkların, tek tek insanların ve (ilerde) insan ve cin türlerinin ölümüyle yok olacak gelip geçici önemsiz, değersiz varlıklar yeri olduğu inancı/düşüncesi işlenir. Gerçekten Kuran'da bedenler ile ruhların birleştirileceği Kıyamet/Yargı gününden sonra sonsuz kalıcı, önemli, değerli "ötedünya" (Cennet, Cehennem, Araf) tasarımı, en ince ayrıntılarına dek anlatılmaktadır.⁽⁹⁾

Sanalöznelerin varlığına ve yaratılarına inanmanın ideolojik işlevi

Cennet, Cehennem tasarımlarına geçmeden, bütün bu yaratılış, yaratış, yok ediş öykülerinin ideolojik işlevine değinmek gerek. Althusser'in (benimsemiğim) "ideoloji bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla aralarındaki hayali ilişkilerinin bir tasarımıdır"⁽¹⁰⁾ tanımlaması, kısaltılarak, "ideoloji öznenin gerçeklikte kurduğu sanal ilişkidir" önermesine indirgenebilir. Bu ilişkinin bir ürünü olarak gördüğüm "sanalözneler" kavramının da ideoloji çözümlemelerinde göz önüne alınmasını önermiştim. Ideolojinin sınıflı toplumla birlikte başlatılan ilk biçiminde (çoktanrıci dinsel ideolojide) sanalöznelere, egemen sınıflardan ve yöneticilerden yana konuşturulan yaratıcı/yok edici "aşkınözneler" biçimi verilmiştir. Amaç, gerçekliğin, tepetakla edildiği sanal bir görünümünü sunmaktır. Buna inandırılan kişilerin ve kitlelerin, zor yanı sıra inançlar, ikna yoluyla denetimini, yönetimini sağlamaktır.

Gerçekliğin, insanların gözlelerinden ve kafalarından gizlenip örtülmesi (mistifikasyon) yoluyla çarpıtılması, inanç aşılmasıyla gerçekleştirilmektedir. Düşüncele-ri etkileyen duygulara seslenilmesiyle sağlanmaktadır. Bu da başlıca iki yoldan "korkutma" ve "umutlandırma" ile yürütülür.

Senaryo 1: İnancı erkekler⁽¹¹⁾ cenneti

"Biz Ey Âdem! Sen ve eşin (Havva) beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yiyeceğinizi; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağacdan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zalimlerden olursunuz, dedik."⁽¹²⁾

"(Allah Âdem'e) Şimdi burada senin için ne acıkmak vardır ne de çıplak kalmak. Yine burada sen susuzluk çekmeyecek, sıcağın bunalmayacaksın." der.⁽¹³⁾

Görüldüğü gibi Kuran'a göre cennetin ilk konukları (kovulunca ya kadar) Âdem ile Havva olmuştur. Onların soyu olan insanlar Cennet'e ancak, ilerde Kıyamet'te bedenleriyle ruhları birleştirilip yargılandıktan sonra alınacaklarının belirtilmesine karşın, Kuran (sanki şu anda olanlar anlatılıyormuşçasına) Cennet ve Cehennem betimlemeleriyle doludur. Cennet betimlemelerinden (yinelemeler dışarda bırakılarak) alınacak örnekler şöyle bir görünüm sunmaktadır:

"Şüphesiz ki takva sahipleri [Allah'tan korkup günden kaçınanlar] için umulanı buldukları yer, bahçeler, üzüm bağları, göğüsleri tomurcuk gibi kabarmış yaşıtlar kızlar, içki dolu kadehler, kâseler vardır."⁽¹⁴⁾

"Bismillahirrahmanirrahim. Kıyamet koptuğu zaman... Ve sizler üç sınıf olduğunuz zaman. Sağdakiler, ne mutlu o sağdakilere... (hayırda) önde olanlar... İşte bunlar nâim cennetlerinde (Allah'a) en yakın olanlardır. (Onların) çoğu önceki ümmetlerden, Birazı da sonrakilerdendir. Cevherlerle işlenmiş tahtlar üzerindedir... Çevrelerinde (hizmet için)⁽¹⁵⁾ ölümsüz gençler dolaşır. Ma-in çeşmesinden doldurulmuş testiler,

Bakara 216: "Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı... Allah bilir siz bilmezsiniz." (Siyer-i Nebi'den: Hz. Muhammed Bedir Savaşında)



ibrikler ve kadehlerle. Bu şaraptan ne başları ağrıtılır, ne de akılları giderilir. (Onlara) beğendikleri meyveler. Canlarının çektiği kuş etleri. Saklı inciler gibi iri gözlü huriler. Yaptıklarına karşılık olarak (verilir) orada boş bir söz ve günaha sokan bir laf işitmezler. Söylenen yalnızca “selâm, selâm”dır. Sağdakiler, ne mutlu o sağdakilere! Düzgün kiraz ağacı. Meyveleri salkım salkım dizili muz ağaçları. Uzamış gölgeler. Çağlayarak akan sular. Tükenmeyen ve yasaklanmayan sayısız meyveler içindedirler. Ve kabartılmış döşekler üstündedirler. Gerçekten biz hurileri apayrı biçimde yeni yarattık. Onları eşlerine düşkün ve yaşıt bakireler kıldık.⁽¹⁶⁾

Kuran’da bu ayette geçen “nâim cennetleri” yanında “Adn cennetleri”⁽¹⁷⁾ ve “Fırdevs cennetleri” olarak, üç dört cennetin varlığından söz edilmektedir.

“İman edip iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için makam olarak Fırdevs”⁽¹⁸⁾ cennetleri vardır. Orada ebedi kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler.” “Orada (cennette) devamlı akan bir pınar, orada yükseltilmiş tahtlar, konulmuş kadehler, sıra sıra dizilmiş yasıklar, serilmiş halılar vardır.”⁽¹⁹⁾

“Rabbin huzurunda durmaktan korkan kimselere iki cennet vardır. Öyleyken Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz? İki cennet de çeşit çeşit ağaçlarla doludur. Öyleyse Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? İkisinde de akıp giden iki kaynak vardır. [nakarat] ikisinde de her türlü meyveden çift çift vardır. [nakarat]⁽²⁰⁾ hepsi de örtüleri atlastan minderlere yasla-

nırlar... [nakarat]. Oralarda gözlerini yalnız[ca] eşlerine çevirmiş güzel-ler var ki, bunlardan önce onlara ne insan ne de cin dokunmuştur. [nakarat] Sanki onlar yakut ve mercandır. [nakarat]. Bu ikisinden başka iki cennet daha vardır. [nakarat] Bu cennetler koyu yeşildirler. [nakarat] Her ikisinde de durmadan fışkıran iki kaynak vardır. [nakarat] Her ikisinde de türlü meyveler, hurma ve nar vardır. [nakarat] İçlerinde huyu güzel yüzü güzel kadınlar vardır. [nakarat] Otağlar [çadırlar] içinde sahiplerine tahsis edilmiş huriler vardır. [nakarat=] Öyleyse Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?” Bunlara onlardan önce ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur.”⁽²¹⁾

“Müttakilere [günahtan, haramdan sakınanlara] vaat olunan cennetin durumu şöyledir: İçinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren [baş ağrısı vermeyen] şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır... Hiç bu, ateşte ebedi kalan ve bağırsakları parça parça edecek kaynar su içilen kimselerin [cehennemdeki] durumu gibi olur mu?”⁽²²⁾

“Şüphesiz kötülükten korunanlar. Rablerinin kendilerine verdikle-riyle sevinerek cennetlerde ve nimet içindedirler. Onlara, yaptıklarınıza karşılık sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak afiyetle yiyin için (denilir). Ayrıca biz onları ceylan gözlü hurilerle evlendirmişizdir... Hizmetlerine verilmiş (kabuğunda) saklı inci gibi gençler etraflarında dönüp dolaşırlar.”⁽²³⁾

“İşte size vaat edilen cennet!” Ki

o, Allah’a yönelen, emirlerine riayet eden, görmediği halde Rahmân’dan [kullarına acıyan Tanrı’dan] korkan ve Allah’a yönelmiş bir kalp ile gelen kimselere mahsustur. Oraya selamete girin. İşte bu ebedi yaşamın başladığı gündür. Orada kendileri için diledikleri her şey vardır. Katımızda dahası da vardır.⁽²⁴⁾

“(Onların mükafatı) içine girecekleri Adn cennetleridir. Orada altın bilezik ve incilerle süslenirler... (cennette şöyle) derler: Bizden tasayı gideren Allah’a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayan çok nimet verendir. Lütfuyla bizi asıl oturulacak yurda yerleştirdi. Artık orada bize ne bir yorgunluk dokunacak ne de orada bize usanç gelecektir.”⁽²⁵⁾

“İşte onlara, sabretmelerine karşılık cennetin en yüksek makamı verilecek, Orada hürmet ve selamla karşılanacaklar. Orada ebedi kalacaklar. Orası ne güzel bir yerleşme ve ikamet yeridir.”⁽²⁶⁾

“Sabretmenize karşılık onlara cenneti ve cennetteki ipeklileri lütfeder. Orada... ne yakıcı sıcak görülür, orada ne dondurucu soğuk. Yanlarında gümüş kaplar ve billur kâselerle dolaşılır ki sakiler bunu (cennet şarabını) ölçüsünce tayin ve takdir ederler... Bu şarap orada bir pınardandır ki adına Selsebil denir. İnsanların etrafında öyle ölümsüz genç nedimler⁽²⁷⁾ dolaşır ki, onları gördüğünde etrafa saçıp dağılmış inciler sanırsın. Ne yana bakarsan bak (yığınla) nimet ve ulu bir saltanat görürsün. Üzerlerinde yeşil ipekten ince ve kalın elbiseler vardır; gümüş bilezikler takmışlardır.”⁽²⁸⁾

“Müttakiler [günahtan, haramdan sakınanlar] ise hakikaten güvenilir bir makamdadırlar... Biz onları iri gözlü hurilerle evlendiririz... İlk tanıdıkları ölüm dışında, orada artık ölüm tatmazlar.”⁽²⁹⁾

“Bu azaptan ancak Allah’ın halis kulları istisna edilecek. Bunlar için bilinen bir rızık, türlü meyveler vardır. Naim cennetlerinde kendilerine ikram edilir. Yanlarında bakışlarını yalnız[ca] onlara tahsis etmiş iri gözlü eşler vardır. Onlar, gün yüzü görmemiş yumurta gibi bembeyazdır.⁽³⁰⁾ İşte o zaman birbirlerine dönerek (dünyadaki hallerini soracaklar). İç-



lerinden biri: “Benim bir arkadaşım vardı” der. Derdi ki: Sen de (dirilme-ye) inananlardan mısın? Biz ölüp kemik, sonra toprak haline geldiğimiz zaman (dirilip) cezalanacak mıyız?... İşte o zaman konuşan baktı, arkadaşını cehennemın ortasında gördü.”⁽³¹⁾

“İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihad edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. Kurtuluşa erenler işte onlardır. Rableri onlara... içinde tükenmez nimetler bulunan cennetleri müjdeler.”⁽³²⁾

“Allah müminlerin mallarını canlarını kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürülürler, ölürler.”⁽³³⁾

“Bizim ayetlerimizi yalanlayıp da onlara karşı kibirlenmek isteyenler var ya, işte onlara gökkapıları açılmayacak ve onlar deve iğne deliğine girinceye kadar cennete giremeyeceklerdir. Suçluları işte böyle cezalandırırız.”⁽³⁴⁾

Araf: *Kuran*’da bir surenin başlığı, derleyicilerince Araf olarak konmuştur. Surenin ayetlerine geçilmeden meâlcilerce konulan notta, ona bu adın, surenin 46. ayetinde Araf’tan söz edildiği için konduğu belirtilmiştir:

“İki taraf (cennetlikler ve cehennemlikler) arasında bir perde ve A’raf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki, bunlar henüz cennete girmedikleri halde (girmeyi) umarak cennet ehline ‘selâm size’ diye seslenirler.”

Meâlcilerin buraya düştükleri notta (şerhte) ise A’rafın, Cennetle Cehennem arasında yüksek bir alan olup, sevapları ile günahları eşit olanların, Allah’ın dilediği zamana kadar burada kalıp, sonra bağışlanarak Cennete alınacakları belirtilmektedir.

Senaryo 2:

Kıyamet ve Cehennem!

Kuran’daki Cehennem senaryosu, gelecekte kopacağı söylenen “Kıyamet” öyküsüyle başlatılabilir. Kıyamet ve onu izleyecek yargılama o zamana dek yaşamış ölmüş bütün insanları içermekle birlikte, insanların düşünce, inanç, eylem ve davranışlarını korku duygusu yaratarak

etkileyip yönlendirme bakımından Cehennem kavramıyla aynı işlevi görmektedir. İşte örnekleri:

Kıyamet: Cehenneme giriş

“(Resulüm!) Dehşeti her şeyi kaplayan kıyametin haberi sana gelmedi mi?”⁽³⁵⁾

“Sûr’a üfürüldüğü gün -Allah’ın diledikleri müstesna- göklerde ve yerlerde bulunanlar hep dehşete kapılır. Hepsi boyunları bükük olarak ona gelirler.”⁽³⁶⁾

“Kitab’ı ve mizanı hak olarak bildiren Allah’tır. Ne biliyorsun belki de kıyamet saati yakındır.”⁽³⁷⁾

“Sana kıyameti, ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. De ki: Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır. Onun vaktini O’ndan başkası açıklayamaz. O göklere de yere de ağır gelmiştir. O size ansızın gelecektir.”⁽³⁸⁾

“Kıyamet günü ne zamanmış?” diye sorarlar. İşte, göz kamaştığı, ay tutulduğu, güneşle ay bir araya geldiği zaman! ... O gün insan “Kaçacak yer neresi?” diyecektir. Hayır, hayır! (kaçıp) sığınılacak yer yoktur! O gün varılıp durulacak yer sadece Rabbinin huzurudur. O gün insana, ileri götürdüğü ve geri bıraktığı ne varsa bildirilir. Artık, insan kendi kendinin şahididir. İsterse özürlerini sayıp döksün.”⁽³⁹⁾

“Güneş katlanıp dü-rüldüğünde, Yıldızlar (kararıp) döküldüğünde. Dağlar (sallanıp) yürütüldüğünde, Gebe develer [mal, mülk] salıverildiğinde, Vahşi hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde, Denizler kaynatıldığında, Ruhlar (bedenle) birleştirildiğinde, Diri diri toprağa gömülen kızın, hangi günah sebebiyle öldürüldüğü sorulduğunda, Amellerin yazılı olduğu defterler açıldığında, Gökyüzü sıyrılıp alındığında, Cehennem tutuşturulduğunda ve cennet yaklaştırıldığında; Kişi neler getirdiğini öğrenmiş olacaktır.”⁽⁴⁰⁾

“Ama sen onları (şimdilik) bırak da tehdit edildikleri günlerine kavuşuncaya dek dalsınlar, oynayadursunlar. O gün onlar, sanki dikili bir şeye koşuyorlar gibi, gözleri horluktan aşağı düşmüş ve kendileri zillete bürünmüş bir halde kabirlerinden fırlaya fırlaya çıkarlar.”⁽⁴¹⁾

“İnsanların, ateşin etrafını sarmış pervaneler gibi olduğu, dağların da atılmış renkli yüne dönüştüğü gündür (o Kâria!).”⁽⁴²⁾

“Doğrusu onlar o azabı (ihtimalden) uzak görürler. Biz ise onu yakın görmekteyiz. O gün gökyüzü erimiş maden gibi olur. Dağlar da atılmış yüne döner. Dost dostu sormaz. Birbirlerine gösterilirler. (fakat herkes) kendi derdindedir. Günahkâr kimse ister ki, o günün azabından (kurtuluş için) oğullarını, karısını, kardeşini, kendini koruyup barındıran tüm ailesini ve yeryüzünde kim varsa hepsini fidye olarak versin de, tek kendini kurtarsın! Bilinmeli ki o (cehennem) alevlenen bir ateştir.”⁽⁴³⁾

... “O söz başlarına geldiği (kıyamet yaklaştığı) zaman, onlara yerden bir dâbbe (mahluk) çı-

Kuran’a göre cennetin ilk konukları (kovuluncaya kadar) Âdem ile Havva olmuştur. (Lucas Cranach the Elder’in (1472-1553), “Adem ve Havva” adlı tablosu, 1526)



karırız da, bu onlara insanların âyetlerimize kesin bir iman getirmemiş olduklarını söyler.”⁽⁴⁴⁾

Cehennemlikler: Kâfirler, müşrikler, münafıklar, dinsizler

“Ben [Allah] onu⁽⁴⁵⁾ sekara (cehenneme) sokacağım. Sen biliyor musun sekar nedir? Hem (bütün bedeni helak eder; hiçbir şey bırakmaz) hem eski hale getirip tekrar azap [işkence] etmekten vazgeçmez [cehennem]. İnsanın derisini kavurur. Üzerinde ondokuz (muhafız melek) vardır. Biz cehennem işlerine bakmakla ancak melekleri görevlendirmişizdir... O (cehennem) insanlık için, sizden ileri gitmek ya da geri kalmak isteyen kimseler için büyük uyarıcı müsibetlerden biridir.”⁽⁴⁶⁾

“(Allah zebanilere emreder): Tuttun onu! Cehennemin ortasına sürükleyin. Sonra başına azap olarak kaynar su dökün! (ve deyin ki:) Tat bakalım. Hani sen kendince üstün, şerefliydin?”

“Onu yakalayın da, (ellerini boynuna) bağlayın; ... Sonra da onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincir içinde oraya sokun. Çünkü o ulu Allah’a iman etmezdi, Yoksulu doyurmaya teşvik etmezdi.”⁽⁴⁷⁾

Personeli meleklerden ve zebanilerden oluşan cehennemin yakıtıysa insan ve taşır:

“Eğer kulumuza [Muhammed’e] indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sure getirin... Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı insan ve taş olan ce-

hennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır.”⁽⁴⁸⁾

Kuran’da, kıyamette yargılanıp cehenneme atılacak kimseler, çeşitli âyetlerde kâfirler (Allah’ı tanımayanlar) yanı sıra, müşrikler (Allah ile birlikte başka tanrıları da tanıyıp “eştutanlar”) ve Münafıklar (tanıyor görünüp, çeşitli nedenlerle, aslında tanımayanlar) ve de yargılanma sonucunda kötülükleri iyiliklerine ağır bastığı için, karar kitabı kendisine soldan verilen “solcular”, İblis ve buyruğundaki şeytan tayfası, günahkâr insanlar, Ateşperestler olarak gösterilmektedir:

“Biz dilersek, elbette ki herkeşe hidayetini [Doğru yolu] verirdik. Fakat “cehennemi hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım diye” benden kesin söz çıkmıştır.”⁽⁴⁹⁾

“Artık onlar, o azgınlar, İblis ve orduları [şeytanlar] toptan oraya tepetaklak atılırlar”⁽⁵⁰⁾

“Günahkâr kimse ister ki, o günün azabından (kurtuluş için) oğullarını karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran tüm ailesini ve yeryüzünde kim varsa hepsini fidye olarak versin de, tek kendini kurtarsın. Fakat ne mümkün!”⁽⁵¹⁾

“Artık kim Allah ve Resûlüne karşı gelirse, bilsin ki ona (kendi gibilerle birlikte) içinde ebedi kalacakları cehennem ateşi vardır.”⁽⁵²⁾

“Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir.”

“Şüphe yok ki münafıklar cehennemin en alt katındadırlar.”⁽⁵³⁾

“Allah buyuracak ki, sizden önce geçmiş cin ve insan toplulukları arasında siz de ateşe girin. Her ümmet girdikçe yoldaşlarına lanet edecekler... “Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver” diyecekler. Allah da zaten herkes için bir kat daha fazla azap vardır.”⁽⁵⁴⁾ [diyecek].

Cehennemliklerin kaçmamaları için mi yoksa çekecekleri işkencelerin derecesini artırmak için mi getirilecekleri pek anlaşılmayan yöntemler olarak, sütunlara zincirleme, boyna tasma takma, boyunduruk uygulamalarından da söz edilmektedir:

“(Resûlüm! kâfirlerin seni yalamalarına) şaşıyorsan, asıl şaşılacak şey onların: “Biz toprak olduğumuz zaman yeniden mi yaratılacağız” demeleridir. İşte onlar Rablerini inkâr edenlerdir (kıyamet gününde) boyunlarında tasmalar bulunanlardır. Ve onlar ateş ehlidir. Onlar orada ebedi kalacaklardır!”⁽⁵⁵⁾

“Onlar, (bu ateşin içine) uzatılmış sütunlara bağlanmışlardır ve o vaziyette ateş üzerlerine kapatılmıştır.”⁽⁵⁶⁾

“Ve de ki: Hak Rabbimizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin. Biz zalimlere [inançsızlara] öyle bir cehennem hazırladık ki, onun duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) imdat diyecek olsalar, imdatlarına, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir.”⁽⁵⁷⁾

“Nimet içinde yüzen o yalancılara bana bırak ve onlara biraz mühlet ver. Hiç şüphesiz bizim nezdimizde (onlar için hazırlanmış) boyunduruklar, yakıcı bir ateş, boğazdan geçmez bir yiyecek... vardır.”⁽⁵⁸⁾

Cehennem atılacakların karşılaşacakları sonsuza dek süreceği belirtilen cezalar, yakılmak yanı sıra, kaynar su içirme, zakkum yedirme; hatta (Furkan 14’te acılara dayanamayıp kendilerini öldürmesi için yalvaracaklara Allah’ın “bir defa yok olmayı istemeyin; aksine birçok defalar yok olmayı isteyin” diyeceği imasına bakılırsa) işkenceden ölenlerin, bayılanların diriltip yeniden



17. yüzyıldan kalma bir cennet tasviri (Osmanlı gravürü).



Bir başka cennet tasviri (Lucas Cranach the Elder'in bir tablosu).

işkenceye alınması gibi biçimler alabilecektir. Böyle azab (işkence) niteliği taşıyan cezalardan seçmeler aşağıdadır:

“Şu iki grup, Rableri hakkında çekişen iki hasımdır. İmdi, inkâr edenler için ateşten bir elbise biçilmiştir. Onların başlarının üstünden kaynar sular dökülecektir. Bununla karınlarının içindeki (organlar) ve derileri eritilecektir. Bir de onlar için demir [zincir] kamçılar vardır.”⁽⁵⁹⁾

“Kimlerin de [sevap] tartıları⁽⁶⁰⁾ hafif gelirse, artık bunlar da kendilerine yazık etmişlerdir; ebedi cehennemdedirler. Ateş yüzlerini yakar; orada suratları çirkin ve gü-lünç bir halde bulunurlar.”⁽⁶¹⁾

“Şüphesiz ayetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe soka-cağız; onların derileri şişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka derilerle değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstün ve hakimdir [üstte olandır].”⁽⁶²⁾

“(Bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılıp, bunlarla onların alın-ları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara denir ki): İşte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yağmakta olduğunuz şeylerin azabını tadın.”⁽⁶³⁾

“Şimdi ziyafet olarak, cennet ehli için anılan bu nimetler mi daha hayırlı yoksa zakkum ağacı mı? Zira o cehennemin dibinde bitip yetişen bir ağaçtır. Tomurcukları sanki şeytanların başı gibidir... Ondan yerler ve karınlarını onunla doldururlar... Üzerine onlar için kaynar su karıştırılmış bir içki vardır...”⁽⁶⁴⁾

Bütün bunların yanı sıra *Kuran*’da

zulmetmez, fakat insanlar kendilerine zulmederler”⁽⁶⁵⁾;

Kimin sözü?

Cennet ve Cehennem senaryolarının ideolojik işlevi

İdeolojiler, içinde yaşanan gerçekliği (zamanın, uzamın, toplumun hatta dünyanın gerçeklerini) örtmesi, bulanıklaştırması, çarpıtması (bilinçli bilinçsiz) tepetakla görülüp gösterilmesi işlevi görürler. Söz konusu ortam gerçek insan öznelere içinde yaşadığı uzam (mekân) sorunlarından uzaklaştırılmaları için odak olarak alınıp oradan (dibini aydınlatmayan mum örneğindeki gibi) çevreye çizilen çeşitli çaplar-da çemberlerin içine giren yerler hakkında, çoğu durumda gerçekliğe dayanmayan bilgilerin aktarılıp sanal algıların yaratılmasıyla yapılır.

Sanal bir uzam tasarımı içinde işletilen bu süreç, onunla birlikte ya da ondan ayrı olarak zaman ortamı içinde de işler. Bu durumda ilgiler, içinde yaşanan (gün, hafta, ay, yıl, on yıl, yüzyıl olarak) zaman kesiminin bırakılıp, anın odağından geçmişe ve

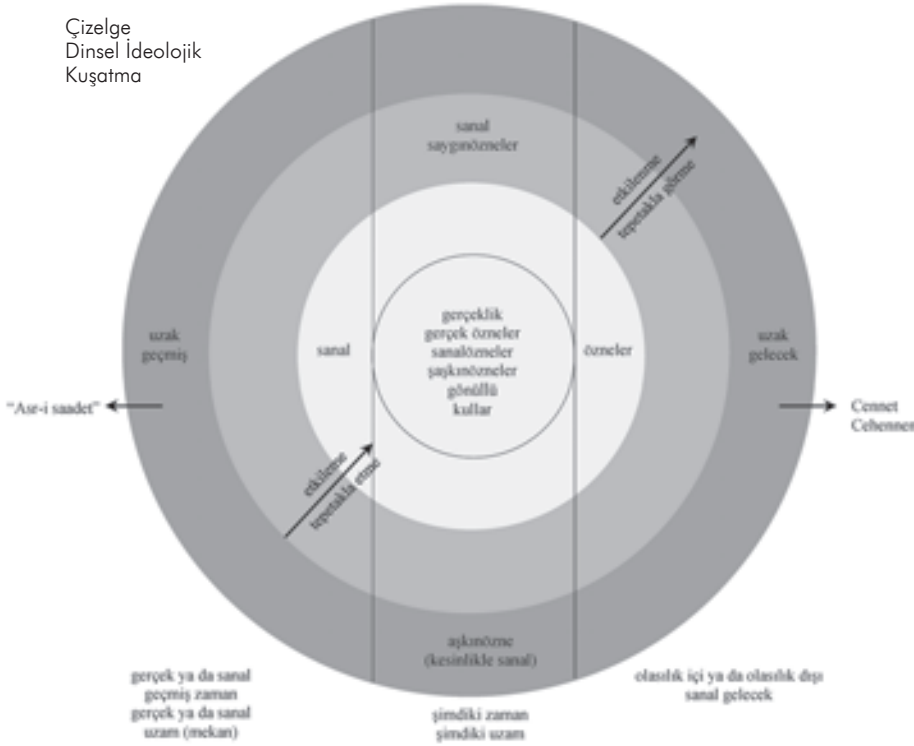
sık sık “kullarına acıyıp günahlarını bağışlayan” (Rahman) sıfatına vurgu yapılırken, Yunus suresinin 44. ayetinde Allah’ın şu sözü verilmektedir:

“Şüphesiz ki Allah insanlara hiç bir şekilde geleceğe doğru çeşitli çaplarda yarım çemberler çizilip (bak. Çizelge) oralardaki olaylar, olgular “seçilecek” (ya da simgesel kişiler, olaylar, olgular “yaratılarak”) yapılır. Böylece siyasal/ideolojik savaşımın (soğuk savaşın ya da soğuk iç savaşın) ideolojik hegemonyasını sürdürmeye (ya da kurmaya) çalışan toplumsal ya da kişisel öznelere çıkarlarına hizmet edeceği düşünülen umutları besleyecek ya da korkuları körükleyecek gerçek ya da sanal olgular/olaylar seçilip ısıtılarak kamuya sunulur. Benzeri bir algı operasyonu yakın ve uzak gelecekle ilgili sanal utkular-dan ya da (felaket tellallığındaki gibi) tehlikelerden söz edilerek yapılır.

Dinsel ideolojide, tektanrıci gelenekte, özellikle gerçek tektanrıci İslam’ın kutsal kitabı *Kuran*’da Cennet ve Cehennem senaryoları, içinde yaşanan gerçekliği, sanal bir geçmişte (örneğin “asr-ı saadet” on yıllarında) ve de sanal bir gelecekte (örneğin geleceğin” evrensel İslam cumhuriyeti” döneminde) yaşanacağına inanılan/inandırılan öykülerle, korkulara ve umutlara seslenilerek örtme, bulandırma, çarpıtma, hatta tepetakla gösterme, böylece yönetilenleri “gönüllü kulluk”⁽⁶⁶⁾ konumuna düşürme işlevi görmektedir.

Bir İslam gravüründe kıyamet günü tasviri. Ortada terazi kurulmuş.





Tektanrı dinin bunalıcı yoğunlukta ideolojik hegemonyası

Bir düşünce dizgesinin ideolojik olup olmadığının ölçütlerinden biri de (bana göre) ilkelerin (ki bu dinde inançların demektir) hedef öznelere kitlesel çapta aşılmasının sıklık ve yoğunluk derecesidir. Gerçek tektanrı tek din olan İslam'da günlük (beş vakit namaz) haftalık (Cuma) aylık (Ramazan) yıllık (Kurban) zamanlarında Yaradan'ın kullarını kendine tapınmaları (ibadet etmeleri) için önüne (kible) evine (cami, Kabe) çağırıldığı yazılıp söylenmektedir.

Dahası, kullarından her işlerine O'nun adının (Besmele ile) anılarak başlamaları istenmektedir. Her iş sonunda ona şükredilmesi, olumsuz sonuçlanmışsa bile "daha kötüsünden korusun" diye yakarılması beklenmektedir. İslam'ın ideolojik yoğunluk olgusunun dile getirildiği belki en doğru saptama (ne zaman nereden öğrendiğimi anımsayamayacak kadar eski bir ezberim) "her nefeste Allah adı di müdam ("sürekli" demekmiş) Allah adıyla olur her iş tamam."

Bir ideoloji düşünün (örneğin İslam ideologlarının hedefindeki Kemalizm) günde beş kez, çocuğundan yaşlına, bir araya gelip, olmadık tek tek, Atatürk resimli bayrak çe-

kilip hep birlikte Gençliğe Hitabe'si (bando eşliğinde kent, kasaba hoparlörlerinden ve radyo, televizyon kanallarından naklen yayınlar desteğiyle) okunsun; bunalıcı olmaz mı? Olmaz! Burada tarihsel ve sosyal psikolojik bir olgu girmiştir işin içine. Başlangıcında şiddet ve fetih dayandırılan (yabancı ve yabancı dilde) bir inanç dizgesinin, ideolojinin yüzyıllara yayılan kesintisiz korku ve umut, kesintili-kesintisiz yineleme, başa kakma yöntemleri sonucunda, "gönüllü kulluk" konumuna düşürülmüş öznenin "içselleştirme" süreçleri işler.

Ortaçağ'dan kalma bir cehennem tasviri (Landsbergli Herrad'ın Hortus deliciarum'undan, yaklaşık 1180).



DİPNOTLAR

- 1) Meâlcilerin bu ayetin altına koydukları açıklamada, gayb'ın akıl ve duyu organlarıyla kavranabileceğinin ötesi; şehadet'in ise deneyim ve gözlem alanı içinde kalanın bilgisi olduğu belirtilmekte.
- 2) İslam dinbilginlerinin bu düşünceye varışı için bak. Kur'an-ı Kerim, s.33, 216. ayete konan şerh.
- 3) Karş. Aristoteles'in sıradüzenli (hiyerarşik) varlık anlayışında bir üst basamaktaki varlığın bir alttakinin efendisi, sahibi, yöneticisi; bir alttakinin bir üsttekinin kölesi, demek ki efendinin yetkinleşme "amacı" yolunda kullanacağı "aracı" olacağı görüşü için bak. Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, 17. basım, s.182-183.
- 4) Dinsel ideolojide "kulluk" kavramı, *Enuma Eliş*'teki tanrıları çalışma yükünden kurtaran kölelikten başlanarak, hizmetçilik, uyruklu, biat gibi çeşitli anlamlarıyla kullanılabilmektedir.
- 5) Bak. Araf, 189 ile Hicr, 26 ve 27. Burada dinsel ideolojinin gerçekliği tepetaklı göstererek/göstererek "sanal gerçeklik" kurma yönteminin çarpıcı bir ataerkil kullanışıyla karşı karşıyayız. Gerçeklikte, erkeği de kadını da kadınlar doğurmaktadır. Bu nedenle kadınlara duyulabilecek saygınlığı kaynağında kurutmak için olmalı, erkeğe "iyi ama ilk kadın da ilk erkekten yaratılmıştır." (Nisa, 1: "Sizi tek bir nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan...") inanç kozu verilmiştir. Bu ideolojik söylemin ilk kaynağı (bak. *Tevrat*, Yaratılış, 2: 21-22'de Havva'nın Adem'in (uyutulmuş alınımsı) kaburgalarından biriyle yaratıldığı anlatılmaktadır).
- 6) Bak. ruh üfleme için Hicr, 29; yoktan yaratma için Yunus, 4 ve Enam, 14; sözle yaratma için Mû'min, 68 ve Bakara, 117: "(0) göklerin ve yerin essiz yaratıcısıdır. Bir şeyi dilediğinde ona sadece "Ol" [Ar. "kün"] der, o da hemen olur." 7) Dâbbetül Arz (bak. Neml, 82 ve ona meâlcilerin düştüğü not), kıyamet belirtilerinden biri olarak yerden çıkarılacağı yazılan yaratık.
- 8) Bak. Enfal, 17: "(Savaşta) onları siz öldürmediniz. Fakat Allah öldürdü onları; attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı onu." (karş. *Tevrat*, Yasa'nın Tekrarı, 20:4). Ve Fil Suresi, Rabbin Kabe'yi yıkmak isteyen "fil sahiplerine" yolladığı ağır larında pişkin tuğladan yapılmış taşlar bulunan kuşlarla fillerin örkütölüp, Kabe'yi fethetmeye kalkışan bir düşmanın bozguna uğratışı.
- 9) Örneğin, Araf, Cennet, Cehennem için bak. Araf, 46, 48 ve meâlcilerin ilgili açıklaması ve elinizdeki kitap, s.352-368.
- 10) Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s.51.
- 11) Kadınlardan, cennette, inançlı "mümin" erkekleri mutlu etmeleri amacıyla, özel olarak yaratılmış huriler kimliğiyle söz edilmektedir. Cennetin sözü geçen (neredeyse ikisi dışında) bütün ayetlerinde seslenilen, ödüllendirilen inançlı erkekler (erkek müminler) olduğu söylenebilir. Söz konusu iki ayette ise "kadının adı" onlara sunulacak cennet nimetlerinden söz edilmeden geçmektedir: Kur'an, Rad, 23: "O yurt Adn cennetleridir; oraya [erkek müminler] babalarından, eşlerinden ve çocuklarından salih olanlarla beraber girecekler"; Ve Hadid, 11-12: "Kim Allah'a güzel bir ödün verecek olursa, Allah da onun karşılığını kat kat verir ve ayrıca onun çok değerli bir mükafatı da vardır. Mümin erkeklerle mümin kadınları, önelerinden ve sağlarından, (amellerinin) nurları aydınlatıp giderken gördüğün günde (onlara): Bugün müjdeniz, zemininden ırmaklar akan ve içlerinde ebedi kalacağımız cennettir, denilir. İşte büyük kurtuluş budur. "Bu ayetlere meâlcilerin düştüğü notla, (fırsat bilip ayette iması bile yapılmamışken) söz konusu "Allah'a verilen ödün"ün "yardım amacıyla ve Allah'ın nızası için maddi sıkıntı içinde bulunanlara faizsiz borç ve bu borcun tahsilinde kolaylık göstermek" olduğu belirtilmektedir.
- 12) Bakara, 35.
- 13) Ta-Ha, 118-119.
- 14) Nebe, 31-34.
- 15) Ayraçlar arasındaki sözcüklerin, anlamı netleştirmek amacıyla meâlcilere eklendiği anlaşıyor.
- 16) Vâkıa, 1-38; "yasaklanmayan sayısız meyye" sözlerinde, *Tevrat*'ın cennetinin Adem ile Havva'ya yemeleri yasaklanan iki ağacın meyvesine gönderme bulunabilir.
- 17) *Tevrat*'ta, Yaratılış, 2:8'de "RAB tanrı doğuda Aden'de bir bahçe dikti. Yaratığı Adem'i oraya koydu" dendiğine göre, sözü edilen Adn cenneti olmalı. Ancak *Tevrat* üyküsüne göre bu cennette adları Pison, Gihon, Fırat yanı sıra, "Asur'un doğusunda" bulunan Dicle

ırmaklarının aktığı yazılıdır. Ne var ki Dicle ile Fırat, birleşerek Arabistan Yarmadası'nın doğusundaki Basra Körfezi'ne dökülürken, Aden Körfezi yarımadasının batısında bulunmaktadır. Herneyse, önemli olan *Tevrat*'ın cennetinin yeryüzünde, *Kur'an*'ın cennetlerinin ötedünyoda, gökte tasarlanmasıdır.

18) Firdevs, Pers imparatorlarının içinde av partileri örgütledikleri koruluklarının da adidir. Bu da Zarathustracı çifttanrı inancın cennetindeki yaşamda, bu dünyada iyilik güçleri arasında savaşım verenin ruhunun Tynvat köprüsünü geçtikten sonra karşılaştığı sürprizden etkilenilmiş ya da esinlenilmiş olundugunun ipucunu sayılabilir: Orada ölümlü ruhuna karşı "sen kimsin?" sorusuna, "ben senin bedenleşmiş dininim". Dünyada yaşarken öylesine doğru davranışlar gösterdin ki beni kendine aşık ettin denmektedir. İslam'daki Huri kavramı (anlam ve amaç çok farklı da olsa) oradan esinlenilerek geliştirilmiş olabilir. Ancak *Avesta*'da betimlenen cennetin tinsel olmasına karşılık (bak. *Avesta* 20. kitaba "ek" s. 135) *Kur'an*'daki cennetler daha çok tenseldir.

19) Kehf, 1-4 ve 107-108.

20) Köseli ayraçlar içindeki açıklamalar yazarın (y.n.).

21) Rahman, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 54, 56, 58, 62, 64, 66, 68, 70, 72, 73, 74. Burada her çift sayılı ayetin arkasından tek sayılarla "Öyleyken [ya da "öyleyse" ile başlayan] Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?" nakaratları vahiylerin siirsel düzeninin bir örneğini veriyor. Bunun, *Kur'an*'ın Allah'ın sözü olup, hiç bir insanın benzerini söyleyemeyeceği (bak. Bakara, 23) bir mucize olduğu kanıtı birkaç ayette ileri sürülmektedir.

22) Muhammed, 15.

23) *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali* (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001 baskısı) Tur suresi 20. ayeti; *Türkçe Kur'anı Kerim*, Osman Nebioglu çevirisi (t.y.)'de "mühür gözlü hürilere eş kulanız" biçiminde; ayrıca, bu çeviride hizmetlerindeki "inciler kadar güzel gençler" atlanmış! *The Koran*, çev. N. J. Davood, Penguin, 1974'te "The Mountain" [Dağ=Tur Suresi] "and there shall wait on them young boys of their own as fair as virgin pearls" hizmetlerinde [kendilerine tahsis edilmiş] istirdiye içindeki inciler kadar güzel genç oğlanlar bulunacaktır" (!) olarak çevrilmiş.

24) Kaf, 33-35; Bu ayete mealcilerce eklenen (ayraçlar arasında verilen) açıklamada, dinbilginlerinin (alimlerin) çoğunun, söz konusu ödülün "Allah'ı görme" olduğunu belirttikleri yazılıdır. Onları bu yorumu götüren "Miraç mucizesi" öyküsü (bak. s. 277) olabilir.

25) Fatır, 33-35; Cennete alınanların, budünyadaki gibi yorucu, aynı işler yapılan bıktırıcı çalışmadan kurtarılıp olarak yaşayacakları mutlulanıyor.

26) Furkan, 75-76, "Onlar"ın, tevbe ve iman edip iyi davranışta bulunanlardan yalan yere tanıklık etmeyenlerden oluştuğu, dahası, Rab'bin ayetlerine sağır ve kör davranmayanlardan ve Rab'den gözlerini parlatarak eşler ve çocuklar bağışlamasını, takva sahiplerine [Allah'tan korkup, günahahtan kaçınanlara] önderlik etmeyi nasibetmesini dinleyenlerden oluşacağı (70-74. ayetlerde) belirtilmektedir.

27) "Nedimler", hoşsohbet gençler anlamına gelmektedir. Nebioglu çevirisinde "yaşlılık erişmez" ... saçılmış inciler gibi gençler; Davood çevirisinde ise sonsuz gençlik bağışlanmış, saçılmış inciler gibi gençler" olarak çevrilebilecek sözler kullanılmış.

28) İnsan, 12-22.

29) Duhân, 51-56; Davood çevirisinde de "evlendiririz" (İng. we shal wed them) biçiminde; hürilerden söz edilen ayetlerden zamanın İslam toplumlarındaki "cariyelik" kurumundan esinlendiği anlaşıyor. Bu ayette (ve birçok başka ayette) ölüm korkusuna seslenilerek ölümsüzlük umudu dağıtılıyor.

30) Nebioglu çevirisinde "yanlarında gözlerini eşlerine çevirmiş iri gözlü kadınlar... saklanmış yumurta gibi; Davood çevirisinde, "dark eyed virgins,

as chaste as sheltered eggs of ostiches" (güneşten korunmuş lekesiz devekusu yumurtaları gibi lekesiz, koyu gözlü bakireler).

31) Saffat, 40-45. Bu tür ayetlerde sanal (gelecek) ilişkilerin gerçekliğe uygunluğunun gene sanal öykülerle kanıtlanması girişimi gibi "*Kur'an'a* özgü bir mantık"; *Eski Anlaşma ve Yeni Anlaşma* içinde bu mantık "vaki oldu ki Kitap'ta öngörülen bir olay gerçekleşti" örneğindedir.

32) Tevbe, 20-21; *Kur'an*'da (İslam'da) kurtuluş kavramı Hristiyanlıktaki "Kurtarıcı" (mesih) kavramı kadar yoğun işlenmiş değildir.

33) Tevbe, 111.

34) Araf, 40.

35) Gasiye, 1. Böyle bir ayetin, inanan inanmayan bütün insanlar üzerinde "terör estirme" etkisi yaratacağı söylenebilir. Öte yandan ("herkesi" değil de) "herşeyi" denisi boşuna değildir. Tek tanrı dinsel inançta, yaratılan neredeyse her şeyin canlı sanalözneler olarak görülmesi, animizmi (cana) düşünüşten kalma bir inanç olsa gerektir.

36) Neml, 87; "süra üfleme" kıyamet'in kopuşunun duyurusu (ilanı) olup, *Kur'an*'da *İncil* 'in son bölümünde (bak. "Vahiy" s.1581-1606) meleklerin yedi kez kaldığı borazan (sur, boru) ile her bir çalışan kıyamet senaryosunun yeni bir perdesinin açıldığında bildiren sanal cehennem vizyonundan etkilenişin ipucunu veriyor.

37) Sûrâ, 17.

38) Araf, 187; şarkılara, siyasal söylemlere esin kaynağı!

39) Kıyamet, 1-15; sevaplarını günahlarını anlatışın.

40) Tekvîr, 1-14;

41) Meâric, 42-44; siyasal İslam'da kullanılan "zillate düşme" söyleminin kaynağı! Bir başka kaynağı "millet-zillet" uyarısının (kafiyesinin) çekiciliğidir. (Her ikisinden "sanal gerçeklik" yaratmada yararlanılmış)

42) Kâria, 4-5; Mealcilerin sürenin adı (Kâria) altındaki ve ayetlere geçilmeden kaydukları notta, Kâria'nın, "kapı çalan" anlamına gelip, surede kıyametin kopuşunda doğarak olaylardan söz edildiği bilgisi verilmekte.

43) Merâic, 6-15; burada çifttanrı inanan kutsal kitabı *Avesta*'dan gelen, onun evrenin ergimiş bir metal selyile yok edilecek anıdırılışı düşüncesinin kalıntıları görülebilir; bak. s. 245.

44) Neml, 82; mealcilerin notunda, kıyamet alametlerinden biri sayılan ve "dâbbetül-arz" denen yaratık hakkında Elmalılı'nın "Hak Dini Kur'an Dili" adlı tefsirinin 5. cildinde, s.3701-3704 sayfaları arasında verilen bilgilere bakınız denmekte.

45) Peygamber'e inananların, inananları vazgeçiren amcası Ebu Cehil'i (Mealcilerin ayraç içinde O'nun kim olduğunu, niçin cehennemi hakettiğini açıklanan notundan.

46) Müddesir, 26-31 ve 35-37.

47) Duhan, 47-50 ve Hâkka, 30-34. Mealcilerin 34. ayet altına

Jan Van Eyck, The Last Judgment ("Son Yargı").



düşülen notunda, yoksulu doyurmamanın Allah'a iman etmeme ardından en büyük günah olduğu zikredilmekte. Öte yanda cehennem halkı arasında "bazı cinler" de sayıldığına göre, alevden yaratılan cinlerin de cehennemin odunu olarak insanlar ve taş yanı sıra yakıtını sağlayacakları düşünülebilir.

48) Bakara, 23-24.

49) Secde, 13.

50) Suara, 94-95.

51) Nuh, 11-15.

52) Cin, 23; Allah'a ve Resûlüne karşı çıkanlara bu dünyada verilmesi buyrulmuş ceza ise (Maide 33'te) şöyle: "Allah ve Resûlüne karşı savaşanların ve yer yüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya (acmadan) öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Onlar için ahirette de büyük azap vardır." Burada mealcilerin, ayete açıklık kazandırmak amacıyla olmalı, çevirilerine ayraçlar arasında ekledikleri sözler *Kur'an*'ın inananlar üzerinde günümüzdeki ideolojik etkisinin ipuçlarını vermektedir.

53) Tevbe, 73 ve Nisa, 145.

54) Araf, 38; Buraya mealcilerin düştüğü notta, hem toplumu doğru yoldan sapıran önderlere hem de onlara öykünüp (taklit edip) ardından gidenlere iki kat azap edileceği belirtilerek, ayete açıklık getirilmektedir.

55) Rad, 5.

56) Hümeze, 8-9; sütunlar yatay mı dikey mi uzatılmış belirsiz.

57) Kehf, 29; "zalim" sözü çoğu yerde "inançsız", Allah'a, İslam'a inananmayan anlamında kullanılmaktadır.

58) Müzzemil, 11-13; "süre tanıma", ideolojik söylemle verilen sözlerin gerçek durumla uyumadığı durumlarda başvurulan yöntemlerinden biridir.

59) Hac, 19-21.

60) Mısır çoktanrıcılığı ötedünya yargısında, bir tüyle gösterilen maat (adalet) terazinin bir kefesine, ölünün yüreği (ruhu) öteki kefesine konarak tartılmasından (ayrıntıları için bak. 241 ve Şenel, *İnsanlık Tarihi*, s.487.) esinlenilmiş görünüyor.

61) Mü'minûn, 103-104.

62) Nisa, 56.

63) Tevbe, 35. Ayette, mealcilerce düşülen notta, altın, gümüş, mal biçiminde servet biriktirip (ayette bu yolda hiç bir değinilmesinin karşın) zekat vermeyen, servetini hayırdan harcamayanların başlarına geleceklerin bildirildiği yazılıdır. Bununla öteki varlıklara karşı eleştiriyi, düşmanlığa set çekilmiş olmuyor mu?

64) Saffat, 62-67; zakkum-bergamut (ya da enginar) karışımı, meyveleri zehirli bir ağaç tasarımı!

65) *Kur'an*, Yunus, 44; mealcilerce düşülen notta, su açıklama bulunmaktadır: "Allah insanlara, gerçeği bulmaları ve inananları için fitri kabiliyetler vermiş ve peygamberler göndermiştir. Şu halde Allah onların sezme, anlama ve kavrama melekelerini ellerinden çekip aldığı için [itidillerle vurgu yazanın] değil iradelerini kötüye kullandıkları için, hak yoldan çıkmışlar, peygamberleri kabul etmemişler ve cezaya müstahak olmuşlar, dolayısıyla kendilerine zulmetmişlerdir."

66) "Gönüllü Kulluk" kavramını, Aydınlanma düşüncüsü (ve Montaigne'in arkadaşı) Etienne de la Boétie'nin yapıtından, onu Türkiye'ye kazandıran arkadaşım ve meslektaşım Prof. Dr. Mehmet Ali Ağaoğulları'nın Çeviri ve Yorumu'ndan (*Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, Ankara, 1995, Imge Kitabevi Yayınları, 144 s.'den) etkilenip esinlenerek kullandım. Bunu kitabın içinde dipnotlarıyla belirtmeyişimin nedeni, de la Boétie'nin eleştirdiği gönüllü kulluk alanının devlet karşısında yurttaş'ın tutumuyla sınırlı oluşudur.

Eleştirel düşünce açısından İslam kültürü



Eleştirel düşünenleri, farklı olanları, iktidarı ve uygulamalarını sorgulayanları ötekileştiren, şeytanlaştıran, düşmanlaştıran, hain ilan eden mantık, reddiyeci ve tehafütçü mantığın bir uzantısıdır. Bu mantık kendisi gibi düşünmeyi, cedel yöntemine başvurarak halkı arkasına almak için dinsiz, eşcinsel, gayri milli, hain vb. sayar.

Prof. Dr. Hasan Aydın

OMÜ Felsefe Bölümü

Bilgikuramsal (epistemolojik) açıdan bilişsel süreçlerimizi irdelediğimizde, sanmak, inanmak, tahmin etmek, kuşku duymak ve bilmek gibi farklı bilinç düzeyleriyle karşılaşmak olasıdır. Sanılarımız ve tahminlerimiz genelde değişime açıktır; çünkü içlerinde bir parça kuşku barındırırlar; ancak inançlarımız ve bilgilerimiz için aynı şeyi söylemek oldukça zordur. Özellikle dogmatik inançlarımız konusunda dirençliyizdir; aynı durum bir şeyi bildiğimizi sandığımızda da ortaya çıkar. Şu halde, söz konusu bilinç düzeylerinin en dinamik olanının **kuşku duymak** olduğunu söyleyebiliriz. Kuşku duymak, özde eleştirel bakışa, eleştirel bakış ise, bilinçli bir refleksiyona dayanır ve bilinç durumlarımızı, düşüncelerimizi, **nesneleştirme** becerisini gerektirir. İnsan refleksif düşünürken, düşüncesinin aynı anda hem öznesi hem de nesnesi olur. Düşüncesinin öznesi olur, çünkü onları belli ölçütlerle dayanarak analize, eleştiriye ve değerlendirmeye tabi tutar; hatta ölçütlerini bile eleştiri süzgecinden geçirir. Düşüncesi, düşüncesinin nesnesi olur, çünkü bilinç durumlarına ve düşüncelerine soğukkanlılıkla yaklaşır, üzerinde düşündüğü şey, kendi bilinç durumlarıdır. Bu bakımdan refleksif bakan insan, kuşku duyuyorsa **niçin kuşku duyduğunu**, sanıyorsa **neden sandığını**, tahmin yürütüyorsa, nasıl ve neden tahmin yürüttüğünü, inanıyorsa **neden inandığını** ve nihayet biliyorsa, neye dayanarak ve nasıl bildiğini biliyor duruma gelir. “Ben sanıyorum çünkü ...”, “ben inanıyorum çünkü ...”, “ben biliyorum çünkü ...”, “ben kuşku duyuyorum çünkü ...” ile başlayan gerekçeler sunar. Eğer bi-

linç durumlarımız ve tutumlarımız konusunda bir nedenimiz ya da gerekçemiz yoksa, ister kuşku duyduğumuzu, ister sandığımızı istersek bildiğimizi söyleyelim, aslında sadece **inanıyoruz demektir**. Kısaca söylersek, gerekçelere, nedenlere, nasıllara ve hatta niçinlere yer veren refleksiyona dayalı eleştirel düşünmenin olmadığı yerde, sadece **dogmatik inançlar** vardır; **inançlar krallığında** yaşıyoruzdur. Daha öteye giderek şunu da ileri sürebiliriz: Refleksif düşünerek nedenlerimizi, nasıllarımızı ve niçinlerimizi sorgulamadığımız durumlarda, eleştirel bir düşünce ileri sürsek dahi, sadece inancımızı ve sonuçlarını dile getiriyoruzdur.

Eleştiri geleneği açısından insanlığın durumu nedir?

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Batı kültürü, Antik Yunan’dan günümüze uzanan, uzun bir eleştiri geleneğine sahiptir. Aslında **mitos’tan logos’a** geçiş simgeleyen felsefi düşünce, mitolojilerden kuşku duyulmasıyla başlamış, sofistler, akademia kuşkucuları ve skeptikler bu kuşkucu bakışı bir gelenek haline getirmişlerdir. Ortaçağlarda bu kuşkucu bakış, dinsel düşünce yüzünden belli bir kesintiye uğrasa da, modern felsefenin öncüsü olarak görülen Descartes ile kuşkucu bakışın yeniden merkeze alındığı görülür. Hatta bu sefer kuşkucu bakış, skeptiklerin yaptığı gibi yargıyı askıya almanın değil, yargıda bulunurken temelleri sorgulamanın bir aracı haline gelir. Bu süreç, Batı felsefesinde her daim, insanın bilişsel yetilerinin, dilinin, araçlarının, konumunun vb. eleştirisi ile devam etmiştir. Burada Batı kültüründe dogmatik bir düşünmenin hiç

bulunmadığını ileri sürmek gibi bir niyetim yok; ama felsefi, bilimsel ve siyasi çevrelerde bir ilke olarak eleştirel düşünce varlığını hâlâ korumaktadır. Bu konuda bir gelenek oluşmuş durumdadır. İslam kültürü açısından baktığımızda -ki bakmak zorundayız- bizim düşün dünyamızda hâlâ o egemendir, eleştirel düşünme ne yazık ki yerli yerine oturmuş gibi gözükmemektedir. Neden böyle düşünüyorum? Gerekçelerimi sizinle paylaşmak ve buradan yola çıkarak eleştireliliğin olmazsa olmazı olan basın özgürlüğü ile son dönemde İslam dünyasında yaşananlara dair yorumlarımı sizinle paylaşmak istiyorum.

Kökendeki dört unsur

İslam kültürünün damgasını vurduğu bizim kültürümüzün erken dönemlerine kabaca baktığımızda, dört unsur ön plana çıkar.

Birincisi, “reddiye” geleneğidir. Bu gelenek, Mutezile ile başlamış, Eş’ariler, Maturidiler ve hatta İslam filozoflarında köklü bir yansıma bulmuştur. Bu reddiyelerin örneği çoktur; sözelimi er-Redd ala en-Nasara (Hıristiyanlara Reddiye), er-Red ala el-Mecus (Mecusilere Reddiye), er-Redd ala el-Cehmiyye (Cehmiyye Reddiye), er-Redd ala el-Galinos (Galen Reddiye) vb.. Bu reddiyeler irdelendiğinde, cede- li/diyalektik bir biçimde, karşı tarafın argümanının mantıksal ve daha çok da dinsizliğe ileten sonuçlarının gösterilmeyi hedeflediği görülür ve hakikati bulup ortaya çıkarmaktan çok, inanılan gerçekliğin tersi söylemleri yine inanılan bir takım gerekçelerden yola çıkarak bertaraf etmeyi hedefledikleri anlaşılmaktadır.

İkincisi, reddiye geleneği kadar meşhur bir gelenektir ve “tehâfüt” (tutarsızlık) geleneği diye bilinir. Bu geleneğin mimarı *Tehâfüt el-Felâsife* (Filozofların Tutarsızlığı) adlı yapıtıyla Gazzali’dir ve ona yanıt veren İbn Rüşd’ün *Tehâfüt er-Tehâfüt* (Tutarsızlığın Tutarsızlığı) adlı yapıtıyla zirvesine ulaşır. Aynı gelenek, Muslihuddin Hocazade’nin *Tehâfüt el-Felâsife*’si, Alaeddin Ali Tusi’nin *Kitâb ez-Zuhr* veya *Tehâfüt el-Felâsife*’si, Kemalpaşazade’nin

Hocazade’nin eserine yazdığı *Haşiye alâ Tehâfüt el-Felâsife*’si, Muhyiddin Muhammed Karabaği’nin *Ta’lika alâ Tehâfüt el-Felâsife*’si ve Muhammed Emin Üsküdarî’nin *Telhisu Tehâfütü’l-Hükemâ*’sı ile 18. yüzyıla değin sürmüştür. Reddiye geleneğinin evrilmiş hali olan “tehâfüt” geleneği ya Gazzali örneğinde olduğu gibi düşüncelerin dine uygun olup olmadığını saptamayı ya da İbn Rüşd örneğinde olduğu gibi dine uygun olduğunu göstermeyi hedefler. Bu gelenek de din odaklı bakıştan kurtulamamıştır.

Üçüncüsü, reddiye ve tehâfüt geleneğinin ikisi de sonuç olarak tekfire/dinsizlikle suçlamaya uzanır. İster lehte olunsun ister aleyhte, her iki tarafta birbirini dinsizlikle suçlar. Sözelimi, Gazzali filozofları dinsizlikle suçlarken, farklı argümanlardan yola çıkan İbn Rüşd de onu dinsizlikle suçlar.

Dördüncüsü, ister filozof ister teolog ister siyasetçi olsun İslam kültüründe daima, temel dayanak dinsel metinler olmuştur. Cehmiyye ret edilirken *Kuran* kullanıldığı gibi, felsefe reddedilirken de *Kuran* kullanılmıştır. Daha ileri gidilip, felsefenin meşru olduğu savunulurken de *Kuran*’a dayanılmıştır. İbn Rüşd’ün felsefe yapmanın meşru olduğunu gösterirken *Kuran* ayetlerini aktarması oldukça ilginçtir.

Buradan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz: İslam kültüründe reddiye-

ler ve tehâfütler dayandıkları zemini eleştiri süzgecinden geçirmeyen, ilk bakışta eleştiri olarak görülseler bile, temellerine inildiğinde dogmatik temelde yapılan etkinlikler olarak ortaya çıkmaktadırlar.

Bu hep böyle midir diye isyan ettiğinizi duyar gibiyim?

Elbette değil, haksızlık yapmamak gerekir; İslam kültüründe ‘bir şüphe elli inançtan daha iyidir’ diyen düşünürler de yetişmiştir. Hatta Gazzali, Descartes’tan 5 asır önce *el-Munkiz min ed-Dalâl* (Sapıklıktan Kurtuluş) adlı yapıtında eleştiri-riyi bir yöntem olarak kullanmıştır. Evet, bunlar doğrudur; ama bu kuş- kular, nereye ulaşmıştır? Gazzali örneğinde bakarsak, duyulara ve akla güvenemeyeceğimiz, hakikati kalp gözü ya da basiretle elde edeceğimiz sonucuna varılmıştır. Kalp gözü ve basiretle ne kastediliyor diye irdelersek, orada da, kutsal metinlerle ya da mistik deneyimlerle karşılaşırız. Yani kuşkucu yöntem bile dogmatizme kapı aralamak için kullanılmış gibi gözükmemektedir.

Dogmatizmden kurtulmak için...

Bunları sizinle niçin paylaşıyorum. Bizde asla dünyevi bir temelde, temelleri de sorgulayan bir eleştirel düşüncenin kökleşemediğini göstermek istedim. Genelde İslam kültürü ve bu kültür içinde yetişen bireyler daima savunmaya odaklı kalmış-

İster filozof ister teolog ister siyasetçi olsun İslam kültüründe daima, temel dayanak dinsel metinler olmuştur.



lar; hakikate sahip olduklarına inanmışlar, diğerlerini eleştirmek yerine onlara reddiye yazmışlardır. Gazzali gibi, kelam disiplini savunma odaklı olarak gören ve kuşkuyu yöntem olarak kullanan bir düşünür bile, savunmaya ve kuşkudan dogmatizme sığınmıştır. Descartes, “kuşku duyuyorum, düşünüyorum, o halde varım” derken bizdeki kuşkular, “kuşku duyuyorum, hakikati insani yetilerle bulamıyorum o halde hakikat mistik deneyimde ya da kutsal metinlerde saklı” demektir, sonucuna ulaşmışlardır. Aynı durumla, kimi farklılıklar olmakla birlikte, Batı karşısında geri kalmışlığın ürünü olarak ortaya çıkan, bu geri kalmışlığı yok etmeye çalışan ve bir tür dinde reform yapmaya yönelen İslam modernistlerinde bile karşılaşırlar. Onlar da savunmacıdır; onlar da dogmatiktir.

Belki de hakikat gerçekten dünyevi-sınırlı insani deneyimlerde değil, mistik deneyimlerde ve kutsal geleneklerde. Elbette bu olasılık düşünülebilir; ancak mistik deneyim ya da kutsal gelenek diye sunulan şeyler, tarihsel koşullu şeylerse ne diyeceğiz? Sözelimi Gazzali’nin mistik deneyimini içinde yaşadığı tarihsel koşullardan ayıramıyorsa, ona nasıl hakikat yükleyeceğiz? Ya da Gazzali’nin mistik deneyimine temel olan kutsal gelenek, köle ve cariye söz ediyor, erkek kadının üzerine yöneticidir, mirasta kadına yarım erkeğe bir pay vardır vb. diyorsa ne yapacağız? Yapacağımız şey belli, bu deneyimler kimilerinin değişmez, mutlak hakikat kabul

edilse de, cesaretle tarihsel ve yereldir diyeceğiz. Ve tarihsel insansal deneyimlere güvenerek, onun yetilerini eleştiri süzgecinden geçirerek daima daha ötesini isteyeceğiz. Tabi geçmiştekilere de şükran duyacağız; onlar olmasaydı biz de olmazdık diye düşüneneceğiz.

Yeniden eleştirel düşünce ve İslam kültürüne dönersek, şunu açık kalplilikle ifade etmeliyiz: Sorgulanamaz temellere dayandıklarını düşünenler, mutlak hakikate sahip olduklarına inananlar, eleştirel olmazlar; çünkü refleksif bakamazlar. Sadece reddiye ve tehafüt yazarlar ve dinsizlikle suçlarlar; savunmaya odaklanırlar. Bunlar anılan nedenlerden dolayı demokrat da olmazlar; çünkü demokrasi, deyim yerinde ise, cehalete dayanır; epistemik anlamda mutlak hakikate sahip olduğuna inananlar, ötekine söz hakkı vermek istemezler. Onlara göre, öteki batıldır; hakka çağırılması, gelmiyorsa zorlanması ya da yok edilmesi gerekir.

Temelleri sorgulamaya kalkıştığımızda tarihsel koşullu olmayan bir temel bulmak zor. Ama benim önerdiğim temel beşeri, sınırlılıklarının farkında, çok sesli, aldatmacalı değil. Güneş balçıkla sıvanmaz. Öğrenmemiz gereken çok şey var:

İlki, inandığımız temellerin temellerini sorgulamamız; **ikincisi**, mutlak bile saysak, mutlak saydığımız öğretilerin zaman, mekân, dil, üretim ilişkileri ve tarihsel koşullarla sınırlı olduğunu görmemiz; **üçüncüsü** ve daha da önemlisi, eleştiri kültürünü geliştirmek için bilgi

ve değerleri ayırmamız gerekiyor. Ortaya koyduğumuz ürünleri eleştirenleri bizi eleştiriyor gibi algılamaktan vazgeçmemiz bir zorunluluk olarak beliriyor. Eğer böyle yapmıyorsa, sarsılmaz hakikate sahip olduğumuzu düşünüyoruz demektir. Oysa hakikat, belli bir dil, belli bir kültür, belli bir üretim ilişkisi ağı ve belli bir tarih içerisinde nispi olarak ortaya çıkar. Asla mutlak olarak belirmez.

Şu halde ne öneriyorum? İki şey:

Birincisi, her birimiz biricimiz ama dayandığımız temeller hiç de öyle değil.

İkincisi, hakikat yolcusu olmalıyız; hakikate sahip olduğuna düşünen değil.

Eleştirel düşünenleri, farklı olanları, iktidarı ve uygulamalarını sorgulayanları ötekileştiren, şeytanlaştıran, düşmanlaştıran, hain ilan eden mantık, reddiyeci ve tehafütçü mantığın bir uzantısıdır. Bu mantık kendisi gibi düşünmeyi, cedel yöntemine başvurarak halkı arkasına almak için dinsiz, eşcinsel, gayri milli, hain vb. sayar. İbn Rüşd’ün de dediği gibi, belki de dinsiz sayanların kendileri dinsizdir. Modern terminoloji ile söylersek, belki de hukuksuz sayanların kendileri belki hukuksuzdur. Kim bilir?

Dogmatizmden kurtulup, refleksiyonda bulunmanın, eleştirel düşünmenin, dayandığımız temelleri de eleştiri süzgecinden geçirmenin, eylemlerimizin kime ve neye hizmet ettiğinin refleksif bir biçimde düşünmenin zamanı gelmedi mi? Henüz bu kadar aydınlanamadık mı? İslam dünyasında aydınlanma ateşi yanmayacak mı?

Müslümanlar, nesne olmaktan kurtulup, dünyevi ve koşullu bakan aktif öznel haline ne zaman gelecekler? İçinde yaşadıkları süreci ne zaman eleştirel bir süzgeçten geçirecekler?

Demokrasilerde ve eleştirel düşüncede, mutlak hakikate inanılmadığı için, otoritesi kendinden makul olan âkil, mutlak bilge ve peygambervari yanılmaz insanların bulunamayacağını, aslında başımıza gelen pek çok sorunun kendini mutlak bilge/mutlak otorite sanalar yüzünden geldiğini ne zaman anlayacağız?

Dogmatizmden kurtulup eleştirel düşünmenin, dayandığımız temelleri de eleştiri süzgecinden geçirmenin, eylemlerimizin kime ve neye hizmet ettiğini refleksif bir biçimde düşünmenin zamanı gelmedi mi?



ALFA



GEORGE ORWELL

"Orwell'in asıl yaptığı olası ama inanılmaz bir gelecek kurgulamak değil, olası olduğu kanıtlandığı için inanılabilir olan bir geçmişten yararlanarak bir kolaj yaratmaktır."

—Umberto Eco

Yazarın
1945 ve 1947
Tarihli
Önsözleriyle



Umberto
Eco'nun
Önsüzüyle



Okullar neden ve nasıl açık tutulmalı?

Covid-19

“Okulöncesi ve ilkokul çağındaki çocuklar okuldan uzakta kaldıklarında zekâ gelişimi, fiziksel ve sosyal gelişim açısından telafisi olmayan kayıplara uğruyorlar; fiziksel ve ruhsal sağlıkları ciddi bir şekilde zarar görüyor. Okulöncesi ve ilkokul çağı çocuklarda uzaktan ders yapmak eğitim ya da öğretim amacına hizmet etmiyor; yani o yaş grubunda çocukları evde tutmak eğitimlerini engellemek anlamına geliyor. Okulların kapanmasının kadın haklarında gerileme, çocuk ihmali ve istismarı, kız çocukları başta olmak üzere okullaşma oranlarında azalma gibi çok ciddi toplumsal zararları var.”

**Aysuda Kölemen ve
Tomris Cesuroğlu ile
Söyleşi: Nalân Mahsereci**

Sizler bu söyleşiyi okurken (1 Mart itibarıyla) ilkokullar tüm sınıflardaki öğrenciler için haftada iki gün, ortaokul ve liseler ise sadece 8. ve 12.sınıf öğrencileri için açılmış olacak. Geçtiğimiz bir yılda istisnai süreler dışında, Türkiye’de okullar esasta kapalıydı. Milli Eğitim Bakanlığı’nın süreçteki tutumu, okulların hangi koşullarda açılabileceğine ilişkin bilimsel ölçütler sunmak yerine muhtelif tarihler vermek, sonra bu tarihleri ertelemek biçiminde gerçekleşti. MEB’in şimdiye kadarki plan-programdan uzak pratiğine bakarak, halihazırda açılmayan sınıfların yanı sıra açılmış olan sınıflar için de yüz yüze eğitimin devam edip etmeyeceği sorusuna net bir yanıt olmadığını, sürecin belirsizlikler içermeyi sürdürdüğünü söyleyebiliriz.

Bu söyleşide de okuyacağınız üzere, uzmanlar yüz yüze eğitimden uzak kalmanın çocuklarda yaratacağı geri döndürülemeyecek kayıplardan söz ediyorlar. Kaldı ki uzaktan eğitim sürecinde, yoksul çocuklar, özel eğitim kapsamındaki çocuklar, göçmen çocuklar gibi dezavantajlı gruplar çok daha fazla kayıp veriyor; süreç eğitimdeki eşitsizlikleri onların aleyhine daha da derinleştiriyor. UNICEF dünyada 1,5 milyar öğ-

rencinin salgından olumsuz etkilendiğini ve 463 milyon öğrencinin ise uzaktan eğitime erişim için gerekli cihazlara ve imkânlarla sahip olmadığını açıkladı; Türkiye’de ise MEB’in verilerine göre, interneti ya da cihazı olmadığı için EBA’ya hiç giriş yapamamış 6 milyona yakın öğrenci var, bunun yanı sıra EBA’ya giriş yapabilen öğrencilerin de yüzde 62’si dersleri küçük cep telefonu ekranlarından takip etmek zorunda kalmış. Oysa eğitim her çocuğun toplumsal hakkıdır; bu hak yok sayıldığında ya da göz ardı edildiğinde talep edilmelidir.

Aysuda Kölemen ve Tomris Cesuroğlu, “Türkiye’de okullar neden ve nasıl açılmalı?” başlıklı bir rapor hazırladılar. (www.okullariacalim.org) Kendileriyle rapordan yola çıkarak pandemiye okulsuz geçirilen eğitim sürecini pek çok boyutuyla konuştuk.

Okullar en son kapanıp en önce açılacak yerlerdir

- Pandemi sürecinde dünyada eğitim etkinlikleri nasıl yönetildi? Ülkemizde sınırlı olarak açık kaldığı kısa süre dışında okullar esasta kapalıydı, bu kapalı olma hali dünya çapında olağan mı?

Farklı uygulamalar var mı? Varsa, pandemi gibi ortak bir soruna rağmen, uygulamalarda farklılıkların nedenleri neler olabilir?

- Aysuda Kölemen (AK): Pandemi'nin ilk günlerindeki standart karantina önlemlerinden birisi de okulları kapatmak oldu. O dönemde makul bir önlemdi, çünkü hastalığın hangi yaş grubunu, nasıl etkilediğini bilmiyorduk. Pek çok salgın hastalık en çok zararı çocuklara ve yaşlılara verir. Ancak Covid-19'un çocukları neredeyse es geçen bir hastalık olduğu kısa zamanda anlaşıldı.

Pek çok ülke yaza doğru okulları kademe kademe açtı. Sonbahar döneminde ise tamamen açıldılar. Ancak Türkiye ne yazık ki konuya yeterli önemi vermedi. Yaz döneminde okulların nasıl açılacağı konusunda tartışmalar, hazırlıklar yapılması gerekirken, ne yazık ki ele alınmadı.

Pandemi tüm diğer toplumsal olgular gibi farklı ülke bağlamlarında, farklı tepkilere yol açıyor. Pandemi politikasını, kurumların demokratik ve şeffaf yapılanmasından, sağlık politikalarından, yoksulluk ve eşitsizlik seviyelerinden, şehirleşme örüntülerinden, cinsiyet eşitliği, çocuk refahı ve eğitim politikalarından, toplumsal güven ve halkın kamu kurumlarıyla kurduğu ya da kuramadığı güven ilişkisinden ve siyasal kutuplaşma dinamiklerinden ayrı ve bağımsız düşünmek mümkün değil. Bütün bu ve diğer alanlardaki farklar pandemi yönetimine de yansdı elbette.

MEB'in verilerine göre, interneti ya da cihazı olmadığı için EBA'ya hiç giriş yapamamış 6 milyona yakın öğrenci var. EBA'ya giriş yapabilen öğrencilerin de yüzde 62'si dersleri küçük cep telefonu ekranlarından takip etmek zorunda kalmış.



Tomris Cesuroğlu (TC): Pandemi'nin ilk aylarında dünyada vaka görülmeye başlanan ülkelerde okullar kapatılırken bir diğer endişe de çocukların hastalığı hafif geçirse bile taşıyıcı görevi görmesi, okuldan aldığı virüsü eve yaymasıydı. Ancak yine araştırmalar 12 yaş altındaki çocukların bulaştırmıcılığının yetişkinlere göre daha düşük olduğunu, özellikle okulöncesi dönemde bulaştırmıcılığın çok düştüğünü gösterdi. Ayrıca okulların, özellikle ilkokulların toplumda hastalığı özellikle yayan odaklar olmadığı görüldü.

Neden her ülkenin pandemiye cevabı farklı oldu sorusuna gelince, bunun cevabı her ülkenin birbirinden farklı olmasında yatıyor. Dünyanın hiçbir iki ülkesi aynı bağlama sahip değil: Coğrafyası, nüfus dağılımı, tarihçesi, sosyal yapısı, ekonomisi, politik yapısı, teknolojik altyapısı vb. açısından hiçbir ülke diğeri ile tamamen aynı değil. Dahası, sağlık ve eğitim politikalarının ele alınma açıları ve sağlık ve eğitim sistemleri de farklı. O yüzden, pandemi sırasındaki uygulamaların farklı olması gayet normal. Ancak ülkeler arasında prensiplerin aynı olmasını bekleriz. Okullarla ilgili temel prensip şu: Covid-19 salgını sırasında okulları kapatmaya en son sıra gelmeli, açılma sırasında ilk açılan olmalı. Çünkü okulları kapatmanın salgını kontrol altına almada olumlu etki etme ihtimali çok düşük, zararları ise çok fazla. Bu açıdan, Türkiye dünyadaki diğer ülkelerden ciddi bir şekilde ayrılıyor. Her yeri açık

tutarken okulları kapatarak pandemiyi kontrol altına almayı ummak bilimsel gerçeklerle örtüşmüyor.

- **Dünyada eğitimle ilgili çevrelerde okulların açılması ya da kapalı tutulması konusunda ne tür tartışmalar oluyor? Gerekçeler neler?**

- AK: Eğitimle ilgili çevrelerin ilkedele anlaştığı bir şey var: Uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimin yerine geçemeyeceği ve ilk fırsatta örgün eğitime dönüşmesinin gerekliliği. Ancak ilk fırsatın ne zaman geleceği konusunda farklı görüşler var.

- TC: Sağlıkla ilgili toplumsal uygulamalarda her zaman istenen etkiler kadar istenmeyen etkilere de

Dr. Tomris Cesuroğlu bir hekim ve araştırmacıdır. Amsterdam VU Üniversitesi'nde akademisyen olarak çalışmaktadır. Çalışma konuları arasında sağlık sistem ve politikaları, sağlıkta yenilikler, küresel sağlık, halk sağlığı, toplum sağlığı, genombilim ve kişiye özel tıp bulunmaktadır.



Dr. Aysuda Kölemen siyaset bilimcidir. Bard College Berlin Üniversitesi'nde çalışmaktadır. Çalışma konuları arasında sosyal devlet ve aile politikaları ile otoriterleşme bulunmaktadır.



bakılır. Bunu bireylere yönelik tedavilerde de yaparız aslında. Bir doktor hastasına ilaç verirken bundan ne fayda sağlayacağını ve olası yan etkilerini hesaba katar, ona göre ilaç kararını verir. Bazen ilacın yan etkilerinin aşırı olacağını düşünerek başka bir tedavi seçeneğine yönelir. Toplumsal uygulamalarda da, istenen, beklenen etki kadar, istenmeyen etkileri de göz önünde bulundurmak, terazinin kefeslerine zararları da koymak gerekir.

Okulları kapatmanın olası faydaları ve zararları terazinin kefeslerine konduğunda, çocuklara, kadınlara, ailelere, özellikle de yoksul ailelere ve topluma verdiği zararlar, olası faydaları misliyle aşıyor. Bu yüzden Dünya Sağlık Örgütü, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu UNICEF, Amerika Hastalık Önleme Kontrol Dairesi CDC, Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Dairesi ECDC gibi kurumların önerisi okulları açık tutma yönünde oldu. Okul kapanmalarına, özellikle de ilkokulları kapatmaya en son seçenek olarak başvurulması gerektiği konusunda uluslararası bir mutabakat var. En son demek şu: Tüm sektörleri kapattınız, hâlâ hastalığı kontrol altına alamıyorsunuz, uygun bakım kapasitenizi aşmak üzeresiniz, o zaman okul kapanmaları gündeme gelebilir. Açılmada da okullar tüm sektörlerden önce, ilk açılması gereken yerlerdir.

Bir örnek vermek gerekirse, Hollanda'da ilkokullar 2021'in Ocak ve Şubat aylarında sadece dört hafta "evden eğitim" yaptı. Çünkü tüm sektörleri zaten Kasım-Aralık'ta ka-

patmışlardı. Okullar kapanalı daha iki hafta olmamıştı ki, ülkenin başlıca araştırma enstitüleri, çocuk hakları dernekleri, UNICEF Hollanda gibi 50 kurum bir araya gelerek bir açıklama yayınladı; "Okulları kapatmak dışında bir çözüm bulun" dediler. Bu arada, Hollanda ve Almanya gibi ülkelerde okulların aslında hiçbir zaman tamamen kapatılmadığını belirtmem gerekir. Sağlık gibi elzem sektörlerde çalışanlar çocuklarını her zaman okula etüt için bırakmaya devam etti. Ayrıca, hassas ve zedelenebilir durumda olan çocuklar, ya da evden eğitimde zorlanan ailelerin çocukları için de okullar açık kapmaya devam etti. Yani okullar çocukları koruma ve kollama görevini hiçbir zaman bırakmadı.

Rapor nasıl hazırlandı?

- "Türkiye'de okullar neden ve nasıl açılmalı?" başlıklı raporu nasıl hazırladınız? Raporla Türkiye'ye özgü neler var?

- TC: Dünyada Covid-19 konusunda otorite olan ve çocuklar ve okullar konusunda öneriler sunan başlıca otoriteler Dünya Sağlık Örgütü, UNICEF, ECDC ve CDC gibi kurumlar. Öncelikle bu kurumların değerlendirme ve önerilerini ve Avrupa'daki çeşitli ülkelerin uygulamalarını ele aldık. Ayrıca, çok geniş bir literatür taraması yaptık. Uzm. Dr. Gül Pamukçu Günaydın bizi salgınla ilgili literatürün değerlendirilmesinde, Uzm. Dr. Ayşe Altunbay da çocuk gelişimi ve ruh sağlığı konusundaki literatürün derlenmesinde çok değerli katkılarda bulundular.

- AK: Türkiye'de pek çok konu-

da veri yayımlanmıyor. Bu verileri uluslararası kurumlardan ve diğer ülkelerden bularak Türkiye koşulları için değerlendirerek uygun hale getirdik. Örneğin pandemi koşullarında okullar kapandığında çocuk tacizinin ciddi anlamda arttığını diğer ülkelerdeki çalışmalardan da görebiliyoruz. Aynı şekilde okul kapanmalarının çocukların ömrünü kısalttığını da dünyadaki çalışmalardan biliyoruz. Tıbbi konularda biyolojik olgulardan bahsettiğimiz için Türkiye'ye özel bir durum yoktu ve uluslararası çalışmaları doğrudan Türkiye için geçerli sayabildik. Ancak işin içine sosyal olgular girince, diğer ülkelerdeki uygulamaları inceleyip, Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve altyapısal şartlarını da göz önünde bulundurarak öneriler geliştirdik. Tabii bu önerilerin uygulanabilirliğini hem Türkiye'deki uzman hekimler, hem de eğitimciler ve velilerle görüşerek olgunlaştırdık. Geliştirdiğimiz önerilerin uygulanabilirliğini sahada bulunan insanlarla görüşerek, meselenin sınıfsal boyutunu da düşünüp bu tartışmalarda çok söz hakkı olmayan yoksul velilerin koşullarını ve görüşlerini öğrenerek ve oluşan önerileri farklı paydaşların görüşüne sunarak düzenledik. Açıkçası, görüşlerini almadığımız tek paydaş grup öğrenciler oldu. Bunu yapabilmeyi de çok isterdik ancak mümkün olmadı. Yani raporun son halini alması uzun ve biraz da çetrefilli bir süreç oldu; çünkü küresel verilerden yola çıkıp yerel şartların gerçeklerini yansıtan bir rapor yazmamız gerekiyordu. Salgın koşulları değiştikçe, yeni gelişmeler oldukça ve yeni araştırmalar çıktıkça da güncellemeye çalışıyoruz. Bilimsel yaklaşım bunu gerektiriyor.

- TC: Şunu da eklemem gerek, raporda konuya farklı açılardan baktık. Birincisi, çocuklar, Covid-19 ve okullar arasındaki ilişkiyi inceledik. Büyük toplum tabanlı çalışmalar ve dünyanın farklı kıtalarından farklı ülkelerinden gelen yüz binlerce vakanın verisinin sentezlenmesi ile ulaşılan sonuçlar tutarlı bir şekilde bize şunu gösterdi: Çocuklar Covid-19 nedeniyle tehlikede değil; toplumda yayılma için tehlikeli de-

Her yeri açık tutarken okulları kapatarak pandemiyi kontrol altına almayı ummak bilimsel gerçeklerle örtüşmüyor.



giller. Okullar, özellikle okul öncesi kurumlar ve ilkokullar salgının hızlanmasına, toplumda hastalığın daha fazla yayılmasına etkisi olan yerler değiller.

İkinci olarak, okulların kapalı kalmasının çocuklar, aileler ve toplum üzerindeki zararlarını inceledik. Okulöncesi ve ilkokul çağındaki çocuklar okuldan uzakta kaldıklarında zekâ gelişimi, fiziksel ve sosyal gelişim açısından telafisi olmayan kayıplara uğruyorlar; fiziksel ve ruhsal sağlıkları ciddi bir şekilde zarar görüyor. Okulöncesi ve ilkokul çağı çocuklarda uzaktan ders yapmak eğitim ya da öğretim amacına hizmet etmiyor; yani o yaş grubunda çocukları evde tutmak eğitimlerini engellemek anlamına geliyor. Okulların kapanmasının kadın haklarında gerileme, çocuk ihmali ve istismarı, kız çocukları başta olmak üzere okullaşma oranlarında azalma gibi çok ciddi toplumsal zararları var.

Üçüncü olarak, Dünya Sağlık Örgütü gibi otoriteler ve Avrupa'daki uygulamaları inceleyerek Türkiye'de ilkokullar ve okulöncesi kurumların açılması için alınması gereken önlemlerin ne kadar basit olduğunu gösterdik. Türkiye'de alınması gereken önlemlerle ilgili önerilerimizi A'dan Z'ye sıraladık. Son olarak, şu andaki duruma yol açan sosyal, siyasi ve ekonomik dinamikleri inceledik.

- *Raporla birlikte, "okulları açalım" çağrısı da yapmış oluyorsunuz. Bu çağırısı Türkiye'nin eğitim sorunlarını yerinde yaşayan, bu alandaki dinamiklerini bizzat deneyimleyen kurum ve kişilerle, eğitim sendikaları, öğretmenler, halk sağlığı uzmanları, pedagoglar ve çocuk hekimleriyle işbirliği içinde seslendirmeniz daha etkili olmaz mı? Bunu sağlamaya dönük girişimleriniz oldu mu?*

AK: Bütün bu saydığımız gruplarla baştan beri yoğun iletişim içindeyiz, hatta pek çok konuda ortak çalıştık, hepsinin bilgi ve görüşlerinden çok yararlandık, biz de onlara elimizden geldigince bilgi aktarıyoruz ve işbirliğine devam ediyoruz; çünkü ortak hedefimiz çocukların iyiliği.

Okula gitmeyen çocukların kayıpları

- *Hazır önceki yanıtımızda bu konuya girmişken, okulların bir yıldır kapalı kalmasının ve bu durumun devam etmesinin çocuklara uzun vadeli etkileri neler olabilir; biraz daha açabilir miyiz?*

- TC: Eğitime bir yıl ara verilmesi 1 ila 5 IQ puanı arasında kayıp anlamına gelmektedir. Erken yaş döneminde bu kayıplar daha fazladır. Eve kapanma ve artan aşırı ekran maruziyeti sebebiyle zekâ gelişimi ve sosyal gelişimde duraklama, hatta gerileme çok daha belirgin olacaktır. Otizm ve dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu gibi nörogelişimsel sorunlarda ciddi artıştan endişe edilmekte ve gözlenmektedir.

Okulların kapalı kalması sırasında fiziksel kayıplar da söz konusudur. Hareketsizlik nedeniyle çocuklarda kas ve kemik dokusu kaybı ve çocukluk çağı obezitesinde ciddi artış görülmektedir. Eğitim kaybı nedeniyle çocukların beklenen ömürleri de kısalmıştır: son bir yılda ilkokul çocuklarının beklenen ömrü ortalama yarım yıl azalmıştır.

Çocuk ve ergenlerde ruh sağlığı bu süreçte çok olumsuz etkilenmektedir. Kısa vadeli psikolojik zararlar: depresyon, anksiyete, obsesif kompulsif bozukluk ve takıntılar, uyku bozuklukları, hayat kalitesinde azalma ile huzursuzluk ve konsantrasyon bozuklukları. Uzun vadeli psikolojik zararlar: post-travmatik stres bozukluğu, teknoloji bağımlılığı, sos-

yal fobi ve okul fobisi.

"Uzaktan eğitim" sırasında ciddi beceri kayıpları da oluşmaktadır. Okul öncesinde dil ve zekâ gelişimi, sembolik oyun oynama, sezgilerle akıl yürütebilme, konsantrasyon, sorun çözme becerileri gelişiminde kayıplar söz konusudur. İlkokulda muhakeme becerisi, akılcı düşünce, duygularını yönetebilme gibi becerilerin gelişiminde kayıplar yaşanmaktadır.

Bütün bu gelişimsel, fiziksel ve ruhsal zararlar ve kayıpların daha sonra telafisi çok zordur, çok sayıda çocuk için mümkün değildir.

-*Her öğrencide benzer kayıplar mı söz konusu; bazı yaşlar ve durumlarda kayıplar daha çok önem taşıyor mu?*

- TC: Kayıplar en çok okulöncesi ve ilkokul döneminde ön planda. Bir de gri bölgede dediğimiz çocuklar var. Bu çocuklar otizm gibi nörogelişimsel bozukluklar ya da zekâ gelişimi açısından sınır bölgeler. Eğer erken ve nitelikli okulöncesi eğitim alırlarsa, ilkokula düzenli devam ederlerse, örgün eğitimi sürdürebiliyorlar. Ancak eve kapanma, okula ara verme, aşırı televizyon maruziyeti gibi durumlarda örgün eğitime devam edemeyecek kadar ciddi gelişim kayıplarına uğrayabiliyorlar. Farklı açılardan bu gri alanda milyon mertebesinde çocuk var.

Okulların kapalı olmasının ergenler üzerinde de ciddi zararlı etkileri var. Ancak "kayıp" anlamında okul öncesi ve ilkokul dönemi çok daha fazla ön plana çıkıyor.

Okulların kapanmasının kadın haklarında gerileme, çocuk ihmali ve istismarı, kız çocukları başta olmak üzere okullaşma oranlarında azalma gibi çok ciddi toplumsal zararları var.



Okulların kapalı kalması eşitsizlikleri büyütüyor

- Okulların kapalı kalması sadece eğitim hayatını ve öğrencileri etkilemiyor; bunun ailelere ve topluma yansıyan başka boyutları da var.

- AK: Elbette okullar, sadece çocukları değil toplumun tamamını etkileyen kurumlar. Birincisi aile ve toplum hayatı okulların açık olduğu varsayımı etrafında düzenlenmiş. Hayatın en basit yanları bile aksamaya başlıyor okullar kapanınca. Ebeveynler çalışmıyor, kadınlar işlerinden ayrılmak zorunda kalıyor ve toplumsal cinsiyet eşitliğindeki kazanımlar hızla kaybediliyor, bunun sonucunda kadına ve çocuğa şiddet artıyor. 7/24 evde kalan çocuklar işe gönderiliyor, evlendiriliyor; çocuklarda psikolojik, davranışsal ve fiziksel bozukluklar artınca ailelerin ihtiyaçları değişiyor, hane içi şiddet artıyor. Özellikle fakir illerde ve büyük şehirlerin fakir mahallelerinde çocukların eğitimden tamamen kopuşunu görüyoruz. Bu da ülke içindeki eşitsizlikleri daha da arttırıyor. Uzun dönemli etkilerinin hem sağlık sistemine, hem de ekonomiye yansımalarının da çok olumsuz olmasını bekliyoruz.

- Raporunuzda, özellikle okulöncesi ve ilkokulların açılması üzerinde duruyorsunuz. Covid-19 açısından lise ya da ortaokul çocuklarına göre bu yaş gruplarının hasta olma ve bulaştırma riskleri daha mı az?

- TC: Her yaştan insan COVID-19 virüsünü alabilir ve başkalarına aktarabilir. 20 yaş altının, virüse maruz kalsalar dahi, hasta olma ihtimalinin yetişkinlere göre daha düşük olduğunu biliyoruz. Yaşla birlikte bu ihtimal kademeli olarak azalıyor. Ayrıca, 12 yaş altı çocukların hastalığı geçiriyor olsa dahi başkalarına yayma ihtimali yetişkinlere göre daha düşük. 6 yaş altının ise çok düşük.

Mutant virüsler okulları kapatmalı mı?

- Virüsün yeni mutantlarının çocukları da hasta edebildiği konuşuluyor. Bu koşullarda da okulların açılması savunulmalı mı?

-TC: Virüsün mutasyon geçirmiş bazı versiyonlarının hastalığın toplumda daha hızlı yayılmasına yol açtığını biliyoruz. Örneğin, İngiltere’de ortaya çıkan varyant gibi. Ancak bu varyant çocuklarda ve yetişkinlerde aynı oranda, %35 ora-

nında eskiye göre daha hızlı yayılıyor. Çocuklarda daha fazla ya da az değil. Bu konuda ciddi bir dezenformasyon var ve ne yazık ki yanlış bilgiler doğrulardan daha hızlı yayılıyor. Örneğin, İngiliz varyant nedeniyle çocukların daha fazla hastaneye yattığı iddialarını İngiltere Pediatri Birliği yalanladı. Çocuklarda daha fazla hastalık yaptığı iddiaları sosyal ve geleneksel medyada çok yer bulurken, ne yazık ki İngiltere Pediatri Birliği’nin bu konudaki açıklamasına yer verilmedi.

Küresel sağlık uzmanları mutasyon çıktı diye okulları önden kapamayı önermiyor. Okullarla ilgili strateji mutasyon var ya da yokken fark etmiyor aslında; prensip aynı: okulları tüm sektörlerden sonra kapatın, her yerden önce açın. Hastaneler doluyorsa, vaka sayıları artıyorsa, en bulaştırıcı ve toplum için en az önemli yerlerden başlayıp en az bulaştırıcı ve toplum için en önemli sektörler doğru kademe kademe kapatmalar gündeme gelmeli. Bu sıralamada okullar, özellikle ilkokullar en son geliyor. Çünkü hem toplum için sağlıktan sonra en önemli sektör, hem de toplumda vakaların yayılmasına en az etkili yerler. İlkokullarda çocukların bir araya gelmesinin salgında yayılmaya etkisi yok, elimizdeki verilere göre. Vaka sayılarında düşüş sağladıktan sonra açılmada da strateji aynı: ilkokullardan başlayarak önce okulları açmak gerekiyor. Sıra daha sonra kademeli olarak diğer sektörler geliyor. Vaka sayılarının seyrine göre sektörlerin açılıp kapanması bir dans. Aşılama oranları salgını kontrol altına alacak düzeye erişinceye kadar bu dans devam edecek. Önemli olan nerenin kapanıp nerenin açılacağını verilere ve o sektörün toplum için önemine göre belirlenmesi. Sektörlerin Ankara’daki lobi gücüne göre değil.

Söz ve karar hakkı kimde olmalı?

- Pandemi gibi geniş ölçekleri etkileyen bir durumda, okulların açılıp kapanmasına kimler karar vermeli? Milyonlarca öğrenciyi, aileyi, toplumu ilgilendiren bir konuda söz hakkı kimin olmalı? Bir bilim ku-



Eğitime bir yıl ara verilmesi 1 ila 5 IQ puanı arasında kayıp anlamına gelmektedir.

rule mu? Buna karar verecek bilim kurulunda sadece enfeksiyon uzmanlarının olması yeterli mi?

- AK: Bu tür çok boyutlu kararlar sadece biliminsanlarına bırakılamaz ama biliminsanları olmadan da alınmaz. Demokratik ve şeffaf bir süreçle, tüm paydaşların görüşleri alınarak kararlar alınmalı, bu da siyasetin sorumluluğunda. Zaten kararı bilim kuruluna bıraksak dahi, bu siyasi bir karar olurdu. Ancak bilim kurulu dediğimizde de dar düşünmemeliyiz. Kamu sağlığı çok boyutlu bir meseledir. Ekonomi, psikoloji, hukuk, felsefe, siyasetbilimi gibi alanlardan biliminsanları olmadan çıkacak tavsiyeler bu çok boyutlu ihtiyaca yanıt veremez. Bulaşı azaltmak için aldığımız önlem, demokratik değerlere, hukuka, etik kurallara aykırı olmamalıdır. Ya da diyelim ki enfeksiyon oranını düşürmek için kalp hastalığını veya açlığı ciddi oranda yükseltecek önlemler alırsanız, toplamda salgından ölen insan sayısını düşürseniz de, diğer nedenlerden hastalanan, ömrü kısalan ve ölen insan sayısını o kadar yükseltebilirsiniz ki, göz yapayım derken kaş çıkarmış olursunuz. Demek ki her alandan tıp uzmanlarının yanı sıra sosyal ve beşeri alanlardan oluşan bir bilim kurulu oluşturulması şarttır. Ve bu bilim kurulunun tavsiyelerinin paydaşlara sunulması, kamusal olarak tartışılması da esas alınmalıdır.

- TC: Burada karar verenin kim olacağından ziyade, karar alınırken hangi etki alanlarının ele alınacağı da önemli. Türkiye’de salgınla ilgili uygulamalarda ne yazık ki toplum sağlığı bakış açısının ciddi bir şekilde eksik olduğunu görüyoruz. Daha önce dediğim gibi, toplumsal uygulamalarda terazinin kefelere olası faydalar ve zararların hepsinin konması, kararların bu şekilde alınması gerekir.

Türkiye’deki tartışmada uygulamaların sadece Covid-19 rakamları ve ekonomi açısından etkileri ele alındı. Sayı tahtasına (“skorbord”) sadece bu ikisi kondu. Çocukların gelişimi, sağlığı; ailelere, özellikle de dezavantajlı kesimlere hangi uygulamaların nasıl etki edeceği ne yazık ki tartışmaya bile açılmadı. Okul-

ları kapatmak gibi bir uygulamanın kısa, orta ve uzun vadeli etkileri göz ardı edildi. Benzer bir sorun 65 yaş üstü için uygulanan sokağa çıkma yasağında da var. Ilkbaharda 20 yaş altıyla birlikte 65 yaş üstü insanlar da aylarca eve kapatıldı. Onların da kasları ve kemikleri eridi, kan şekeri regülasyonları bozuldu, kan basınçları yükseldi, zihinsel ve fiziksel fonksiyonlarında telafisi olmayan gerilemeler oldu. Ancak sayı tahtasına sadece Covid-19 rakamları konduğu için yaşlı insanların sağlığına yapılan diğer zararlar göz ardı edildi.

Öneride bulunan kurulların yapısında elbette farklı alanlardan biliminsanlarının bulunması gerekir. Ancak bu alanların kurullarda temsil edilmesi kadar, hem kurulların hem de kararları alanların insanlara ve topluma bütün halinde bakması ve toplum sağlığı bakış açısına sahip olması çok önemli.

Veli cephesi

- Türkiye’de okulların kapalı kalmasının toplum nezdinde de kabul görmesi gibi bir durum söz konusu... Velilerin ve hatta öğretmenlerin bir bölümünün de hastalıkla ilgili bir riske girmektense uzaktan eğitimi yeğlediği görülüyor. Bunun nedenleri ne olabilir ve bu durum nasıl aşılabılır?

- AK: Konunun çok boyutluluğu derken, bunu da kastediyoruz. Risk var ya da yok diye yansıtılıyor topluma. Oysa bir evde işe giden bir

Pandemide açık okullarda çocuklara yasaklar koymak, temaslarını engellemek için sürekli uyarmak yerine ortamı yapılandırmak gerekiyor.



yetişkin varsa, o haneye en büyük risk daima o yetiştikinden gelecektir. Okula giden küçük çocuğun bu riske katkısı çok düşük. Bunun yanı sıra, alışverişe giden yetişkinler hane açısından risktir. Aile ziyaretleri hastalık bulaşı açısından büyük risktir. Restoranlar açıkken, kapalı mekânlarda yemek yemek riskti. Okullara bu açıdan bakmalıyız. Diğer mekânlara göre ne kadar riskli? Aile buluşmaları, AVM ziyareti, restorana gitme, spor salonuna gitme ile karşılaştırıldığında önlem alınmış okulların riski çok düşük kalıyor. Oysa bu saydığım şeylerin hepsinden değerlisi okullar ve en az hastalanıp, hastalıktan en az etkilenen kesim de çocuklar. Üstelik çocuklar evde zaten riskte, okula gitmelerinin getirdiği ek risk çok düşük, hatta küçük yaşta, doğru önlemlerle salgına etki etmeyecek derecede düşük. O halde diyoruz ki, bunların hepsi kapatıldıktan ve yasaklandıktan sonra salgın hâlâ kontrol altına alınamazsa, o zaman kapatalım okulları. Ve okulu da “açalım, kapatalım” diye düşünmeyelim. Tam kapatma yerine, yarım gün ya da haftada 2 gün seyretilmiş açma, düşük mevcutlu sınıflarla açma, salgının yavaş olduğu ilçelerdeki okulları açma, sadece küçük sınıfları açma gibi ara formüller bulalım. Salgın yönetimini “akıllı ve yerel” hale getirelim. Salgın yönetiminde kocaman bir çekiçimiz varmış gibi hareket etmemeliyiz. Elimizde pek çok ince, farklı araç var, hepsini kullanalım.

- Peki okullar açıldığında çocukları okula gönderip göndermemeye karar vermek velilerin inisiyatifine bırakılmalı mı? Özellikle ülkemizde siyasi otoritenin uygulamaları güven vermezken velilerin işin içine katılmadığı çözümler sıkıntı yaratmaz mı?

-AK: Bu çok çetrefilli bir mesele. Bizim görüşümüz de çok net değil. Veli inisiyatifine bırakmak çok sorunlu ama bırakmamak da bazı sorunlar doğuruyor. Veli inisiyatifine bıraktığımızda iki sorun doğuyor. Birincisi sınıfsal. Maddi durumu iyi veliler, "Demek ki okul güvenli değil, devlet o nedenle sorumluluk almıyor" diye düşünüyor. O zaman da çocuklarını okula göndermekten çekiniyorlar. Hatta etrafa karşı kötü ebeveyn görüntüsü vermekten korktuğu için göndermek istemeyen veliler olduğunu biliyoruz. Bu okul açılrsa da gitmeyen çocuk sayısını yükseltiyor, örgün eğitime tam anlamıyla geçilemiyor. Ancak yoksul mahallelerde bu görüş çok yaygın değil, okul açıldığında gönderme oranının çok yüksek olduğunu görüyoruz. Evde uzaktan eğitimin yoksul aileler için neredeyse imkânsız olması bunda etkili olabilir.

İkinci sorun çocuklarını ihmal ve taciz eden aileler. Bu aileler çocuklarını işe göndermeyi (genellikle erkek çocuklar), ya da evde işçi olarak kullanmayı (örneğin günde 8-10 saat kardeş bakımı ve ev işi yapan kız çocukları) tercih edebiliyor. Bu çok ciddi bir sorun. Ancak veli inisiyatifini ellerinden

Pandemide elbette kapalı ortamda maskesiz olmaz, ama öğrenciler açık havada koşup oynarken maske takmalarına gerek yok.

alındığında da, pandemi koşullarında bazı veliler korkuyor ve tepki veriyor. Zaten hiçbir konuda karar alma sürecine katılmadıkları için de okulların kapanmasını tercih ediyorlar bu durumda. O halde velileri sürece katan, sürekli bilgilendiren, onlara makul seçenekler sunan yaklaşımlar geliştirilmeli diyebiliriz.

Okullar nasıl açılmalı?

- Türkiye'de okulların tüm şubeleriyle kesintisiz bir biçimde açılabilmesi için ne tür tedbirler alınmalı, talepler neler olmalı? Milli Eğitim Bakanlığı devlet okullarının su elektrik faturaları, eğitim personeli dışındaki personelinin maaşları, hijyen malzemeleri gibi giderlerinden çoktan elini çekmiş durumda; bu tür giderler okul yönetimlerince velilere yansıtılıyor. Hal böyle iken, sorumluluklarını yerine getirmeyen, politikalarıyla güven uyandırmayan siyasi otoritenin, pandemi koşullarında okulları güvenli hale getirebilecek tedbirleri alabileceğini, çözümleri uygulayabileceğini düşünmek gerçekçi mi?

-TC: Raporumuzda da vurguladığımız gibi, ilkokulları açmak için gereken önlemler oldukça basit ve yapılabilir uygulamalar. Raporumuzdaki önerileri özetlemek gerekirse:



- 1) Kalabalık sınıfları bölün; sınıf mevcudu 25'in altına düşsün.
- 2) Bina içinde çocuklar ve öğretmenler maske taksın.
- 3) Sınıfları ve öğretmenler odasını sık sık pencere açarak havalandırın.
- 4) Çocuklar kendi sınıfı dışındaki çocuklarla karışmasın.
- 5) Eller sabunla yıkansın.
- 6) Yemekleri herkes sınıfında yessin.
- 7) Okul kalabalıkla giriş çıkış saatlerini basamaklı yapın, yığılma olmasın.
- 8) HES kodu ile okula gelenlerin takibini yapın.
- 9) Öğretmenler kendi aralarında maske ve mesafeye mutlaka uysun.
- 10) Öğretmenler ve velileri sürekli bilgilendirin.

Yapılması gerekmeyenler ise şunlar:

- İlkokul öğrencilerinin açık havada koşup oynarken maske takmasına gerek yok.

- İlkokul öğrencilerinin açık havada birbirine temas etmekten kaçınmasına gerek yok.

- Aşırı hijyen önlemlerine gerek yok. Elleri sabun ve suyla yıkamak yeterli.

En önemlisi, çocuklara yasaklar koymak, temaslarını engellemek için sürekli uyarmak yerine ortamı yapılandırın. Yani sınıfları seyreltiğinizde doğal olarak çocukların birbirine temasını azaltmış oluyorsunuz. Sınıf içinde kısa süreli temasları engellemeye çalışmak yerine sınıfı havalandırmak çok daha önemli.

- Teşekkür ederiz.



Salgın koşullarında uzaktan eğitim ve eğitim emekçilerinin sorunları

Uzaktan eğitimin pandemiden bağımsız olarak birtakım sorunlar barındırdığını, üstelik bu sorunların salgın koşullarında daha da derinleştiğini biliyoruz. Bu sorunları, özellikle eğitim emekçileri açısından bu makalede etraflıca ele almaya çalışacağız. Ancak sorunların tamamının bir şekilde beslendiği ana kaynaktan bahsetmezsek eksik bir değerlendirme yapmış oluruz. Uzaktan eğitim uygulamasının toplumsal eşitsizlikleri yeniden üreten -ve hatta derinleştiren- işlevlerini sorun etmeyen, en azından önceliği bu olmayan bir hükümet ve YÖK tercihiyle karşı karşıya olduğumuzu söylemek durumundayız.

Dr. Orkun Saip Durmaz

Kocaeli Üniv. İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Covid-19 salgını halk sağlığını bu denli güçlü bir biçimde tehdit ederken, toplu ve sürekli olarak bir arada bulunan yerlerin başında gelen okullarda -ve üniversitelerde- yüz yüze eğitime ara verilmesi ve bu süre zarfında ortaya çıkan sorunların uzaktan eğitim aracılığıyla telafi edilmeye çalışılması normal karşılanmalıdır. Dolayısıyla uzaktan eğitimin bir ara formül minvalinde devreye girmesinde bir sakınca yok. Ancak buradan hareketle olan-bitene razı olmamamız, dahası, “yüz yüze eğitim olmadan da oluyormuş” yanılmasına kapılmamamız gerekiyor. Çünkü uzaktan eğitimin pandemiden bağımsız olarak birtakım sorunlar barındırdığını, üstelik bu sorunların salgın koşullarında daha da derinleştiğini biliyoruz. Bu sorunları aşağıda etraflıca ele almaya çalışacağız. Ancak sorunların tamamının bir şekilde beslendiği ana kaynaktan bahsetmezsek eksik bir değerlendirme yapmış oluruz. Uzaktan eğitim uygulamasının toplumsal eşitsizlikleri yeniden üreten -ve hatta derinleştiren- işlevle-

Okuyacağınız makale TEZ-KOOP-İŞ sendikasının *Genç Emek* adlı dergisinin, Şubat-2021 tarihli 9. Sayısında yayımlanmıştır. Tekrar yayımlamamıza izin veren dergi yöneticilerine ve yazara teşekkür ederiz.

rini sorun etmeyen, en azından önceliği bu olmayan bir hükümet ve YÖK tercihiyle karşı karşıya olduğumuzu söylemek durumundayız. Peki pratikte ne gibi sorunlar yaşanıyor? Şimdi de o sorunları masaya yatıralım.

Uzaktan eğitim pratiğinde başlıca sorunlar

Birinci ve en temel sorun, tüm emekçilerin -dolayısıyla eğitim emekçilerinin de- anayasal ve kazanılmış haklarını tasfiye etmek suretiyle onları modern kölelere dönüştüren bir emek rejiminin varlığıdır. Burjuvazi salgın koşullarının getirdiği kriz ortamını fırsata çevirmiş ve çok kısa bir süre zarfında -emek süreci kuramcısı Burawoy'un tabi-

**BASKI VE ANGARYAYI REDDEDİYORUZ!
MESLEĞİMİZE SAHİP ÇIKIYORUZ!**



Bir eğitim emekçisi uzaktan eğitimle tanıştığında iki anabaskılıkta sorunla karşılaşır: Sömürünün artması ve emek sürecinde maruz kalınan yabancılaşmanın yoğunlaşması.



riyle ifade edelim- bir tür hegemonik despotizm inşa etmeye başlamıştır. Kuşkusuz bu durum uzaktan eğitimle sınırlı bir soruna işaret etmez. Ancak uzaktan eğitime nasıl bir emek rejiminde geçildiğini bilmek sorunları anlamının gerek şartlarından biri olduğundan bu tespiti yapmak durumundayız. Salgın koşullarında oluşan yeni emek rejiminin bazı unsurları ise emekçinin işsizlik deneyimi veya korkusu, kısa çalışma ödeneğinden yararlanma koşullarının Türkiye’deki istihdam gerçeğinin çok uzağında olması ve elbette işverene çalışanını ücretsiz izne çıkarma yetkisi verilmesi olarak sıralanabilir.⁽¹⁾ Özellikle özel öğretim kurumu çalışanı bir öğretmenzeniz yeni emek rejiminin bu üç unsurundan birini mutlaka deneyimlemek zorunda kalmışsınız demektir. Her üç durumda da eğitim emekçisinin kaydadeğer bir gelir kaybı yaşadığını ise sanırım söylemeye dahi gerek yok. Bir diğer ifadeyle, özel öğretim kurumunda çalışan bir eğitim emekçisinin salgın öncesinde tabi olduğu -aslında pek de hayırlı olmayan- koşullarda istihdam edilmeye devam etmesi, o emekçi için müthiş bir imtiyaz haline gelmiştir artık. Eğitim emekçisi uzaktan eğitimden kaynaklı sorunlarla yüz yüze gelmeden önce despotik bir emek rejiminin yarattığı cenderenin içerisinde ve uzaktan eğitimle de o cenderenin içindeyken tanıyor aslında.

İkinci temel sorun ise salgınla mücadele sürecinin net bir yol haritasına göre yönetilmemesi ve eğitim emekçisinin sağlığının korunmamasıdır. MEB’in okulların açılması

veya kapanması ile ilgili aldığı kararların bilimsel ölçütlerden ziyade kamuoyunda oluşan tepkilere göre sürekli değişmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan belirsizlikler, sürecin planlı-programlı bir biçimde yönetilmediğinin en açık kanıtları arasındadır. Dahası, plansızlığın yarattığı tek sorun belirsizliklerden ibaret de değildir. Covid-19 çok hızlı yayılan ve tehlikeli bir hastalık olmasına karşın, 2020-21 eğitim öğretim yılının başında yüz yüze geçme niyetiyle yola koyulan MEB’in “Bir öğrenci pozitif çıkarsa eğitime devam edilir”, “Öğretmen pozitif çıkarsa, maskeyle sınıfa gelip ders verir” gibi kararlarını kime ve neye göre aldığını anlamak mümkün değildir. Bu kararların insan sağlığını tehlikeye atan boyutlarını ise dillendirmeye dahi gerek yok. Sürecin yönetilmesiyle ilgili belirsizliklerin yol açtığı bir diğer sorun ise veli-öğretmen ilişkisine yapılan olumsuz ve bir o kadar da gereksiz müdahalelerle alakalıdır. Hatırlanacağı üzere, geçtiğimiz Güz döneminde yüz yüze eğitime geçme kararı aldığında çocuklarını okula gönderip göndermemenin velinin inisiyatifinde olduğunu açıklamıştı. Ancak sonra, veliler “okullarda yüz yüze eğitim veren en az bir grubun olması gerektiği” gibi bir dayatmayla karşılaştılar. Özetle, il ve ilçe milli eğitim müdürlükleri okul yönetimleri üzerinde baskı kurup, onlardan, velileri çocuklarını okula göndermeleri konusunda ikna etmelerini istediklerinde, okul yönetimleri de bu baskıyı kaçınılmaz olarak velilere yönlendirdi. Üstelik bu baskının faturası sadece okul yönetimlerine ve velilere değil,

sınıf öğretmenlerine de çıkarılıyordu. Eğer okulda yüz yüze eğitimin yapıldığı bir grup yoksa -yani, yeterli sayıda öğrenci yüz yüze eğitime katılmamışsa- öğretmenlerin derslere yine de okuldan devam etmesi gerektiğine dair zorlama bir karar da alınmıştı. Böyle gerilimli ortamlarda veli-öğretmen-okul yönetimi ilişkisinin sağlıklı bir biçimde yürütülebilmesi ya da öğrencinin bu gerilimden etkilenmeden derslerine devam etmesi hayal dünyasında yaşayanların bir tasarrufu olabilir ancak.

Derinleşen sömürü ilişkilerinin kıskacında bir çalışma hayatı

Bir ilk veya ortaöğretim kurumunda ya da üniversitede çalışan eğitim emekçisi uzaktan eğitimle tanıştığında ise başka birtakım sorunlarla karşı karşıya kalıyor: Bunları da genel olarak iki başlık altında sınıflandırabiliriz: Sömürünün artması ve emek sürecinde maruz kalınan yabancılaşmanın yoğunlaşması. Kuşkusuz eğitim emekçilerinin bu iki sorunu benzer biçim ve derecelerde tecrübe ettiklerini söyleyemeyiz. Sömürünün artması esas itibarıyla özel öğretim kurumları ve vakıf üniversitelerinde söz konusu olan bir durumken, yabancılaşma eğitim emekçilerinin hemen hepsinin deneyimlediği bir soruna karşılık gelir. Bu detayı da ifade ettikten sonra sorunları daha ayrıntılı biçimde ele almaya başlayabiliriz.

Sömürünün artmasından, öğretmenin ya da öğretimin elemanının ücretinin ödenmemesi veya eksik ödenmesi gibi hak gaspları aracılığıyla gelir kaybına maruz bırakılmasını, bir başka ifadeyle de, eğitim emekçisinin bedeli ödenmemiş emeğinin -salgın öncesine kıyasla- artmasını kastediyoruz. Sömürünün salgın koşullarında hangi araçlarla derinleştiğine gelince, bu araçların bir kısmının -yukarıda ifade edilen- ücret ödememe/eksik ödeme gibi angarya uygulamalara tekabül ettiğini, diğer kısmının ise dijital ortamda eğitim hizmet üretimi için gerekli materyallerin temini ve kullanımını noktasında düğümlendiğini, sonuç olarak da, eğitim emekçisinin önüne iki yönlü bir sorunlar yuma-

Pandemi döneminde uzaktan eğitimin bir ara formül olarak uygulanmasından hareketle olan-bitene razı olmamamız, dahası “yüz yüze eğitim olmadan da oluyormuş” yanılsamasına kapılmamamız gerekiyor.



ğı bırakıldığını söyleyebiliriz. Salgın koşullarında kurumların -devlet kurumu ya da özel işletme olması fark etmiyor- altyapı hazırlama zorunluluğu yokmuş gibi davranılmakta; akademisyen ve öğretmenlerden kendi bireysel imkânları aracılığıyla gerekli materyalleri temin etmeleri ya da dijital programları kullanmayı öğrenmeleri beklenmektedir. Somut örneklerle anlatmak gerekirse, bir tür bilgisayar olan grafik tablet, gündeminde dahi yokken bir matematik öğretmeni için birdenbire zorunluluk haline gelebilmektedir. Bu yeni masraf kaleminin emekçinin kendi tercihi olmayan yapısal bir değişiklik yüzünden ortaya çıktığı aşikârken kurumların sorumluluk almaması makul bir durum değildir. Değişen şartların berabesinde ders materyallerinde de değişikliklere yol açması aslında normal bir durum olmakla birlikte, eğitim-öğretimin kamusal bir hizmet, öğretmenin de kıymetli bir kamu hizmeti icracısı olarak görüldüğü normal koşullarda bu tür yeni gider kalemlerinin çalışanın gelirlerinden değil kurumun bütçesinden karşılanması gerekir. Ama gelin ki o normal koşulların çok uzağında kalan bir eğitim-öğretim sistemimiz var. Türkiye’de özel öğretim kurumunda çalışan eğitim emekçilerinin aylık maaşlarını bile düzenli alamadıkları ve bu durumdan kaynaklı kurumların herhangi bir yaptırımla karşılaşmadıkları düşünülecek olursa, bu masraf kaleminin de öğretmenin sırtına yüklenmesinde şaşılacak bir şey yok maalesef! Dahası, eğitim emekçilerinin salgın koşullarında sadece ekstra harcamalar yoluyla değil, iş tanımlarında olmayan ek işlere koyulma zorunlulukları dolayısıyla da sömürüldüklerini ifade edebiliriz. Bir başka deyişle, öğretmen/öğretim elemanı hem kendi cebinden arttırarak satın aldığı materyali kullanmayı kendi başına öğrenmek; hem de yüz yüze öğretime uygun olarak hazırlanmış müfredat ya da ders planlarını uzaktan eğitim uygulamasına -yine kendi çabasıyla- uyarlamak zorunda bırakılmaktadır. Bütün bunlar salgın koşullarında öğretmenin/öğretim elemanının olağan işiymiş gibi normalleştiril-

miş durumda. Buradan hareketle, eğitim emekçisine yeni işler yüklendiği, üstelik o işler için herhangi bir ödeme yapılmadığı, dolayısıyla da neo-liberal çalışma rejiminin bir özelliği olan mutlak sömürü koşullarının hızla derinleştiği tespiti yapabiliriz. Durum buyken, yani en temel özlük hakları yok sayılırken, çalışma hayatını denetlemesi gereken Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın ise -amiyane tabirle- kulağının üzerine yatan bir anlayışla, bırakın işvereni cezalandırmayı, konuyu gündeme dahi getirmediyi görüyoruz. Bir anlamda devlet, işvereni ürkütmemek adına, çalışanın ezilmesine dolaylı bir onay vermekte, kendi koyduğu kuralların çiğnenmesine ses çıkarmamaktadır. Tam da yeri gelmişken bu tür sorunların özel sektörle sınırlı olmadığını da hemen ekleyelim. Kamucu mantığın tasfiyesi -ya da en azından gerilemesi- devlet okulları/üniversiteleri için de güncel ve ciddi bir tehlike olarak yanı başımızda belirmiştir. Uzmanlık gerektiren bir iş olan dijital içerik geliştirmeye alakalı olarak kamu çalışanı olan öğretmenlere hizmet içi eğitim ya da teknik destek verilmediği bilinmektedir. Devlet üniversitelerinde de aynı sorunun olduğunu, öğretim elemanlarının birbirlerine deneyim aktararak günü kurtarmaya çalıştığını, çoğu zaman da -sanki böyle bir iş tanımlı varmışçasına- “bu işlerden anla-

yan” araştırma görevlilerinin teknik bir personelmişçesine çalıştırıldığını son not olarak eklemek suretiyle bu bahsi burada kapatalım.

Esnek istihdam modellerinin meşrulaşmasıyla ortaya çıkan sorunlar da bir biçimde sömürünün artması sonucunu doğurduğu için bu bağlamda değerlendirilebilir. Uzaktan eğitime geçilmesiyle birlikte mesai saatlerinin esnetildikçe esnetildiği müthiş bir kuralsızlaşmayla karşı karşıya olduğumuzu bilmeliyiz. Türkiye burjuvazisinin esnekleşme sevdası düşünüldüğünde, geçici gibi görünen bazı uygulamaların pandemi sonrasında kalıcı hale gelmesi hiç de ihtimal dışı değildir. Bugün itibarıyla eğitim emekçilerinin deneyimlediği en önemli esnekleşme pratiğini ise çalışma yaşamı ile çalışma dışı yaşam arasındaki ayırımın kaybolması olarak tarif edebiliriz. En temel insan hakları arasında olan dinlenme hakkı ile çalışma hakkının iç-içe geçtiği koşullarda, özellikle de küçük çocuğu olan öğretmen ya da öğretim elemanlarının kendilerine ya da ailelerine zaman ayırabilmeleri artık çok zor. Eğitim emekçisinin nasıl yaşayacağına kendisinin karar vermesinin neredeyse imkânsız olduğu bir keşmekeş içerisinde hayatına devam ettiğini söyleyebiliriz. Uzaktan eğitim koşullarında esnekleşmenin çalışanın dinlenme hakkını gasp ettiği çok açık. “Müşteri her daim haklı-

Eğitim, özellikle de kamusal eğitim, doğası gereği öğrenciler arasındaki sınıfsal eşitsizlikleri minimize eden işlevsel bir araçken, günümüzde, bilgisayar, akıllı telefon ya da yeterli internet kotası olmayan öğrenciler için bırakın eşitsizliği azaltmanın aracı olmayı, aksine, eşitsizliği derinleştiren bir araç olarak işlev görüyor.



dır” düsturu ile hareket eden okul ve üniversite yönetimleri olduğunu tahmin etmek güç değil. Ayrıca öğretmeni kamu hizmeti veren bir çalışan olarak değil de, kendisinin her türlü ihtiyacını karşılamak zorunda olan modern bir köle olarak gören veli ve öğrenci modelleri de maalesef bize pek yabancı değil. Zamanlı zamansız açılan telefonlara “müsaait değilim” bile diyemeyen bir eğitim emekçisinin ideal tipoloji olarak kodlandığı günümüz koşullarında, öğretmenin 7/24 çalışmaya hazır ve nazır bir köle olarak görüldüğü acı bir gerçek olarak yanı başımızda durmaktadır.

Uzaktan eğitim ve yabancılaşma

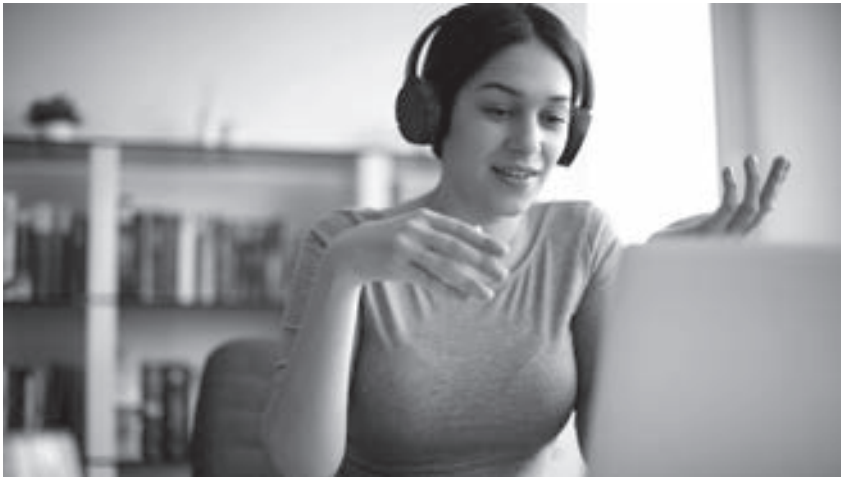
Eğitim emekçisinin uzaktan eğitim sürecinde maruz kaldığı sorunlardan bir kısmının yabancılaşma temelli olduğunu ifade etmiştik. Yabancılaşma mefhumundan, öğretmenin ya da öğretim elemanının kendi emek sürecini kontrol edemesini ya da öznenin, işin (ders verme eyleminin) belirleyicisi olmaktan çıkıp sıradan bir parçası haline dönüşmesini kastettiğimizi hemen belirtelim ve meseleyi olguların yardımıyla detaylandırmaya çalışalım. En genel anlamıyla uzaktan eğitim programları, içerikleri ne olursa olsun, öğretmen/öğretim elemanı ile öğrenciler arasında gerçek bir ilişki/temas olmadan da eğitim hizmetinin verilebileceği iddiası üzerine inşa edilir ve bu inşa sürecinin temelinde öğretmenin/öğretim elemanın

dijital bir ortamda sınıf mefhumunu yeniden yaratabileceği varsayımı yer alır. Bir başka ifadeyle, eğitim emekçisine geleneksel mekân ve alışkanlıklardan tamamen bağımsız bir ortamı yaratma görev ve sorumluluğu verilir. Oysaki bu durumun eğitimin doğasına aykırı olduğu ve ciddi bir gerçeklik sorunu yarattığı söylenebilir, zira öğreten ile öğrenen arasındaki doğrudan iletişim eğitime ilişkin bir detay ya da lüks değil, aksine eğitimin olmazsa olmazlarından. Hal böyleyken, EBA TV gibi, dolaylı iletişim kanallarının dahi kapalı olduğu ve öğretmenin inisiyatif alamadığı platformlara dayanılarak sağlıklı bir örgün eğitim planlaması yapmak mümkün değildir. Dahası pek çok ebeveyn, kapsayıcı sosyal politikaların eksikliği nedeniyle, pandemi koşullarında çalışmak zorunda kaldığından çocuklarıyla yeterince ilgilenememektedir. Böyle bir durumda, yani öğrencilerin derslere katılımı bile şüpheliyken, ideal bir eğitim sürecinden bahsetmek imkânsızdır. Dolayısıyla uzaktan eğitim yol açtığı sorunlardan önce bizzat kendi varlığıyla bile yabancılaştırıcı bir doğaya sahiptir. Doğrudan iletişimin dışında eğitim hizmetlerinin sağlıklı bir biçimde işleyebilmesi için gerekli olan bir diğer unsur ise eğitimin kolektif niteliğidir. Uzaktan eğitimde ise eğitimin kolektif niteliği gibi bir şeyden bahsedilemez. Çünkü öğretici ile öğrenen arasındaki ilişki sınıf nosyonundan ne denli uzaklaşır ve bu ilişki ne kadar uzaktan kurulur-

sa eğitim de o denli bireysel bir ilişkiye dönüşür. Bu, modernitenin en önemli kazanımlarından biri olan kolektif nitelikli eğitimden vazgeçildiği ve eğitimin toplumsal imtiyazlara göre planlandığı modernite öncesi dönemlere dönüldüğü anlamına gelir. Kaldı ki bu durumun kaçınılmaz sonucu, öğrencinin öğretmeniyle bireysel ilişki kurabilmesinin öğrenciye tanınan bir imkân olmaktan çıkıp öğrencinin ayrıcalığı, öğretmenin ise mecburiyeti haline gelmesidir. Öğretmene geceyarısı atılan ve anında yanıtlanması istenen mesajlar, velinin ya da öğrencinin niyetinden bağımsız olarak, tam olarak o mecburiyeti anlatır.

Aynı meselenin teknik boyutlarına gelince şunlar söylenebilir: Ebeveynlerin dersi enformel bir biçimde takip etme durumu öğretmenin çalışma özerkliğini ve sınıfta otorite olma durumunu çok açık bir biçimde baltalar. Öğretmenin/öğretim elemanının özerkliğini azaltan bir başka uzaktan eğitim pratiği ise hemen her sistemde derslerin kayıt altına alınıyor olmasıyla alakalıdır. Yüz yüze eğitimde kayıt almanın her türlü biçimi yasaklanmışken, uzaktan eğitimde ders kayıtlarının bir ders materyali gibi kullanılması bireyi yabancılaştırıcı etkisinin yanında ciddi bir mahremiyet ihlaline yol verildiğinin de ispatıdır. Böylesine anti-demokratik bir denetim (aslında gözetim) uygulamasının normal karşılandığı bir ortamda öğretmen ya da öğretim elemanın özgür bir biçimde ders işlemesini beklemek ise hayalcilikten başka bir şey olamaz. Eğitim emekçisinin uzaktan eğitim sürecinde emek süreci üzerindeki kontrolünü yitirdiğinin bir diğer göstergesi ise bazı öğrenci davranışları aracılığıyla daha iyi anlaşılabilir. Öğrencinin derse katılmama gerekçelerinin ne ölçüde gerçek olduğunun öğretmen/öğretim elemanı tarafından doğru tespit edilebilmesi uzaktan eğitim söz konusu olduğunda pek mümkün gözükmemektedir. Pek çok öğrencinin elektrik veya internet kesintisi ya da kamera veya mikrofonun çalışmaması gibi teknik sorunları gerekçe göstermek suretiyle derse katıl(a)madığı bilinmektedir. Dahası benzer sorun-

Salgın koşullarında kurumların altyapı hazırlama zorunluluğu yokmuş gibi davranılmakta; akademisyen ve öğretmenlerden kendi bireysel imkânları aracılığıyla gerekli materyalleri temin etmeleri ya da dijital programları kullanmayı öğrenmeleri beklenmektedir.



lar başarı durumlarının ölçümü esnasında da ortaya çıkmakta, bazı öğrenciler ödev gibi yükümlülüklerini yerine getir(e)mediklerinde sistemden kaynaklanan teknik aksaklıkları işaret etmektedir. Yüz yüze eğitimde benzer gerekçelerle karşılaştığında durumu meşru bir otorite olarak kontrol etme hakkına ve imkânına sahip olan öğretmen ya da öğretim elemanın uzaktan eğitim sürecinde böyle bir -hakkı olsa da- imkânının olmadığını tespit etmek durumundayız. Kuşkusuz bu tür bir otorite noksanlığı, sadece yabancılaştırıcı etkilerinden ötürü değil, öğrencinin öğrenebilmek için gerekli olan pratikleri yap(a)maması anlamına geldiğinden de büyük bir sorun teşkil etmektedir. Bir diğer anlatımla, eğitimin amacı olan bilgi aktarımı ve öğrenme süreçleri sekteye uğramakta, sosyolojik sorunların yanına pedagojik sorunlar da eklenmektedir.

Üniversitelerde öğretim elemanına dayatılan birtakım tuhaf uygulamalar ise bir yandan üniversite yönetimlerinin çalışanlarına olan güvensizliğini açığa çıkarırken, diğer yandan ise, bir önceki örnekte olduğu gibi, pedagojinin gereklerinden uzak bir yönetim anlayışını gözler önüne sermektedir. Yüz yüze eğitim sürecinde böyle bir şey söz konusu dahi değilken, uzaktan eğitimde öğretim elemanlarından tez öğrencileriyle önceden belirlenmiş bir ders saatinde görüşmelerini talep etmek, dahası, öğrenci derse katılmamış olsa dahi öğretim elemanının

kameranın önünde 15-30 dk. beklemesini istemek ve bunu yapılacak ek ödemeler için şart koşturmak irrasyonel ve angarya uygulamalar olduğu kadar pedagojinin gerekleriyle de taban tabana uyumsuz örneklerdir.

Sonuç yerine

2019 yılı biterken ortaya çıkan yeni tip koronavirüs, 2020 yılı boyunca insanlığın temel dertlerinden biri oldu. Bu büyük derdin 2021 yılında da devam edeceği ise neredeyse kesin. Sağlık ve çalışma hayatı gibi eğitim de pandeminin doğrudan etkilediği alanlardan biri ve bu alanda yaşanan sorunların tetkiki, teşhisi ve nihayet tedavisi hemen herkes için bir ihtiyaç haline gelmiş durumda. Pandemiden kaynaklanan sorunlar bir yandan öğretmen ve öğretim elemanlarını diğer yandan ise ebeveynleri ve her yaştan öğrenciyi doğrudan etkilemektedir. Bununla birlikte, pandeminin herkesi aynı derecede etkilemediğini, etkinin bireyin sınıfsal konumuna göre değiştiğini de biliyoruz. Uzaktan eğitimin niteliği bölgeden bölgeye, hatta aynı bölge içerisinde okuldan okula değişebiliyor. Eğitim, özellikle de kamusal eğitim, doğası gereği öğrenciler arasındaki sınıfsal eşitsizlikleri minimize eden işlevsel bir araçken, günümüzde, bilgisayar, akıllı telefon ya da yeterli internet kotası olmayan öğrenciler için bırakın eşitsizliği azaaltmanın aracı olmayı, aksine, eşitsizliği derinleştiren bir araç olarak işlev görüyor. Kamu okullarında ve üniversitelerinde dahi sosyal eşitsiz-

lik örneklerine rastlanırken özel öğretim kurumlarında ve vakıf üniversitelerindeki eşitsizliklerin olduğu boyutun endişe ve korku yaratması gerekir. Ancak yönetenlerin nazarında böyle bir endişenin varlığından bahsetmek oldukça güç. Çünkü her şeyden önce kapitalist bir ekonomik düzenin öncelikleri arasında ne insan sağlığı, ne çalışma hakkı, ne de eğitim var. Türkiye özelinde ise, hemen her toplumsal sorunda olduğu gibi, uzaktan eğitim konusunda da geleceğe dönük iyimser bir projeksiyon tutmanın mümkün olmadığını sarıh bir şekilde görebiliyoruz. Bir diğer ifadeyle, sıklıkla görmezden gelinmesine karşın, uzaktan eğitimle ilgili olarak ne yeterli bir teknik altyapının varlığından ne de planlı-programlı bir süreç işletildiğinden bahsedilebilir. İşverenlerin suç teşkil eden fiilleri salgın koşullarında hızla artarken, bu fiiller hâlâ görmezden geliniyor. Yüz yüze eğitim koşullarında ortaya çıkması mümkün olmayan çok sayıda meslek hastalığı bugün itibarıyla öğretmenler ya da öğretim elemanları için olağan sağlık sorunlarına dönüşmüş durumda. Göz kızarıklıkları, görme bozuklukları, sürekli olarak bilgisayar ortamında iş yapmaktan kaynaklı ve etkileri uzun vadede görülebilecek radyasyona maruz kalma gibi risklere karşı MEB ve YÖK tarafından ne gibi önlemler alındığı ise koskoca bir muammadan ibaret!

DİPNOT

1) Kamuoyunda işten çıkarma yasağı olarak bilinen yasal düzenlemeye ilişkin çok önemli istatistik veriler de içeren detaylı bir değerlendirmenin haberi için bkz: <https://www.evrensel.net/haber/404527/doc-dr-aziz-celik-isciyeye-1450-tl-odeme-oldukca-dusuk-fonda-yeterince-kaynak-var> (Son erişim: 14 Ocak 2021). Yeri gelmişken bir hususun daha ifade edilmesi gerekir: İktidar çevrelerinin öne sürdüğü gibi gerçek anlamda bir işten çıkarma yasağının olmadığını söyleyebiliriz. İşten çıkarma yasağı olarak bilinen düzenleme, 4857 Sayılı İş Kanunu'nun 25/II maddesinde düzenlenen "ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan hallerde" işverenin derhal fesih hakkını saklı tutmuştur. İlk bakışta normal bir istisnaysa gibi görünse de, pratikte bu istisnayı işverenlerce kötüye kullanıldığını -mesela sendikalaşan işçileri işten atmanın kılıfı olarak kullanıldığını- gösteren pek çok örnek mevcuttur. İki ayrı örnek olay için bkz: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/sendikalaşan-isciler-isten-cikarildi-ulkenin-anayasasi-altinda-1797109> (Son erişim: 14 Ocak 2021) ve <https://www.gazeteduvar.com.tr/ptt-iscileri-direnis-baslatti-mudure-amire-ve-taseron-sirketlere-karsi-hakimiz-var-haber-1506796> (Son erişim: 14 Ocak 2021).





Çin'e özgü modelin üç temel bileşeni bulunuyor: Devlet, yabancı yatırımlar ve ulusal şirketler. Bu üçlünün başka yerlerde bir araya geldiği çeşitli örnekler olmasına karşın Çin örneğinin en büyük farkı devletin bu süreci aktif bir rol üstlenerek yürütmesi. Birçok uzmana göre, Çin'in son dönemdeki büyük atılımının temelinde Mao dönemi uygulamaları bulunuyor. Çin'in teknolojiyi yerileştirme sürecinden çıkarılabilecek çok ders var. Yazıda bu süreç Huawei örneği üzerinden tartışılıyor.

Donald Trump döneminde Çinli şirketlerin faaliyetlerini kısıtlamak amacıyla çeşitli adımlar atılmış hatta Huawei'in Mali İşler Başkanı Meng Wanzhou, ABD'de başlatılan soruşturma kapsamında 1 Aralık 2018'de Kanada'da gözaltına alınmıştı. Meng Wanzhou aynı zamanda Huawei'in kurucusu Ren Zhengfei'nin de kızıydı. Ancak gözaltının öncesine ve sonrasına baktığımızda ABD'nin bu hamlesinin Trump'ın fevri hareketlerinden biri olmadığı görülüyor. ABD yönetimi, uzunca bir süredir başta Huawei olmak üzere Çinli şirketleri bir tehdit olarak algılıyor ve şirketlerin faaliyetlerini yalnızca ABD'de değil, tüm dünyada kısıtlamaya çalışıyor. Joe Biden'in seçimi kazanmasından sonra yapılan ilk açıklamalar ABD'nin Çinli şirketlere karşı politikasının değişmeyeceğini gösteriyor. Beyaz Saray Basın Sekreteri Jen Psaki (<https://pandaily.com/president-biden-reviews-u-s-china-relations-and-huawei-dispute/>) ve Biden'in Ticaret Sekreterliği adaylarından Gina Raimondo (<https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-02-04/biden-commerce-pick-sees-no-reason-to-pull-huawei-from-blacklist>) tarafından yapılan açıklamalarda Çinli şirketlere karşı bir yumuşamanın olmayacağı belirtildi.

Huawei'in kurucusu Ren Zhengfei ise ABD yönetiminin bu tavrına karşın Şubat ayında yaptığı açıklamada ABD ile Huawei arasındaki ilişkilerde beyaz bir sayfa açma çağrısında bulundu. Huawei, Mayıs 2019'dan beri ABD Ticaret Bakanlığı Sanayi ve Güvenlik Bürosunun kara listesinde yer alıyor. ABD firmalarının listedeki şirketlere teknoloji ihraç etmeleri kısıtlanıyor. Bu yasak, Huawei'nin akıllı telefon işini olumsuz etkilemiş durumda. Zhengfei, ABD ile ilişkileri düzeltmeye çalışmasına rağmen ABD'nin kara listesinden çıkarılmalarının olanaksız olmasa da çok zor olduğunu farkında. Ancak Zhengfei, şartlar ne olursa olsun (medyada çıkan kimi haberlerin aksine) akıllı telefon işini bırakmayacaklarını fakat 5G teknolojisini ABD'ye transfer edebileceklerini belirtiyor. Gerekirse 5G teknolojisindeki tüm kaynak kodunu, donanım tasarımı sırlarını ve üretim bilgisini (know-how) ABD ile paylaşmaya hazır olduklarını söylüyor (<https://www.globaltimes.cn/page/202102/1215453.shtml>).

5G'deki lider konumunun yanında son yıllarda çeşitli alanlarda da faaliyet göstermeye başlayan Huawei; küresel düzeydeki faaliyetleri, Çin yönetimi ile ilişkisi, içerdiği sermaye emek ilişkileri (örneğin, Zhengfei şirketin toplam hisselerinin yal-

nızca yüzde 1,14'üne sahip ve kalan hisseler, Huawei'nin Çinli çalışanları arasında farklı katmanlarda dağıtılıyor.) ile ilginç bir şirket. Bu yazıda, Çin'in teknoloji politikalarının Huawei'nin gelişimine etkilerini ele alacağım.

Huawei, Çin'in en güçlü BIT şirketi de değil. ABD'nin G-MAFIA'sına (Google, Microsoft, Apple, Facebook, IBM ve Amazon) karşı Çin'i BAT'ı var (Baidu, Alibaba ve Tencent). Buna karşın Huawei, kendine özgü gelişim modeliyle Çin'in BT'deki gelişiminin paradoksal doğasını ve ülkenin şirket gücünün küreselleşmesini anlamamıza yardımcı oluyor. Yun Wen'in *The Huawei Model* adlı kitabında tartıştığı gibi Huawei'nin büyümesi, Çin'in dijital ekonomisinin büyümesi ile iç içe geçmiş durumda ve Huawei'nin hikâyesi, Çinli yerli yüksek teknoloji işletmelerinin sosyalist bir ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş dönemindeki yükselişini temsil ediyor. Bunun yanında, Huawei'nin devlete ait bir şirket olmaması; Çin devleti, ulusötesi sermaye ve devlete ait diğer yerli şirketlerle daha karmaşık etkileşimlere girmesine neden oluyor. Bu nedenle, yazının başındaki Zhengfei'nin açıklamalarından da anlaşılacağı gibi Huawei ABD'nin karşısına Çinli bir şirket olarak değil de uluslararası bir şirket gibi çıkıyor. Huawei ile devlete bağlı bir şirket olan ZTE arasında hem Çin içinde hem de Çin dışında kıyasıya bir rekabet var.

Ancak Cisco, IBM, Google vb ne kadar ABD'lyse Huawei de o kadar Çinli. Huawei'in ulusötesileşmesi, Çin'in ulusötesi ağ altyapıları üzerindeki kontrolünü genişletmeye ve küresel ekonomi politikasındaki rolünü yeniden şekillendirmeye çalışan Çin hükümetinin dış politika çıkarlarıyla yakından bağlantılı. Bu nedenle, Huawei'in yükselişi ABD ve Çin'i; çeşitli uluslararası şirketleri karşı karşıya getiriyor.

Ayrıca Huawei ve diğer Çinli şirketlerin pratikleri, yerli teknolojinin ne ve nasıl olması gerektiği sorusunun da yanıtı. Huawei'nin stratejik büyümesi teknolojik yeniliğiyle yakından ilgili ve şirket olabildiğince yabancı teknolojilere bağımlılığını

azaltmaya çalışıyor. ABD'li yetkililer Huawei'nin kara listede kalması konusunda ısrarcılar; Zhengfei hâlâ ABD yönetimi ile bir diyalog kurmaya çalışıyor. Ama Huawei, (kendisinin ve diğer Çinli şirketlerin daha önce de yaptığı gibi!) ABD'nin kısıtlamaların etkilememek için Ar-Ge faaliyetlerine devam ediyor; örneğin Android'in yerine kullanılabilecek yeni bir işletim sistemi üzerine çalışıyor (<https://www.bbc.com/news/technology-54104934>).

Çin'in son 30 yıldaki atılımı nasıl açıklanabilir? Bazı araştırmacılar açıklamalarını Çin'in Mao sonrası reformlarına dayandırıyor. Çin'in, Çin'e özgü bir neoliberalizme veya bir kapitalist restorasyona doğru kendine özgü bir biçimde ilerlediğini vurguluyorlar. Bazıları ise Mao döneminin toplumsal mirasını ve söz konusu dönemin Çin'in endüstriyel temelini attığını kabul ediyor ama Çin'in benzersiz olmadığını savunuyor. Bu araştırmacılara göre Çin de diğer kapitalist güçlerden biri. Buna karşın, Çin'in kapitalist yönelimini kabul etmekle beraber Çin'in neoliberalizm yönelimli kapitalizmden farklı, güçlü devletin öncelikleri ve stratejik sanayileşmeyi belirlediği bir kapitalizm yolunda ilerlediğini savunan araştırmacılar da var. Siyaset bilimci Lin Chun ise Çin'in gelişimini açıklamak için ileri sürülen birçok tezde Çin'in sosyalist mirasının eleştirel olarak değerlendirilmediğini savunuyor. Lin Chun, Çin modelinin farklılığını "sosyal-kalkınmacı-ulusal" bir çerçevede tanımlıyor. Lin Chun'a gö-

re sosyalizm, Çin devletinin eşitlik ve sosyal adalete bağlılığını; kalkınmacılık, geri kalmışlığın üstesinden gelme ve Batı'ya "yetişme" çabasını; ulusalcılık, ulusal inşaa ve kalkınma için ulusal tutkuyu ifade ediyor. Birbiriyle bağlantılı bu üç boyut, Çin'in sosyalist modernliğinin ve kalkınmasının temellerini oluşturuyor. Yuezhi Zhao ise Mao sonrası dönemi açıklamak için "sosyalist yol" ve "kapitalist yol" gibi bir ayrımın Çin'in kalkınma stratejisini açıklamada yetersiz olduğunu düşünüyor (Wen, 2020).

Tüm bu tartışmaların ötesinde Çin'in neoliberal ezberin dışına çıkarak kalkındığını söyleyebiliriz. Çin, devletin kendini pasif düzenleyici bir rolle sınırlayarak ekonominin işleyişini tamamen piyasa dinamiklerine bırakmasını savunan neoliberal vaazların dışına çıkarak farklı bir kalkınma modeli geliştirdi.

Çin'e özgü modelin üç temel bileşeni bulunuyor: Devlet, yabancı yatırımlar ve ulusal şirketler. Bu üçlünün başka yerlerde bir araya geldiği çeşitli örnekler olmasına karşın Emiroğlu'nun (2016) belirttiği gibi Çin örneğinin en büyük farkı devletin bu süreci aktif bir rol üstlenerek yürütmesi:

"Üçlü sistem modeli olarak bilinen bu yapıda, yabancı yatırımlar ilgili sektöre bilgi akışını sağlayan ve ulusal endüstrinin teknoloji düzeyini yükseltmek için kullanılan araçlardır. Kamu iktisadi kuruluşları, ulusal firmalar ve ulusal sermaye ise sektörün ana yapısını oluşturan ve sektörün gelişimini sağlayan un-



surlardır. Üçüncü mekanizma olan devlet ise tüm bu süreci aktif yürüten, yabancı yatırımları hem teşvik eden hem de kontrol altında tutan, kamu iktisadi kuruluşları ile piyasayı yöneten, devlet bankaları aracılığıyla sektörü finanse eden ve diğer tüm mekanizmaları aktif olarak yöneten ana mekanizmadır. Devlet, sektörün tüm bu dinamiklerini kontrol altında tutmakta ve ağ içindeki ilişkileri aktif olarak yönetmektedir.”

Yazının devamında da göreceğimiz gibi bu üçlü arasındaki etkileşim oldukça karmaşıktır. Çin, baştan sonra her şeyi planlayarak ilerlemedi. Yapararak öğrenme sürecinde, geri adımlar ve hatalar vardı. Ama hiçbir zaman teknolojik bağımsızlık hedefini terk etmediler.

Elbette her ülkenin kendine özgü sosyodinamikleri vardır. Çin, Türkiye için birebir model olamaz. Ancak aynı durum, hatta daha fazlası, neoliberal paradigma içinde kalarak kalkınmaya çalışma için de geçerlidir. Buna karşın, Çin'in teknolojiyi yerileştirme sürecinden çıkarılabilecek çok ders var.

Mao döneminde sanayileşme

Mao dönemindeki kendine yerli sanayi kalkınma politikaları 1980'lerden sonra yerini ihracata yönelik ve DYY'ye (Foreign direct investment - Doğrudan Yabancı Yatırım) dayalı sanayileşmeye bıraktı. Bu süreç, neoliberal gözlüklerle baktığımızda Huawei'nin ve diğer Çinli şirketlerin başarısını Çin'in

Mao sonrası reform ve açıklık politikalarına bağlamak mümkün. Fakat Wen'in (2020) vurguladığı gibi Mao sonrası politika değişikliği, Çin'in BIT sektörünün gelişiminin gidişatını ve Çin'in dünya sistemine entegrasyonunun doğasını tamamen değiştirmiş olsa da Mao döneminin iç birikimi, ülkenin reform dönemine daha elverişli koşullarda girmesini sağladı.

1949'daki devrim öncesinde telekomünikasyon altyapısı son derece zayıf ve eşitsiz biçimde dağıtılmıştı. Tüm ülkeyi kapsayan ulusal bir ağ yoktu. Gelişmiş telekomünikasyon sistemleri sahil kentlerinde yoğunken kırsal kesimlerde telefon hatlarının yaygınlığı çok düşüktü. Yerli elektronik ve telekomünikasyon firmalarının bağımsız üretim kapasiteleri yoktu. 1953'ten sonra sosyalist modernleşme ve sanayileşmenin hız kazanmasıyla elektronik sektörü, öncelikli sektörlerden biri olarak tanımlandı. 1956'dan itibaren, “1956'dan 1967'ye kadar Bilim ve Teknolojinin Geliştirilmesi İçin Uzun Vadeli Plan” çerçevesinde elektronik alanında çeşitli projeler yürütüldü. Ulusal savunma ön plandaydı ve projeler, telekomünikasyon ve yayın sistemleri, radyo elektroniği, yarı iletken teknolojisi ve bilgisayar ve radyo teknolojisi gibi alanları içermektedir. Bu dönemde, SSCB ve Doğu Almanya'nın teknik ve finansal desteği vardı. İlk Beş Yıllık Plan'ın (1953-1957) sonunda Çin, kablosuz iletişim cihazları, otomatikleştirilmiş telefon anahtarları, yayın vericileri gibi bileşenle-

ri üretebilir hale geldi. Bu dönemde elektronik endüstrisi yıllık ortalama yüzde 49,5 oranında büyüdü ve özellikle telekomünikasyon alanında önemli adımlar atıldı. 1960'a gelindiğinde kırsal alanda telefon abone-lerinin sayısı 920.000'e (1951'deki abone sayısının neredeyse 20 katı!) yaklaştı. Daha önemlisi, kırsal alandaki telefon hatlarının genişlemesi kırsal alandaki sanayileşmenin de temellerini attı.

Ancak 1960'larda Çin ve SSCB arasındaki sorunlar nedeniyle SSCB elektronik alandaki tüm teknik desteğini geri çekti. Ayrıca uluslararası ortamdaki riskleri dikkate alan Mao, temel sanayiye daha fazla önem verdi ve kıyı şehirlerinden çok iç kesimlerdeki endüstriyel inşaya odaklandı. Bu dönemde, Çin'in bağımsız ve yerli teknoloji geliştirmesi üzerinde durulmaya başlandı. Bu doğrultuda, elektronik ve telekomünikasyon işletmeleri; nükleer, füze savunması ve havacılık teknolojileri gibi ordunun gelişimini ön planda tutacak biçimde yeniden düzenlendi. 1960'ların ikinci yarısından itibaren uygulanan Üçüncü Cephe Planı ile Çin'in sanayisi yeniden yapılandırılmaya çalışıldı. Üçüncü ve Dördüncü Beş Yıllık Planlarda elektronik sektörü yine öncelikli sektörlerden biriydi ve askeri güdümlü sanayileşmede önemli bir rol oynadı. Bunun sonucunda, 1960'ta 460 olan fabrika sayısı 2500'e yükseldi. Sichuan, Guizhou ve Shanxi'de, daha sonra “Küçük Üçüncü Cephe Planı”nın omurgasını oluşturacak olan büyük ölçekli elektronik sanayi üsleri kuruldu. Buradaki işletmeler, reform döneminde Çin'in BIT sanayisinin yeniden yapılandırılmasında ve ülkenin üretim kapasitesinin yeniden inşa edilmesinde önemli rol oynadılar.

Kısacası Wen'in (2020) üzerinde durduğu gibi bugünkü modern Çin, ne gökten zembille indi ne de sadece reform döneminin bir ürünü. Mao dönemindeki sanayileşme sonucunda uydu, telekomünikasyon ekipmanı ve bilgisayar teknolojileri gibi birkaç stratejik sektörde önemli atılımlar yapıldı. 1964'de dijital bilgisayar geliştirildi. Aynı yıl simetrik kablo taşıyıcı telefon sistemle-

Zhengfei şirketin toplam hisselerinin yalnızca yüzde 1,14'üne sahip ve kalan hisseler, Huawei'nin Çinli çalışanları arasında farklı katmanlarda dağıtılıyor.





ABD'nin G-MAFIA'sına (Google, Microsoft, Apple, Facebook, IBM ve Amazon) karşı Çin'in BAT'ı var (Baidu, Alibaba ve Tencent).

ri ve mikrodalga kabloları piyasaya sürüldü. 1966'da ilk Çin yapımı entegre devreler piyasaya sürüldü ve o günden beri de bu devrelerin geniş ölçekli üretimi gerçekleştiriliyor. Bu bağlamda, Wen'in (2020) belirttiği gibi, Çin'in Mao dönemindeki kalkınma modeli sadece dış güçlere bir yanıt değil aynı zamanda farklı bir modernite arayışıydı. Ülkenin bağımsız kalkınma modeli, öncelikle Batı'ya ait teknolojilerin veya kapitalist tüketim ilişkilerinin gözü kapalı biçimde ithalinin reddine dayanıyordu. Elektronik ve telekomünikasyon endüstrileri, askeri ve savunma amaçlı işlevlerinin dışında temel sosyal ihtiyaçları karşılamak ve sosyalist eşitlik gibi amaçlara da sahipti. Bu dönemde yönetim, sermaye azlığını emek kaynaklarına yaptığı yatırımlarla telafi etmeye, eğitilmiş, sağlıklı ve disiplinli bir işgücü oluşturmaya çalıştı. Gerekli görülen durumlarda işgücü kitlesel halde başka yerlere aktarıldı. Örneğin, Üçüncü Cephe Planı'yla yaklaşık dört milyon işçi, teknisyen ve mühendis, kıyı şehirlerinden içerdeki sanayi üslerine taşındı. Burada Wen'in (2020) işaret ettiği gibi özgüvenin gerçekleşmesi büyük ölçüde halkın öznelliğinin özgürleşmesi üzerine inşa ediliyordu.

Çin'in bir diğer ayırt edici özelliği teorik araştırmalara ve laboratuvar deneylerine dayalı doğrusal süreçten farklı olarak sonuç odaklı "yaparak öğrenme"ye başvurmalarıydı. Örneğin Çin'in ilk elektronik devresinin inovasyonunda, mühendis ve teknisyenlerin işçilerin çalıştığı üretim bölümüne gönderilmesi ve burada çeşitli deneylere girişmeleri etkili olmuştu. Bu yaklaşımla, kolektif

akıl ve işçilerin öznelliği üretim sürecine katılabiliyordu. "Yaparak öğrenme" yaklaşımı Mao sonrası dönemde de önemli bir rol oynadı.

1970'lerde uluslararası ilişkilerdeki dönüşümler sonucunda Çin'in stratejik tercihlerinde köklü değişiklikler oldu ve yönetim, dünya pazarlarıyla bağlantılar aramaya başladı. İç ekonomi, otarşik ve askeri yönelimli yapısından sıyrılarak sivil bir ekonomiye dönüşmeye başladı. 1970'lerin başında "4-3 Planı" doğrultusunda Batı ülkelerinden teknoloji transferi ve makine ithali amacıyla 4,3 milyar dolarlık bir yatırım yapıldı. Bu plan, 1950'lerde SSCB yardımıyla geliştirilen 156 ulusal projeden sonraki ikinci açılım planıydı. 1972'de Kanadalı telekom şirketi Nortel Networks, Çin'de iletim ekipmanı satmaya başlayan ilk Batılı telekomünikasyon şirketi oldu. İç piyasalara yönelik renkli televizyon tüketim mallarının üretimi için Batı ülkeleriyle teknoloji transferine ve temel bileşenlerin ithaline dayanan ilişkiler kuruldu. Çin, dış dünyayla ağ bağlantısını güçlendirdi. 1971'de Çin'in telefon ve telgraf ağlarını, ABD ve Birleşik Krallık'a bağlayan ağlar yenilendi. 1972'de Pekin, Şangay, San Francisco ve Toronto arasındaki ilk veri iletim hattı kuruldu. Mao'nun son dönemlerinde gerçekleşen bu dışa açılımla Çin küresel pazarlarla bağlantı kuruyordu ama daha önemlisi Çin, Batı için bakir bir pazardı.

Mao döneminden sonraki reformlar

Mao döneminden sonra ise kalkınmacı ideolojinin yerini ekonomik büyümeyi hedefleyen "sosyalist

piyasa reformu" aldı. Bu geçiş döneminde ekonomik yapı, askeri yönelimli ağır sanayiden emek yoğun hafif sanayiye ve tüketim mallarının üretimine kaymaya başladı. Bu süreçte, elektronik ve telekomünikasyon sanayilerinin ekonomideki ağırlığı da arttı. Merkezi karar verme düzeyinde kurulan "Elektronik Sektörünün Canlandırılması İçin Lider Grup" tarafından 1984'te hazırlanan raporda telekomünikasyon ekipmanı ve BT teknolojilerinin geliştirilmesinin önemine dikkat çekiliyordu. 7. Beş Yıllık Plan'la (1986-1990) beraber, bankacılık, taşımacılık, kamu güvenliği ve askeri hizmetleri de kapsayan ve geleneksel sanayilerin modern teknolojilerle yeniden yapılandırılmasını hedefleyen 12 BİT projesi başlatıldı.

Merkezi hükümet, askeri harcamaları kısırarak kaynakları sivil sektöre kaydırmaya başladı. Bu dönemde, BİT üretimi de askeri ve kamu hizmetlerine yönelik hedeflerden tüketici piyasalarının metalaştırılmasına kaymaya başladı. Mao döneminde kapitalist tüketim ilişkileri reddedilirken Çin bu dönemde küresel tüketim mallarının temel bir tedarikçisine dönüşüyor ve tüketim kültürü güç kazanıyordu.

Askeri harcamaların kısılması ve talebin düşmesi, askeriye için çalışan Üçüncü Cephe girişimcilerini de zor durumda bıraktı ve çok sayıda işletme kapandı. 1985'de bu girişimcilerin kıyı şehirlerine kaydırılmasını ve ihracata yönelik üretim faaliyetlerinde bulunmasını hedef-

Çin'in Mao dönemindeki kalkınma modeli sadece dış güçlere bir yanıt değil aynı zamanda farklı bir modernite arayışıydı.



leyen bir plan uygulanmaya başlandı ve işletmeler yeniden yapılandırıldı. 1987'ye gelindiğinde binden fazla işletme yeniden yapılandırılmıştı. Bu şirketler tüketim malları üretimiyle Çin'in geçiş döneminde önemli bir rol oynadılar. Ama Wen'in (2020) vurguladığı gibi bu yeniden yapılandırmanın en önemli sonuçlarından biri, şirketlerin Mao dönemindeki sanayileşme sürecinde biriktirdikleri Ar-Ge kapasitesi gibi üretim bilgilerinin (know-how) de Huawei gibi yeni yerli girişimlere aktarılması oldu. Çin'in yerli teknolojisi bu zemin üzerinde yükseldi.

1980'lerin başında, BİT sektöründe, KIT'ler (Kamu İktisadi Teşebbüsü) kurulmaya başlandı. Bu işletmeler, ürün planlama, pazarlama, AR-GE ve kârın elde tutulmasında bağımsız olarak hareket edebiliyorlardı. Bunun yanında, özellikle BİT üretim sanayisinde faaliyet gösteren özel işletmelerin sayısı da artıyordu. KIT'ler daha çok yüksek teknoloji üretiminde hakim konumdayken kolektif mülkiyetli özel işletmeler emek ve süreç yoğun BİT üretiminde önemli bir rol üstlenmeye başladılar. Daha sonra dünya çapında önemli bir oyuncu olacak olan Huawei, ZTE, TCL, Lenovo, Haier vb kolektif mülkiyetli özel şirketler bu dönemde ortaya çıktılar ve hızla büyüdüler. Ayrıca bu dönemde, kent çevresindeki yüz binlerce ilçe ve köy işletmesinin, kentsel KIT'lerle işbirliği yaparak alt yüklenici rolünü

üstlenmeleriyle özellikle 1990'lar da küresel bir öneme sahip olacak Çin'in BİT üretim ekonomisinin de temelleri atıldı.

Reform dönemindeki bir diğer önemli dönüşüm de kendine güvenen ekonomi modelinden aşama aşama taviz verilmesiydi. 1983'te, ortak girişimlerdeki DYY (doğrudan yabancı yatırım) kısıtlamaları gevşetildi ve tamamen yabancı sermayeli işletmelere izin verildi. 1986'da ise bir adım daha atılarak yabancı sermayeli şirketlere vergi indirimi getirildi, yönetsel kısıtlamalar kaldırıldı, yabancı şirketlere faaliyetlerinde daha fazla özgürlük tanındı ve döviz edinimindeki kısıtlamalar kaldırıldı. Bu politikalar 1990'larda Çin'i dünyanın bir numaralı DYY merkezi yaptı. Elektronik sektörü, DYY için en kârlı yatırım alanlarından biri oldu.

1970'lerden beri Doğu Asya ülkeleri, jeopolitik önemleri ve düşük işgücü maliyetleri nedeniyle ulusötesi BİT şirketleri için ideal dış kaynak sağlama (outsourcing) merkezleriydi. Fakat yükselen işgücü maliyetleri BİT şirketlerinin üretimlerini Çin'e kaydırmalarına neden oldu. Çin, küresel BİT üretim ağıının bir montaj merkezi olarak çalışmaya başladı. Çin hükümetinin teşvik edici politikalarıyla 1986'da 0,68 milyar dolar olan elektronik ürün ihracatı 1993'te 8,11 milyar dolar oldu. DYY, toplam ihracatın yüzde 54,6'sından sorumluydu. 1991 sonunda, yabancı yatırımlı BİT işlet-

melerinin sayısı 2600'i geçti. Ancak Çin'in sıra dışı büyümesi ulusaşırı şirketlerin BİT sektöründeki belirgin hakimiyeti ile sonuçlanmıştı ve Huawei gibi yerli firmaların önünde ciddi zorluklar vardı.

Huawei'nin kuruluşu

Huawei'nin kurucusu Ren Zhengfei, 1960'lı yıllarda Halk Kurtuluş Ordusu'na katılmış ve BT araştırmaları biriminde mühendis olarak çalışmıştı. Zhengfei, 1982'de ordudan ayrıldıktan sonra bir süre Nanyou Corporation'a bağlı bir elektronik şirketine yöneticilik yaptı. Daha sonra geçiş döneminde ortaya çıkan birçok girişimci gibi Nanyou'daki işini bırakarak 1987 yılının sonunda Huawei'yi kurdu. Huawei, 24.000 yuan kayıtlı sermayeye ve altı çalışana sahip küçük bir şirketti. Zhengfei'nin posta ve telekomünikasyon sektöründeki yerel yöneticilerle bağlantıları, Huawei'nin ilk aşamada alt katmandaki cihaz ihalelerini almasına yardımcı oldu. Ama Huawei, Batı mediasındaki imajının aksine, Çin devletine bağlı bir şirket değildi.

Huawei'nin kurulduğu yer, Şenzen, Çin'in ilk ÖEB'siydi (Özel Ekonomik Bölge). ÖEB'ler ucuz işgücü ve vergi avantajlarıyla DYY için elverişli yerlerdi. O zamanlar Hong Kong'a yakın küçük bir kasaba olan Şenzen hızla Çin'in dışa dönük sanayileşme politikalarının merkezi haline gelmişti. Şenzen 1979'dan beri, "ön dükkân, arka fabrika" modeli olarak adlandırılan bir modelle (yatırımcı Hong Kong, ön dükkân; üretici ve montajcı Şenzen arka fabrika olarak adlandırılıyordu) Çin'in ihracat yönelimli BİT üretiminin önemli merkezlerinde biri olmuştu. 1979'da sadece bir elektronik işletmesi varken 1985'de elektronik işletmelerinin sayısı 170 olmuş ve elektronik endüstrisinin çıktısı yüzde 113,5 artmıştı. Ancak bu işletmeler çoğunlukla montaj, işleme ve paketleme ve tazminat ticareti alanlarında faaliyet gösteriyorlardı.

1986'dan sonra merkezi hükümet, BİT stratejileri doğrultusunda, yüksek teknoloji sektörüne desteği-

Huawei'in yükselişi ABD ile Çin'i ve çeşitli uluslararası şirketleri karşı karşıya getiriyor.



ni artırmış ve bilim ve teknoloji uzmanlarının özel sahipli işletmeler kurmasının önünü açan düzenlemeler yapmıştı. Bu düzenlemelere göre, bilim ve teknoloji personelinin yüksek teknoloji şirketlerine fikri mülkiyet, telif hakları veya diğer mülkiyet hakları şeklinde yatırım yapmalarına izin veriliyordu. Hükümet, bu yeni kurulan şirketlere, işletme gelir vergilerinden muafiyet gibi ayrıcalıklar da sunuyordu.

Huawei, her ne kadar bir teknoloji şirketi olarak kurulmuş olsa da diğer BIT şirketleri gibi ileri teknoloji araştırma geliştirme faaliyetlerinin içinde değildi. İlk yıllarında çeşitli tüketim ürünlerinin perakende satışını yapmaktaydı. Fakat Zhengfei, giderek büyümekte olan telekomünikasyon endüstrisini dikkate alarak stratejik bir kararla Huawei'yi telekomünikasyon ekipmanı satışı işine yöneltti. Huawei, Hong Konglu Hung Nien Electronics şirketinin küçük boyutlu analog özel telefon santrallerinin satışını üstlenerek telekomünikasyon sektörüne ilk adımını attı.

Huawei, ithal ettiği ekipmanları satarak önemli bir kazanç elde ediyordu. Fakat düşük kaliteli ithal telekomünikasyon ekipmanı pazarında yalnız değildi ve diğer yerli şirketlerle rekabet etmek zorundaydı. Yüksek kaliteli telekomünikasyon ekipmanı pazarı ise yabancı sermayeye tanınan kolaylıklar nedeniyle çokuluslu şirketlerin elindeydi (Japon NEC ve Fujitsu, Amerikan Lucent, Kanadalı Nortel, İsveçli Ericsson, Alman Siemens, Belçikalı BTM, Fransız Alcatel vs). Bu şirketler, ürün ve hizmetleri için yüksek paralar talep etmelerinin yanında Çin'in telekomünikasyon standartlarını da belirliyorlardı. Üstelik çok sayıda yabancı şirket ve her birinin kendi standardı vardı. Bu nedenle Zhengfei, teknoloji ithali ve uyarılmanın ülkenin endüstriyel bağımsızlığını ve inovasyon kapasitesini geliştirmek için yeterli olamayacağını düşünüyordu. Zhengfei, Çin teknoloji şirketinin yükselişinin, Çin ulusunun yeniden canlanmasına ve yabancı devlerin egemenliğini kırmasına bağlı olduğuna inanıyordu.

Çinli yöneticiler de bu durumun farkındaydılar. 1980'lerin ortalarından beri yabancı teknolojinin yerleştirilmesi için büyük çaba harcıyorlardı. Teknoloji transferini ve yerli üretim kapasitesini kolaylaştırmak için Çin hükümeti, yabancı şirketleri yerel şirketlerle ortaklıklar kurmaya teşvik ediyordu. İlk ortaklıkların maliyeti oldukça yüksekti. 1990'larda küresel telekomünikasyon ekipmanı satıcılarıyla daha uygun ortaklıklar kuruldu. Yabancı sermaye ve KIT'ler arasındaki işbirliğinde temel amaç yerli oyuncuların üretim kabiliyetini artırmak ve devletin sektördeki kontrolünü devam ettirebilmektir. Bu büyük ortak girişimler, hızla pazar paylarını artırarak 1990'ların başında hakim duruma geldiler.

Wen'in (2020) belirttiği gibi ortak girişimlerle teknolojinin yerleştirilmesi süreci yavaş ilerliyordu ve daha önemlisi temel bileşenler hâlâ bir avuç şirketin elindeydi. 1989'dan sonra ABD ve müttefiklerinin kontrolündeki ihracat Kontrolleri Koordinasyon Komitesi (COCOM - Coordinating Committee on Export Controls), Batı ülkelerinin yüksek teknoloji ürünlerinin Çin'e ihracatını kısıtladı. Ancak ABD'nin bu hamlesi uzun vadede Çin'in önünü açan bir hamle oldu; yerli şirketler kalkınmada daha aktif bir rol üstlenmeye başladılar. 1991'de PLA Enformasyon Mühendisliği Üniversitesi ve bir KIT olan

Posta ve Telekomünikasyon Sanayi A.Ş.'nin ortak çalışması sonucunda ilk gelişmiş yerli sayısal anahtar (HJD 04) geliştirildi.

Bu dönemde Huawei de PBX satışları yerine kendi icat ettiği telekomünikasyon ofis telefon santrallerine yoğunlaşmaya başladı. Artık hedefinde küçük kurumsal müşteriler yerine telekomünikasyon operatörleri vardı. Ancak telekomünikasyon devleri ve KIT'ler karşısında oldukça zayıftı. Onlarla rekabet edebilmek için ne yeterli sermayesi ne de teknolojisi vardı.

Bunun üzerine Zhengfei, Mao'dan esinlenerek, şehirleri kırlardan kuşatma stratejisine başvurdu. Telekomünikasyon devlerinin ihmal ettiği uzak bölgelere yöneldi. Ayrıca ademi-merkeziyetçi yatırım rejimi sayesinde yerel telekomünikasyon operatörlerinin ve yetkililerin kendi ekipman tercihlerini yapabiliyor olması Huawei'nin işini kolaylaştırdı. Bu süreçte, sahadan aldığı geri bildirimlerle Ar-Ge faaliyetlerini artırarak ürünlerini iyileştirdi. Huawei'nin ürünleri 1990'larda Çin telekomünikasyon sistemlerinin gelişimine de katkıda bulundu. Her şeyden önce yabancı muadillerine göre kaliteli ve oldukça ucuzdu. Bu durum, hem Çin ağ altyapısının genişlemesini hem de az gelişmiş bölgelerin telekomünikasyon hizmetlerine erişebilmesini sağladı. Ayrıca Huawei'nin dijital anahtarları, standartlaştırılmış ya-

1990'larda Çin'in BİT üretim endüstrisi, yıllık ortalama yüzde 30'un üzerinde büyüdü. Elektronik endüstrisinin ülke ekonomisindeki payı her geçen gün arttı.



bancı cihazlara göre daha esnek ve farklı gereksinimlere yanıt verebilir nitelikteydi.

Huawei'nin kırsal alanlarda elde ettiği başarılar şirketin ününü ve gelirlerini artırdı. Hükümetten daha büyük ihaleler almaya başladı. Aynı zamanda şirket, Çin'deki en büyük dijital otomatik anahtar üreticisi olarak Shanghai Bell'i geride bırakarak, genel anahtarlı telefon şebekesi yerel pazar payının neredeyse dörtte birini elde etmeyi başardı.

Wen'in (2020) vurguladığı gibi 1989 yılındaki ambargo, Çin'in yerli şirketlere bakışını değiştirmiş ve şirketlerin rekabet gücünü artırmanın stratejik önemini göstermişti. Bu süreçte Huawei, ulusal bir figür haline geldi. Huawei, artık ülkeye sanayi kalkınma yoluyla hizmet eden, bilim ve teknoloji yardımıyla devleti canlandıran ulusal bir değerdi. Ulusalçılık, Huawei için bir halkla ilişkiler söyleminden fazlasıydı. Zhengfei, ulusal bağımsız bir sanayi olmadan bir ulusun bağımsızlığının söz konusu olamayacağına inanıyordu. 1994 yılında Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin ile yaptığı görüşmede de anahtarlama ekipmanı teknolojisinin ulusal güvenlik açısından önemine değinmiş ve kendi anahtarlama ekipmanı olmayan bir ulusu ordusuz, askeri gücü olmayan bir ulusa benzetmiştir. Zhengfei bu düşünceleri, Çin'in sonraki politikalarında etkili oldu ve Çin, yerel üreticileri tercih etmeye başladı.

WTO süreci ve neoliberal politikalar

1990'larda Çin'in BIT üretim endüstrisi, yıllık ortalama yüzde 30'un üzerinde büyüme oranları ile büyüdü. Elektronik endüstrisinin ülke ekonomisindeki payı her geçen gün artıyordu. Devletin artan yatırımı sonucunda telekomünikasyon ağları da hızla genişliyordu. Devletin seçici ithal ikame politikasının yerli telekomünikasyon ekipmanı üreticilerine kayda değer bir faydası olmuştu. Ama 2000'in başında Çin'in WTO'ya (Dünya Ticaret Örgütü) katılma süreciyle beraber devlet politikalarında önemli değişiklikler oldu. Telekomünikasyon sektöründeki şirketleşme ve deregülasyon süreci sonucunda kamu hizmeti sağlama hedefinin yerini kâr yönelimli etkinlikler aldı. Ayrıca telekomünikasyon sektörünün önceliği, temel telefon için basit altyapı oluşturmak yerine üst düzey pazardaki müşteri tabanlarını genişletmek için mobil iletişim gibi daha gelişmiş iletişim hizmetlerine kayıyordu. Bunun sonucunda, 9. Beş yıllık Plan'da yer alan her köye telefon erişimi sağlama hedefi için çalışmalar yavaşladı. 2000'in sonunda ülkedeki köylerin sadece % 82,9'unun telefon erişimi vardı.

Kırsal alanların öneminin azalması şehirleri kırlardan kuşatma stratejisini uygulayan Huawei'yi olumsuz etkiledi. Huawei, 1998'den beri gelişmiş bölgelerden de ihale alıyordu. Fakat sabit hatlardan elde edilen kâr oranları da giderek dü-

şüyordu. Hükümet, yerel rekabeti teşvik etmek için telefon hizmet oranlarında çapraz sübvansiyonu azaltmıştı. Uluslararası şirketler de hızla düşen kâr oranları nedeniyle stratejik bir kararla bu alandan çekilerek daha kârlı gördükleri mobil ağlara yöneliyorlardı.

1G mobil ağlar ilk kez 1987'de Guangdong bölgesinde 700 aboneyle kurulmuştu. Mobil ağlar, 1990'ların başından beri de Çin'in başlıca önceliklerinden biriydi. Dolayısıyla yatırımlar sabit hatlardan mobil ağlara kayıyordu. Huawei de bu durumdan etkilenecek 1995 yılında GSM ekipmanı üzerine çalışmaya başlamıştı. Araştırmacı sayısı az, Ar-Ge bütçesi düşük olmasına karşın 1997'de Çin'in ilk bağımsız GSM sistemini geliştirdiler. 1998 yılında İç Moğolistan'da ilk ticari deneme ağını kurdular. Daha sonra da Çin'in az gelişmiş iç bölgelerinden Gansu'da Ericson'un yerine kendi sistemlerini kurdular. Ayrıca bu süreçte GSM Ar-Ge'si için ayırdıkları bütçeyi artırarak daha fazla bilimsani ve araştırmacı istihdam etmeye başladılar.

Ancak sabit hatlı telefon ekipmanı pazarından çekilen yabancı şirketler mobil ağ pazarını Çinli şirketlere bırakmamakta kararlıydılar. Bu nedenle, fiyatlarını düşürerek Huawei'ye ve diğer Çinli şirketlere karşı fiyat savaşları başlattılar. Bunun üzerine Huawei yine kırsal bölgelere yöneldi ve geliştirdiği yenilikçi çözümlerle "telekomünikasyon ağlarının ölü bölgeleri" olarak algılanan yerlerin 2G mobil hizmeti alabilmesi için çalışmaya başladı; bağlantısız toplulukların 2G mobil hizmeti alabilmesini sağladı. Tüm bunlara rağmen, hükümet politikalarının kentlere ağırlık vermesi nedeniyle Huawei ana akım mobil ekipman pazarının dışında kalmıştı.

Huawei, CDMA (Code Division Multiple Access - Kod Bölmeli Çoklu Erişim) piyasasına girişte de zorlandı. China Unicom, ABD hükümeti ve telekomünikasyon şirketlerinin baskısıyla, 2001 yılında resmi olarak ABD temelli CDMA standardını kabul ettiğini duyurdu. Fakat CDMA, açık bir sistem olan GSM'nin aksine patentlerin birkaç firmanın elinde toplandığı bir sistemdi. Patent-



ler, başta Qualcomm olmak üzere Motorola, Lucent ve Nortel gibi Kuzezy Amerikalı şirketlerin elindeydi. Devlet destekli ZTE dışında yerli şirketlerin yüksek patent ücretlerini karşılama şansı yoktu.

Yeniden teknolojik bağımsızlık politikaları

Liberalleşme süreci Çin ve Çinli şirketler için başarısız bir dönemdi. DYY'ye açılan pazarlar ve tanınan ayrıcalıklar yerli şirketleri zayıflatı ve Çin'in teknolojik bağımsızlığına zarar verdi. 2000'li yıllarda Çin'deki telekomünikasyon pazarının aşırı genişlemesi, gereksiz ağ kaynaklarına yapılan gereksiz yatırımın yanı sıra telekomünikasyon ekipmanı kapasitesinin aşırı arzına da yol açtı. Çokuluslu şirketlerin iç pazardaki hakimiyeti nedeniyle Huawei iç pazardan uzaklaşarak odağını yurtdışı genişlemeye kaydırıldı. Uluslararası taleplerin artması ve Çin'in dışa dönük girişimleriyle, BIT pazarının genişleme dönemlerinde Huawei'nin gelirleri arttı. Hatta birçok BIT şirketinin çöktüğü 2000'li yılların başında bile Huawei büyümeye devam etti. 2005 yılında ilk kez şirketin yurtdışı gelirleri yurtiçi gelirlerini aştı.

Huawei'nin iç birikimi de düzenli olarak artıyordu. Ama neoliberal telekomünikasyon reformu diğer Çinli şirketler gibi Huawei'yi de zor durumda bırakmıştı. Wen'in (2020) belirttiği gibi 2G pazarının kaybı, liberal sanayileşme politikalarının iflası anlamına geliyordu. Ülkenin teknolojik bağımlılığı artmıştı. Bu nedenle Çin, 3G'de daha dikkatli hareket ederek kendi standartlarını oluşturmaya çalıştı. Böylece yabancı patent sahiplerine ödenen lisans ücretleri önlenebilecek veya azaltılabilecekti. 3G için yerli TD-SCDMA standardı etrafında bir araya gelen Çinli firmalar, sadece ekipman tedarikçisi olarak hareket etmediler, aynı zamanda standart yenilik ve altyapı oluşturma faaliyetlerine de katıldılar. Bu ortak çalışmanın sonucunda 2010 yılına gelindiğinde TD-SCDMA pazarında üç yerli firmanın hakimiyeti söz konusuydu: ZTE (yüzde 34,2), Huawei (yüzde 31), Datang Telecom (yüzde 13,4).

4G'de ise Çin yönetimi daha da

etkindi. 2013 yılının sonunda geliştirdiği 4G standardı TD-LTE olgunlaşana dek Çinli düzenleyiciler, Avrupa destekli FDD-LTE standardının lisanslanmasını özellikle geciktirdi. Ayrıca kendi geliştirdikleri standardın küresel ölçekte kullanım alanının genişlemesi için özel bir çaba harcayarak yerli telekomünikasyon şirketlerinin yurtdışında da etkin olabilmelerini sağladılar.

3G'de Batı'yı yakalamaya çalışan, 4G'de yakalayan Çin, 5G'de lider durumda. 13. Beş Yıllık Plan'da (2016-2020) 5G ve 5G uygulamalarının stratejik önemine vurgu yapılıyor. Çin, tek başına 5G teknolojisinin kendisinden çok 5G ile ilgili endüstriyel zincirlerle ilgileniyor.

5G Ar-Ge faaliyetlerine Çin'in 13. Beş Yıllık Planı'ndan çok daha önce, 2009'da başlayan Huawei bu alanda rakiplerinden daha ileride. Ancak ulusal güvenlik kaygıları ve şirketler (dolayısıyla ülkeler!) arasındaki rekabet, bazı ülkelerin Huawei'ye karşı korumacı politikalara başvurmalarına neden oluyor. Buna karşı Huawei son yıllarda çalışma alanını genişletiyor. Bulut bilişim, büyük veri, yazılım tanımlı ağ ve nesnelerin interneti gibi yüksek değerli sektörlerle ve en yenilikçi BIT teknolojilerine odaklanıyor. Ayrıca 2012'den beri kendi tüketici cihazlarını geliştiriyor. Ağ teknolojilerinin yanı sıra temel yonga seti teknolojilerinde de çalışmalar yapıyor. Düşük marjlı "ucuz" cihazlar sağlamak yerine tüketici cihazlarında dünya çapında tanınan bir marka oluşturmaya çalışıyor.

Huawei'nin kurucusu Ren Zhengfei, 1960'lı yıllarda Halk Kurtuluş Ordusu'na katılmış ve BT araştırmaları biriminde mühendis olarak çalışmıştı.



şıyor. Huawei ve diğer Çinli şirketler (OPPO, Vivo, ve Xiaomi) akıllı telefon işinde yeni olmalarına rağmen 2019'da Çin pazarındaki payları yüzde 65'ti.

Çin'in BIT şirketlerinin yükselişi ve ABD'nin ekonomik ve teknolojik gücüne meydan okumaları, 19. yüzyılın sonundaki Büyük Britanya ve ABD arasındaki hegemonya mücadelesine benzetiliyor. Bu süreçte, Huawei'nin uluslararasılaşması ve küresel genişlemesi, Çin'in dış politikaları ve jeopolitik çıkarları ile iç içe geçmiş durumda. Şirket küresel operasyonlarını finanse etmek için devlet politika bankalarından tercihli krediler alıyor. Çin, Huawei aracılığıyla gelişmekte olan ülkelerle uzun vadeli ilişkiler kuruyor.

Bugün tartışma, ABD'nin ulusal çıkarları ve Çin kökenli teknolojilerin ABD için ulusal güvenlik sorununu yaratması etrafında gelişmesine karşın ABD'nin rahatsızlığı bununla sınırlı değil. Çin'in küresel güneydeki faaliyetleri ve teknoloji şirketleri de ABD'yi rahatsız ediyor. Çin, ABD'nin karşısına güçlü bir rakip olarak çıkıyor. İki ülke arasındaki mücadelenin nasıl sonuçlanacağını önümüzdeki yıllarda göreceğiz.

KAYNAKLAR

- 1) Emiroğlu, U. (2016). Çin'in Devlet Kaynaklı Yükselişi: Telekom Endüstrisi Örneği. Haluk Geray, Funda Başaran ve Aylin Aydoğan (Der.), İletişim Ağlarında Yeni Hizmetler (s. 81-104). Ütopya Yayınları.
- 2) Wen, Y. (2020). The Huawei Model: The Rise of China's Technology Giant. University of Illinois Press.



'Ütopik' (olmayan) bir yönetim(sizlik) modeli olarak Kent-komünleri/komünler

21. yüzyıla ne miras kaldı? Bu yüzyılda büyüyen ölçeklerde komünal bir örgütlenme modeli geliştirmek olanaklı mıdır? Örneğin hiçbir zaman sona ermeyecek bir Paris Komünü yaratılabilir mi? Ya da yeryüzünün herhangi bir yerinde insanlığın yeniden bu gücü ele geçirme şansı var mı? Bu sorulara "evet" yanıtı vermek ütopik olarak görülebilir ancak ben bu yanıtın hiç de ütopik olmadığını düşünüyorum.

Tardu Soyer

"İnsanoğlunun bütün aydın dostları önümüzdeki uğurlu sürece, politik hükümetin çözülüşüne, sevinçle bakmalıdır. Çünkü bu vahşi makine insanoğlunun şimdiye kadarki bütün fesatlıklarının tek daimi sebebi olmuştur, bu çalışmanın birçok aşamasında gördüğümüz gibi, özünde kötülüğün değişik türlerini barındırır ve kesin imhasından başka çözüm yoktur."

William Godwin

I- Yönetme ve yönetilme

Yabancılaşma, insanla ona ait olanların uzaklaşması olarak da tanımlanabilir. Bir erk eylemi olarak "yabancılaştırma" ise, aynı yaklaşımla devam edersek, bu uzaklaşma eyleminin iktidar tarafından organizasyonudur. Niteliği ya da niceliği her ne olursa olsun -isterse potansiyel bir iktidar olma durumundan bahsedilsin- insansal değerlerin hiçe sayılması anlamında iktidarın varlığı yabancılaşmanın en net görüntüsünü ortaya çıkarır. Bu, neredeyse binlerce yıllık tarih kadar eski bir görünümdür. Ancak onun "eskiliği" insanlık tarihi kadar da değildir kuşkusuz.

İktidar kurumlaşmış bir güç olarak devletle tanımlanabilir. Devletin varlığı ise onun varlığını tanıyan giderek onu mutlaklaştıran edilgen yığınların varlığına bağlıdır. Bu mutlak olma durumunun ise iktidar sahiplerince korunması gerekir. Bu aynı zamanda, ideolojiden zora dek uzanan bir evrenin tanımlanması demektir. Zor birçok şeyi açıklar bir şey hariç: İnsanların-insanlığın zor'a kayıtsız şart-sız boyun eğmesini. Bu da ideolojinin gücü ile doğru orantılıdır. Ideoloji edilgen yönetilenlerin zor'u tanıması oranında güçlüdür çünkü... Bu zor erk sahibine itaat talep etme hakkını verir. Onun belki de tek zorunluluğu budur! Ve bu "zorunluluk" gittikçe büyüyen bir şekilde hükmetme yetkisinin sınırlarının genişlemesine yol açar. Kuşkusuz hükmeden insanın-sınıfın psikolojisini anlamak kolaydır, artı-değerle birlikte şekillenen ve onu-sahip olduğunu korumaktan kaynaklanan bir arzudur bu. Arzu, güce dönüştüğünde bu "arzu ve güce" sahip olmayanların iktidara boyun eğmesi bir içgüdüye dönüşmüştür artık. Oysa böylesine bir içgüdü insana ait değildir ve bir ahlaki form olarak iktidar tarafından yaratılmıştır.

İktidar, üretim teknolojisi artık-ürün (ya da artık değer) biriktirebilecek kadar gelişmiş "ilkel" toplu-

luklarda bu ürüne el koyacak bir egemenlik unsurunun herhangi bir şekilde oluşmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu süreç, avda başarılı olan şeflerin, büyüsel-sağaltıcı güçleri olan şamanların, tarımcılar üzerine baskı kuran göçer barbarların ya da bilemediğimiz birçok farklı unsur ya da olayın erk sahibi olduğuna karar verilmesiyle başlar. O andan itibaren “insanlık tarihinin basit bir hesap hatası -ancak bir o kadar kanlı ve gaddar, ayrıca uzun süreli olan devlet” ilkel bir şekilde oluşmaya başlamıştır.⁽¹⁾ Devlet, mutlak olarak yönetim hiyerarşisine bağlı ve bu bağlılığından ötürüde organik bir varlıktır. Hiç kuşkusuz onun organikliği, insan üzerinde egemenlik kurması ile de koşut gelişen bir organikliktir.

Ve insanın-insanlığın çöküşünün de ifadesidir.

Devlet ile yönetim olgusunun zorunlu birlikteliği ancak bir diğer unsurla “yönetilenle” olanaklıdır. İktidar, insanı ve insan topluluklarını kontrolünü ele geçirdiği yabancılaşma sürecinde yönetilmeye hazırlar. Hazırlık bir erkin varlığının tartışmasız kabulü ve bu erkin bir yönetici grup ve bu grubu belirleyen-tanımlayan sınıfın onanması ile tamamlanır. Yönetimin niteliği bu sınıfın yapısına bağlı olarak görece değişse bile “yönetim”, ister ilkel bir kabiledede olsun isterse bir feodalın derebeyliğinde ya da “yeni dünya düzenlerinde” ancak zor ile tanımlanabilecek bir erkin argümanı olacaktır.

Çağımızın “ilkelerinde” olduğu gibi tarih öncesinde de “yönetme” olgusunun şu anki kadar sorun oluşturmadığını gözlemlemek olanaklıdır. Bu, topluluğun yürütmeye verdiği güçle doğru orantılı olan bir iyilik halidir. Günümüz toplumları kendilerinin artık iyi yönetilmediğini düşündükleri ya da ürünün kıt olmasından sorumlu tuttıkları için şeflerini öldüren Fiji ya da Madagaskar’da 20. yüzyıl başlarında yaşamış kabileler kadar şanslı değildir.⁽²⁾ 20. yüzyılda tarih çok kısa aralıklarda insanlara, tümüyle bir yönetim şekli olmasına rağmen, insanlığa, 19. yüzyıl Irakualarında olduğu gibi soy veya fratrilerinin,⁽³⁾ konfederasyon ya da site yönetimlerinde doğrudan söz sahibi olabilme şansını vermiştir.⁽⁴⁾

Diğer taraftan soy-kabile ilişkilerine bağlı olarak gelişen yönetimde söz sahibi olma olgusunun, artı-ürün birikimine bağlı olarak, bazı soyların diğerlerinden daha fazla söz sahibi olmasına da neden olduğunu ve Roma İmparatorluğu’nun bu ilişkiler ağı temelinde yükseldiğini de biliyoruz.⁽⁵⁾

II- Ortaçağ kentleri

Artı-ürüne el koyan ideolojinin Babil Kulesi dışında bir “mimarisi” olamaz ve bir yönetim modeli olarak bu yapı Roma’dan çok şey öğrenerek günümüze dek ulaşmasını bilmiştir. Burada sorun bu kulenin temelini oluşturanların kulenin temel yapısı hakkında bilgi sahibi olamayacak kadar ya da sırtlarında taşıdıkları bu kuleyi göremeyecek kadar körleştirilmiş olmalarındadır. (Burada bir kez daha anımsanması gereken olgu, bir iktidarın ya da iktidar kurumunun en önemli korunma argümanlarından birini onun fetişizasyonunun oluşturduğudur. Eski çağlarda bu fetişleştirmenin en önemli araçlarından birini mimari oluşturuyordu.)

Bugün geline nokta, “insan” açısından, örneğin ilk ya da ortaçağa göre çok daha geridedir. En azından geleneklerle (bunu hukuk olarak da okuyabiliriz) artı-değere el koyan zor arasındaki kesişim çok daha az alanı tanımlar. En azından adalet henüz tümüyle mülkiyetin temeli olma durumuna indirgenememiştir. Eski çağ-

larda özellikle köy ölçeklerindeki eşit paylaşım ve paylaşım ölçüsündeki yönetim olgusu da adaletini oluşturmak üzere olan zor tarafından gasbedilmemiştir.⁽⁶⁾ Zor, ortaçağa şatosu ve kilisesi ile geldiğinde bu köy komünlerinin de sonu geldi.

Kent olgusu bir yönetim modeli olarak birçok ortaçağ tarihçisi tarafından köy komünlerinin işler bir modeli olarak ele alınır. Kentin, “tüm kent halkının katılımıyla oluşan bir genel meclisi, ana belediyesi, seçilmiş yargıçları ve bütün gildiye⁽⁷⁾ ve sokakların sancaklarını çevresinde toplayan ana sancağı vardı. Her kent, öbür kentlerle, onlarla tam eşit birim olarak, ulusal ya da uluslararası birlik anlaşmaları imzalayabilirdi... ticari ilişkiler kent oluşumundan bağımsızdı.”⁽⁸⁾

Kentlerin konumunu bu şekilde özetleyen Kropotkin “insanlık hiçbir zaman ortaçağ kentlerinde olduğu gibi esenlik, gönenc içinde olmadı” diyerek görüşlerini devam ettirir.⁽⁹⁾ Gerçekten de gün geçtikçe daha iyi örgütlenen bir takım oluşumları saymazsak tarih bilgilerimiz, ortaçağ kentlerinin özgürlükler ve yönetsel açıdan günümüzden daha iyi olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Kropotkin’e göre uygarlığımız “ortaçağ özgür kentlerinin yarattığı o üstün uygarlığın rahminde yetişmiş bir bebektir”.⁽¹⁰⁾

Ancak unutulmaması gereken bu özgür kentin ciddi bir potansiyel risk

Artı-ürüne el koyan ideolojinin Babil Kulesi dışında bir “mimarisi” olamaz (Pieter Bruegel’in *The Tower of Babel* adlı tablosu).



ortamının ürünü olduğu ve içinde doğduğu potansiyel riskleri katlayarak çoğaltan bir dinamığe sahip olduğu... Kentler bu haliyle feodal parçalanmışlıklardan bütüncül ve doğal olarak çok daha güçlü devlete dönüşümün ara durağı konumundaydılar. Çünkü kent yönetimlerinin görece bağımsızlıkları yönetim erkini elimine edecek unsurları içermekten uzaktır. Bu unsurların başında kilise aracılığıyla kent yönetimine müdahale eden din ile fieflerin⁽¹¹⁾ ticari zoru şövalyelerin silah zoru ile kente sızmayı başaran senyör gelir. Ve bu iki unsur bile ortaçağ özgürlükleri altında, merkezi devlet örgütlenmesini destekleyecek birliklere gitmeleri doğal bir arayıştır, ancak benzer arayışın kendi örgütlenmeleri içinde senyör hiyerarşisinin de sorunu olduğu anımsanmalıdır. Değişmez veya model oluşturacak bir yönetim olgusunun idealizasyonu, bu çoklu unsur ortamında kolay değildir. Çağın yönetim unsurlarını bu bağlamda Braudel'le özetledikten sonra devam edelim:

“Kentlerin, modernliğin prototipleri olduğu; ve modern devlet ile ulusal ekonomi doğduğunda da, bunların onların modelleri olduğu; diğer toplumların aleyhine olmak üzere, birikimin ve zenginliğin en mükemmelinden alanları oldukları bilinmektedir... Bu söylendikten sonra, her toplum veya alt-toplum veya aileden başlamak üzere her toplumsal grup kendi öz hiyerarşisine bağlıdır; merkezi devlet gibi kilise de; yurttaşlar zümresiyle tüccar kent gibi, aslında

da bir hiyerarşiden ibaret olan feodal toplum da; bir yanda senyör diğer yanda köylüyle senyörlük rejimi gibi. Tutarlı bir bütünsel toplum, diğerlerini zorunlu olarak tahrip etmeden, kendini bütüne dayatmayı başarmış bir hiyerarşi değil midir?”⁽¹²⁾

Aslında ortaçağ kentlerini görece “özgür” yapan da bu çok sayıda toplumsal yapılanmanın -kimileri körelmeye ya da yok olmaya yüz tutsa da- bir arada olmalarıdır. Ancak onları bir model kabul edecek kadarda hoşgörülü olmamamızı gerektiren birçok neden olduğunu tekrar hatırlatmamız gerekir. (Hoşgörümüz, bu toplumların ya da yönetim kurgusunun sınıflardan arındığı ya da onun sınıfsız bir toplum modeli olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Ortaçağ kent komünlerine ait okumalar yapıldığında, onların, sınıflı toplum oldukları ancak üretime katılan birçok grubun -sınıfın değil- yönetiminde eşit derecede söz sahibi oldukları görülecektir.) Ve tekrarlırsak eğer devlet ancak bir erk ile birlikte tanımlanabilir. Güçlenen senyör veya kralın bir kiliseye rahip ataması -kilise aynı zamanda toprakların yönetiminde söz sahibiydi- erkin yoğunlaşmasını gösterirken diğer taraftan din kurumunun tabi olma sürecini de ifade etmektedir. Güçlenen otorite yeni oluşan burjuvalardan-tüccarlardan ibaret kentleri de yönetsel baskısı altında tutmak isteyecektir. Kentlerin ya da kentlerdeki burjuva malının güvenliği güçlü yönetimi zorunlu kılarken, kentlerin görece bağımsız yönetimini zayıflatmaktay-

dı.⁽¹³⁾ Güçlü senyörler ya da kralların öncelikli olarak tüm toprakların yönetimini ellerinde tutması sıçramalı olarak “bağımsız” mülkiyetin denetlenmesinde pay istenmesi sonucunu doğurdu. Tümüyü ticari bir bağımsızlık ve ticaret alanında yönetim özgürlüğü üzerinden gelişen kentler zamanla bağımsız cemaatlere dönüşüp eğitim, sağlık ve en önemlisi ekonomik düzenlemeleri kent örgütlenmesi içinde bağımsız geliştirmişlerse de, dinsel vakıflar kurmak, kiliseyi-dini korumak ve halkını dış düşmanlara karşı korumak ve iç barışı ve adaleti sağlamak gibi yönetsel ve yargısal temel fiili yükümlülükleri olan kral, kent ölçeğinde daha çok asker gücü ile somutlaşabiliyordu.

“Demek ki devlet yöneticisinin görevi her şeyden önce, istilacıları veya kötülerini yok etmektir. Bu durumda kral veya prens yönetmekten çok savaşmakta, cezalandırmakta, bastırmakta ve sindirmektedir. Böylece anlaşılan yönetim görevi bile yeterince ağırdır.”⁽¹⁴⁾ İktidar ancak silah gücü ile doğru orantılı gelişen bir erk oluşturur. Ve bu şekilde iktidarın güçlenmesi -ki bu doğal olarak hukuksal ve siyasal güçlenmeyi de içerir-, korunma dışında bir beklentisi olmayan kent bağımsızlığına müdahale edecek bir potansiyelin oluşmasıyla sonuçlanacaktır. Bunda kentlerin siyasal güç oluşturma yönündeki zayıflıkları da kuşkusuz etkili olmuştur. Katılımcı bir yönetim anlayışının gelişmesine yol açan etkenlerin doğal olarak bir süre sonra “krize” yol açtıkları görülebilir. Kuşkusuz tüm eşit katılım çabalarına rağmen sınıf ve statü farklılıklarının zamanla uyuşmaz artışının, bu siyasi gücün oluşmasının duraklamasına ve giderek zayıflayarak ortadan kalkmasına yol açtığı düşünülebilir. Ve yerlerini, sınıf ve statü farklılıklarını etkin -ve zorunlu- bir şekilde koruyan ve varlığı bu farklılıkların korunmasına bağlı siyasi güçler-krallıklar alacaktır.

Diğer taraftan ortaçağ kenti, kendi örgütlenmesi içinde de yeni çatışmaları ortaya çıkaracak dinamikleri barındırmaktadır. Bunun en önemli kısmını krallarla uzlaşmanın kendi yararlarına olduğuna karar veren kent burjuvazisinin bu yaklaşımı o-

Ortaçağ kentlerini görece “özgür” yapan çok sayıda toplumsal yapılanmanın bir arada olmasıdır. Ancak onları bir model kabul edecek kadarda hoşgörülü olmamamızı gerektiren birçok neden olduğunu hatırlatmamız gerekir.



luşturur. Bu, başlangıçta hiyerarşinin yatay gözükmesinin de kanımca en önemli nedenidir. Böylece kent yönetimine kilise eksenli eşit katılım ilkesinin yerini niteliksel katılımın almasının da hukuki yolu açılmış olmaktadır.⁽¹⁵⁾ Kral ve papa bu katılımın denetleyicisi oldukları andan itibaren bağımsızlık ya da kişisel özgürlük ortamının yara almaması kaçınılmazdır. Kuşkusuz buna en çok sevinenler ise, birçok yerel ayaklanmayla kurulmuş köy komünlerinin birleşmesiyle oluşan kent komünlerini denetleme yolunda güç kazanan kilise olmaktadır.⁽¹⁶⁾ “Kente göç eden köylü orada öncelikle özgürlüğü bulur: ya kente gelip yerleştiği için otomatik olarak özgür olur, çünkü kent toprağı üzerinde bağımlılık yoktur, ya da çevredeki kırsal kesime hükmeden kent kölelerin özgürlüklerine kavuşmasını hızlandırır.”⁽¹⁷⁾ Bireysel bağımlık yemini ile kendisini korumaya çalışan bir sistem için bu yeniliğin büyük bir darbe olacağı kesindir ve bunun yeniden denetlenmesi yeni toplum organizasyonlarının oluşumuna yol açacaktır. Ve tüm bu egemen ilişkiler ağı “kentlerde toprak mülkiyetini, zenginliği, ekonomik yaşamda egemenliği, belediyenin sağladığı erk yoluyla siyasal yaşamın denetimini elinde bulunduran ve ezilen yeni kitleyi karşısına alan” yeni seçkinler sınıfının oluşmasına ve kent komünlerindeki görece “bağımsız ve özgür” insanların yeniden köleşmesine yol açmıştır.⁽¹⁸⁾

Yeniden Kropotkin’e dönersek, onun, ortaçağ kentlerindeki özgür havayı abartmasını pek de haksız bulamayız. Çünkü ortaçağ kentleri, ilkel topluluklar ve onları izleyen köy komünleri ile kalkışmacı komünlerden sonra, küçük bir coğrafi ölçekte insanın yönetime katılımının önemli bir aşamasını oluşturmuştur. Ancak bu dönem birçok belirsizlikle dolu olmanın yanında, çok kısa bir zaman aralığını içerir. Unutulmaması gereken ise çağın “karanlık çağ” olmadığıdır.

Tüm sınıflı toplumlarda olduğu gibi, iktidarı ve onun aracı olan yönetimi ele geçirmek için büyük bir mücadele vardır. Bu ortamda kent örgütlenmesi insan için belki de bir anlık soluklanmayı ifade eder. Yeni

sınıfların güçlenmesi ise bu soluklanmanın sonudur. Ve Kropotkin’in deyişiyle “Komünal olmaktan çıkıp kişisel’e dönüşen ticaret sonunda özgür kenti yok etmiştir... insanların düşünce biçimlerinin, dünyayı kavrayışlarının değişmiş olması nedeniyle de kentler yok olmaya yarıyordu.”⁽¹⁹⁾ Söz edilen kişisel ticaret, çeşitli zanaatçıların bağımsız örgütlendiği ve ticari ilişkileri diğer zanaatçı gruplar ya da kentlerle bu örgütlenme kapsamında yürüttüğü ortamın kişiselliğe dönüşmesini ya da ortaklaşa ticaretten doğan zenginliğin bireyin elinde toplanmasını tanımlarken, düşünce biçiminin değişmesi ise bu zenginleşmeye karşılık gelen yoksulluk kontrol altında tutulması için ideolojik otoriteye gereksinim duyulmasını tanımlar. Özgür girişim, özgür uzlaşma ve gönüllü birlik Kropotkin’e göre ortaçağ federalist kentinin temelini oluşturur⁽²⁰⁾ ve bunlar kuşkusuz eşitsiz gelişme ile ortadan kalkmaya mahkûm toplumsal olgulardır.

“Kentlerin bağımsızlıklarını yok etmek, zengin ticaret ve zanaatçı birliklerini soyup soğana çevirmek; kentlerin yürüttüğü bütün dış ticareti önce elinde toplamak, sonra da bunu yok etmek; zanaatçı birliklerin yönetimine el atmak, iç ticareti ve bütün zanaatçı üretimini en küçük ayrıntılarına dek memur sürüsünün eline bırakmak ve böylece hem sanayiye, hem de sanatı yok etmek; yerel yönetimleri boğmak; gönüllü milis güçlerini yok etmek; güçsüzleri, güçlülerin yararına olarak vergi yüküyle ezmek ve ülkeyi savaşlarla çöle çevirmek...”⁽²¹⁾

Ortaçağ kent olgusu bir yönetim modeli olarak birçok ortaçağ tarihçisi tarafından köy komünlerinin işler bir modeli olarak ele alınır.



Devlet yeniden egemenlik alanını genişletmeye başlamıştır ve güçlenen sınıfları barındıran ancak örgütlenmesi merkezi devlet olgusuyla uyumlayan, bu nedenle de bir zaman sonra “güçlenen sınıfların” var olma durumu ile çelişen bağımsız kent yapısı bu egemenlik alanıyla çakışır ve kazanan sınıfların da yardımıyla merkezi devlettir. Kentler devletin bağımlı birimi olurken egemenlik, bugün bir belediye diye de tanımlayacağımız köy komünlerinin-komünlerin yönetimine dek uzanır, komünlerden kalan yalnızca isimleri ya da şekilleridir. Kolektivizmle beslenen eşitlik ve özgürlüğün kırıntılarıyla bile dirilen “komün” artık yoktur.

III- Gerçek ve ütopya

“İlkelerin” eşitlikçi ve özgür yaşamlarından sonra, ortaçağın küçük ölçekli komün uygulamalarıyla beraber işlevsel kent-komünleri, daha sonraki yüzyıllarda insanlığın eşit ve özgür yaşamasını düşleyen ve bu “düşü” gerçekleştirebilir kılan birçok düşün ve eylem adamı tarafından ele alınmışlar kimi zamanlarda da önerilen modellerin neredeyse birebir öncüsü olmuşlardır. Thomas More’un 16. yüzyılda kaleme aldığı *Ütopya*’da tasarlanan toplum, eşitlikçi bir yönetim anlayışını dile getirmekle birlikte eşitlik yalnızca yönetim erkine sahip olan aileler üst kurulunu oluşturanlar arasında olduğu, üstelik sınıfsal farklılaşmayı reddetmediği, savaşları ve savaşlar sonucunda köleliği devam ettirdiği için 19. yüzyılda ismi dışında hemen hemen tüm cazibesini yitirmiş olmalı.⁽²²⁾ Çünkü

istenilen birçok şeyin insanlar tarafından yeniden elde edilmesine rağmen (!) ortaya çıkan toplumsal tablo, önceki yüzyılları aratır şekilde, sefalet ve yoksulluk, savaş ve kıyım-dan başka bir şey içermiyordu. İnsanlık bu koşullar altında yeni devrimlere hazırlanırken ütopya bir kez daha yoğun ve güçlü bir şekilde ortaya çıkıyordu.

“Fransa’da yaklaşan devrim için zihinleri donatmış olan büyük adamların kendileri de son derece devrimciydiler. Herhangi bir dış otorite tanımıyorlardı. Din, doğa anlayışı, toplum, politik kurumla - her şey en amansız eleştiriden geçirildi: her şey sağduyu mahkemesi önünde varlığını haklı çıkarmak ya da varolmaktan vazgeçmek zorundaydı. Sağduyu her şeyin biricik ölçüsü oldu. Hegel’in, önce insan kafasının ve onun düşüncesiyle varılan ilkelerin, bütün insan eyleminin ve topluluğunun temeli olmayı ileri sürdüğü anlamda; ama biraz sonra da daha geniş anlamda, bu ilkelerle çelişki halinde bulunan gerçekliğin, gerçekte, tepe taklak edildiği anlamında dünya baş üstü duruyordu, dediği tam o zamandı. O zamanki bütün toplum ve yönetim biçimleri, bütün eski geleneksel kavramlar, usa aykırı bulunup hurdalığa atıldı; dünya o zamana kadar, yalnız önyargılarla yönetilmişti; geçmişteki her şey, ancak acınmaya ve hor görülme-yeye yaraşırdı. Artık, ilk olarak, gün, sağduyunun egemenliği, doğmuştu; bundan böyle boş inanın, haksızlığın, ayrıcalığın, baskının yerini,

sonsuz gerçek, doğaya ve insanın e-linden alnamaz haklarına dayanan kalımlı hak ve eşitlik alıyordu.”⁽²³⁾

Ancak söz edilen hak ve eşitliğin, bir sınıfın iktidarı eline geçirmesi için bir araç olduğu anlaşıldığında yeni “ütopyalar” için kavga verilme-yeye başlandı. Burjuvazi bu kavgada bir taraf olarak emekçilerin karşısında yer alırken, erki devraldığı aristokrasiyle uyum göstermekte bir sakınca görmüyor, monarşiden diktatörlüğe dek tüm yönetim biçimleri altında mülkiyetin-mülkiyetinin korunmasını temel erek olarak görüyordu. Bu duruma karşı çıkan “ütopyacılar” ise “yeni ve daha yetkin bir toplumsal düzen sistemi bulmak ve onu topluma dışarıdan, propaganda ve olabildiği her yerde, örnek alınacak deneylerle kabul ettirmeye”⁽²⁴⁾ giriştiler. Yeni toplum düşle-ri, kimi zaman eskiden miras kalan üstüne inşa edilirken kimi zaman da var olan yapının yoksullar lehine manipüle edilmesinden öte bir anlam taşımıyordu.

Düşünsel önderliğin burjuvada olduğu ve politik yapılanmanın belirleyicisinin ekonomi olduğu bir toplumda müdahaleci bir kurguyla yola çıkan Saint-Simon, toplumda kişiler ve kişilerin oluşturduğu sınıflar arasındaki ilişkilerin uyumlu olmasını sağlayacak bir düzeneğin kurulmasının yeni toplum düzeni için öncelikli koşul olarak görüyordu. Çalışmayı ve çalışma-iş eksenli ilişkileri temel alan Saint-Simon herkesin topluma yaptığı katkı oranında toplum örgütlenmesinden pay alması gerektiği gi-

bi bir teze ulaşıyordu. İş eksenli toplumsal kurgusuyla “siyasetin üretim bilimi” olduğu yaklaşımını benim-siyordu. Siyasi yetkiler geçici olarak tek bir elde toplanmalı, kişileri yönetmenin yerini nesneleri yönetmek almalıydı. Bu da toplumu yönetecek sanayi meclislerinin kendiliğinden yönetimi ile olanaklıydı. Bu şekliyle onun yönetim modelinin ortaçağ kent-komünlerinin işlevsel yönetim modeline yakın olduğunu söyleyebiliriz. Emekçiler bu kurguda önemli bir yer almakla beraber, yönetim ol-gusunda özne olarak yerleri yoktu. Ölümünden sonra onun yönetim i-dealleri “havarilerince” yaşatılmaya çalışıldıysa da başarılı olunamadı.⁽²⁵⁾

Saint-Simon’un bu kaba toplum-cu anlayışı Charles Fourier tarafından da çeşitli şekillerde dile getiriliyordu. Burjuvazinin maddesel ve moral dünyasını ve bu dünyanın tüm yapılarını eleştiren Fourier, burjuva toplumun kendi iç çelişkileri ile uygarlığı yeniden barbarlığa çevireceğini savunuyordu. (Bu öngörünün bugün tümüyle doğrulandığını görüyoruz. Burada tartışılması gereken “uygarlık” kavramıyla kapitalizm arasındaki ilişki ve bu ilişkinin getirdiği yıkımdır. Dolayısıyla “uygarlık” bu bağlamda, insanlık için vazgeçilebilir bir olguya dönüşmüştür.) Çok önceden bu süreci fark eden Fourier’e göre bu olumsuz dönüşümün kırılması, kadın ve erkek bireylerden oluşan ve adına “falanster” denilen emek ve hayat derneklerinin oluşumu ile olanaklıydı. Dernekler herkesin uzmanlığına ya da yeteneğine göre katılacağı ortak çalışma ilişkileri olarak düzenlenecek ve derneklerin tüm üyeleri aynı haklara sahip olduklarından ve kolektif üretime ve bu üretimin planlamasına doğrudan katıldıklarından yönetimde doğrudan söz hakları olacaktı; bu durumun gerçekleşmesi ise özgürlüğü ve adaleti kendiliğinden gerçekleştirecekti. Üretim birimlerinin doğrudan doğruya emekçiler tarafından yönetilmesinin ideal olduğunu söyleyen Fourier sınıfları yadsımamakta ve böylesine özyönetimin olduğu toplumsal kurgularda refahın da eşit paylaşılacağını dile getirmekteydi.⁽²⁶⁾ Ancak onun falanster denemeleri de kâğıt

Thomas More ve 16. yüzyılda kaleme aldığı *Ütopya*’sının tasviri.





Saint-Simon, toplumda kişiler ve kişilerin oluşturduğu sınıflar arasındaki ilişkilerin uyumlu olmasını sağlayacak bir düzeneğin kurulmasını yeni toplum düzeni için öncelikli koşul olarak görüyordu.

üzerinde kalacak ve dolayısıyla başarısızlığa uğrayacaktır.

Robert Owen ütopyik sosyalistler diye de adlandırılan bu grup içinde ayrı bir yere sahiptir. Kısmen de olsa “ütopyalarını” uygulama olanağını ele geçirmiş ve oldukça başarılı sonuçlara ulaşmıştır. Eğitimden başlamak üzere eşitlik, kolektif mülkiyet ve emek onun ütopyasının ana paydasını oluşturur. Bu yaklaşım, Fransız devriminin hümanizminin ütopyik sosyalizme bir müdahalesi olarak da değerlendirilebilir. Geleceğin toplumu ona göre sınıfsızdır ve sayıları değişmekle birlikte kendi kendini yöneten özgür federasyonlar birliğinden oluşacaktır. Bu federasyonların kendi kendine yeterliliği diğer federasyonların eksikliğinin giderilmesiyle sağlanacak ve yönetim kurgusu bu ilişkiden bağımsız olacaktır. Öneri ortaçağ kentlerinin lonca örgütlenmesini anımsatır. Ne var ki böylesine bir topluma dönüşüm için burjuva hükümetlerinin yeteceği düşüncesinde olması ütopyasının bugün için anlaşılır olmasını zorlaştırır. Önce kendi fabrikasında ve çevrede onun önerileri doğrultusunda bir düzen kurulur ancak erk ile olan çatışması sonucunda, Amerika’da “New Harmony” (Yeni Uyum) deneyine girer. Büyük bir komün kurar, bu komünü oluşturan toplumun üyeleri “büyük bir ailenin eşit hak ve görevlerine sahip üyeleridir”. Topluluk üyelerinin her kademedede yönetime katılması sağlanır. Bu aynı zamanda eşit eğitimin

hem kendisini hem de sonucunu oluşturan bir olgudur. Ancak bu komünün ömrü birkaç sene sürecek ve ardından Owen’in İngiltere’de yeni arayışları başlayacaktır.^(27,28)

Ütopyacılar yalnızca bu üç isimle sınırlanabilir. Toplumsal çatışmalar birçok arayış için iteleyici unsur olurken, bu arayışların bir kısmında din ve gelenekler belirleyici eksen oluşturur. Özellikle yeni kıtada yapılan deneylerde bu olgu daha açık bir şekilde görülür. Tarikatlaşan birçok akım kendi komünlerini kurarak özerk ancak din bağımlı yönetim modellerini geliştirmeye çalışırlar. Örneğin 1800’lerin ikinci yarısında, kurucusu Metz’in “aldığı bir vahiy” sonucu kurulan ve katılımcı sayısı 1500 kişiye ulaşan ve önceki kolektif mülkiyeti benimseyen ancak daha sonra kapitalizme direnebilmek için anonim şirkete dönüşen Amana Komünü⁽²⁹⁾ buna örnek olarak verilebilir. Yedi köyden oluşan komün her yıl doğrudan katılımı seçilen 13 kişiden oluşan yönetim organı tarafından yönetilmekte ve bu organ devlet işlerinin yanı sıra din işlerine de bakmaktaydı. Ortak mülkiyet eşit paylaşımı getirirse de köylerde seçilen “ihtiyar heyetlerinin” belirli ailelerden seçilir olması yönetimde farklılaşmayı getirdi. Komünün bugün hâlâ varlığını sürdürdüğü biliniyor.⁽³⁰⁾ Metz’in Amana Komünü, dine dönüş ile ütopyaya ulaşma kurgusu yaparken, William Morris ise feodal köy örgütlenmesinden yola çıkarak kapitalizmin neden olduğu olumsuz-

lukları yok etmeyi düşünüyordu. İnsanların devrimini öneren Morris’in “düş ülkesi” “özgürlüğe aşık bireylerin birleşerek kurdukları bir sistemdi”. Kapitalist pazarı ve metalaşmayı, yönetim erkinin baskısını artırmasının nedeni ve sonucu olarak gören Morris, gereksindiği kadar üretimi, bu sorunun aşılması için ön koşul olarak görür. Bu da doğrudan demokrasi ile sağlanacaktır. Gruplar ya da siyasal partilerin-görüşlerin yerini sorunu doğrudan tartışan ve bu tartışmalar sonucunda da çözüme ulaşan bireyler almaktadır.⁽³¹⁾

19. yüzyıl “ütopyaları” arasında Etienne Cabet’in ayrı bir yeri vardır. Cabet, toplumsal eşitsizliğin organizasyon eksikliğinden kaynaklandığını düşünür. Eşitlik toplumsal bir olgu olarak bireylerin üstünde yer alır ve bu eşitliğin sağlanabilmesi için de -gerekirse- devlet örgütlenmesine gidilebilir. Cabet, görüşlerini *İlkarya’ya Yolculuk* adlı romanında tartışır. İlkarya’da eşitliğin sağlanmasının yolu toplumsal mülkiyettir. Yasalar bu eşitliğin korunması için zorunludur ve herkes toplum için çalışmakla yükümlüdür. Çalışma devlet yönetimi olgusunu da kapsar ve bu görev tüm yöneticilerin rotasyonla değişmesi koşuluyla tüm vatandaşları ilgilendirir. Yargı-yasama ve yürütme aynı koşullarda birbirinden ayrılmıştır. Cabet, ütopyası için Amerika’ya gider ve 420 kişilik bir komün kurarak işe başlar. Maddi yetersizliklerin yanında, daha sonradan anarşik komünistlerin de eleştireceği gibi devlet

Charles Fourier’nin falanster (emek ve hayat dernekleri) denemeleri de kâğıt üzerinde kaldı.





Eğitimden başlamak üzere eşitlik, kolektif mülkiyet ve emek Robert Owen'in ütopyasının ana paydasını oluşturur.

eksenli otorite sorunları komünün sonunu getirecektir.⁽³²⁾ Bu otorite o kadar başattır ki kişilerin günlük yaşamlarını en ince ayrıntılarına kadar belirler. Bu müdahale “iktidar ve iktidar etiği sorununu” gündeme getirmektedir. Ve kuşkusuz önemli birer sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet iktidarına karşı onu model alan küçük iktidar odaklarının oluşturulması ve bu küçük iktidamların tıpkı mücadele ettikleri devlet iktidarı gibi eleştirilmez-aşılmaz-yıkılmaz oluşu ya da mutlaklığı devrimci komünistlerin çözmeleri gereken etik bir sorun olarak karşımıza -ne yazık ki- çıkmaktadır ve günün yaşam pratikleri bu çözümü acil olarak zorlamaktadır. Doğal olarak komünist örgütlenmede kolektif yönetimin esas olması beklenir. Sadece bu kolektifliğin birer sözcüsü konumunda olan ancak bu “sözcülük” durumu nedeniyle yüceltilmeyen-fetişe edilmeyen ya da lider olmayan liderler vardır. Ancak birçok örgütlenmede bu “doğallık” aşılmış, yıpratılmış ve yozlaştırılarak şefflik kurgularına, ulu önder modellerine dönülmüştür. Kolektifliği bittiği nokta komünist etiğin devletçi etiğe (!) dönüşünün de göstergesidir. Yeniden Etienne Cabet’in komününe dönüş söz konusudur: “Elbette komün insanların dilediği gibi davranma özgürlüğünü kısıtlayacak; çünkü onun temel görevi varlık ve mutluluk sağlamaktır” diyen Cabet bu şartları içeren toplumsal yapının yönetimi için de alabildiğine geniş düşünmektedir: “Komünizm cumhurbaşkanı ile olabileceği gibi bir monarkla da olabilir.”⁽³³⁾

Ütopyalar daha mutlu bir dünya gereksiniminden yola çıkarken insanlık, tarihinin en önemli dönüm noktalarından birinde işçilerin doğrudan yönetimi ele geçirdiği bir gerçekle yüz yüze gelecektir: 1871 Paris Komünü.

1871 yılının 18 Mart’ında on binlerce işçi silaha sarılarak Paris kentinde komünü ilan etti ve yetmiş iki gün sürecek direnişi de başlatmış oldu. Bu bin yıllardır ezilen sınıfların “işçi” adı altında, iktidarı yok etmek için iktidara doğrudan el konulması anlamına da geliyordu. Bütün yurttaşların yönetime doğrudan ve eşit katıldığı, bireylerin kendi adlarına özgürce kararlar verebildiği, adaletin eşit ve parasız hale getirildiği ve adalet uygulanmasının otoriteden bağımsızlaştırıldığı, polis gücünün imha edilerek ve ordunun her türlü hiyerarşik baskıdan arındırılarak halk ordusuna dönüştürüldüğü, din adamlarının ve kilisenin mülklerine el konularak kiliselerin toplumsal forum alanlarına dönüştürüldüğü, özgür okulların açıldığı, tüm konularda yerel denetim ağıının geliştirildiği, üretime kendi adlarına doğrudan el koyan emekçilerin üretimi düzenleyecek kooperatifleri kurduğu, fabrikaların çalışanlara devredildiği ve kolektif mülkiyetin oluşturulması için adımların atıldığı yetmiş iki gün.

Böylece çok kısa bir zaman aralığı içinde insanlar, yönetim olgusuna el konulabileceğini ve onda devrimci dönüşümleri oluşturabileceğini de öğrenmiş oluyordu. Marx ve Bakunin’e göre Komün yeni bir toplumun prototipiydi. “Hem merkezi, hem federalist, hem otoriter hem özgürlükçü eğilimleri yansıtmaktadır... kökleri lokal düşüncelere uzanır; yönelimi ağırlıklı olarak adem-i merkezîyetçi ve özgürlükçü doğrultudadır... emekçilere göre ideal toplum hâlâ konseylerin, kulüplerin ve komünlerin doğrudan demokrasisi, işçilerin, zanaatkarların ve köylülerin barış ve sükun içinde yaşayacakları, katıksız bir ekonomik ve politik özgürlüğün tabandan örgütleneceği anti otoriter bir topluluktu.”⁽³⁴⁾ Dış bir baskı olmadığı takdirde tüm katotik ortama rağmen Paris kenti çok kısa bir sürede tümüyle kendine ye-

terli bir hale gelmişti. Ve bunlar sınıfsız bir topluma doğru atılan ilk adımda ortaya çıkan başarılarıdır.

Komünün kısa dönemdeki parlak başarısına ve gücüne rağmen başarısızlığa uğramasının nedeni Marx ve Engels’e göre devrimci bir işçi partisinin olmayışydı. Bu nedenle proletarya yıktığı devletin yerine kendisi tarafından yaratılan kendi devlet aygıtını koyamamış bu da yenilgiyi hazırlamıştı.⁽³⁵⁾ Böylece kuramcılar arasında önderlik-otorite ve özerklik kavramları üzerinden giden bir tartışmada başladı. Otorite “belli bir bağımlılığın, tüm toplumsal örgütlenmeden bağımsız olarak, maddi koşulların, içinde üretim yaptığımız ve ürünleri dolaşıma soktuğumuz bu maddi koşulların bize kabul ettirdikleri şeyler” olarak tanımlandığında kapsamı genişlemekle birlikte devletten soyutlanıyordu.⁽³⁶⁾ Anarşistler ise bunu bir dayatma olarak görürken, devrimin bir otoriteye karşı olduğu için, otoriteye ve bunu kullanan bir yönetim erkine gereksinimi olduğunu ancak bu otoritenin diğerlerinin aksine çoğunluk otoritesi olacağını söylüyorlardı:

“...devrim halkın bir bölümünün kendi iradesini, halkın öteki bölümlerine, top, tüfek, süngüyle, otoriter araç olarak ne varsa hepsiyle, zorla kabul ettirdiği bir eylemdir; ve zafer kazanan yan, boş yere savaşmış olmak istemiyorsa, iktidarını, silahlarının gericilere saldırdığı korku ile elde tutmalıdır. Paris Komünü burjuvalar karşısında, silahlı halkın bu otoritesinden yararlanmasaydı, bir tek gün dayanabilir miydi? Tam tersine, Komün, bu otoriteyi yeterince kullanmadığı için kınanmaz mı?”⁽³⁷⁾

Buna yanıt olarak devletin politik gücünü ele geçirmek için örgütlenme yerine devletin tasfiyesi için örgütlenme gerektiği ve bunda komünde esas alındığı şeklinde verilirken, komünün yenilgisi dış koşullara bağlanıyordu. “Parisli sosyalistler, devrimin ancak kitlelerin, halk gruplarının ve halk birliklerinin kendiliğinden ve sürekli eylemiyle yapılabileceğini ve sonuna kadar geliştirilebileceğini” düşünüyorlardı.⁽³⁸⁾ Toplumsal devrim zor yoluyla örgütlenmemeliydi ve bu kural, yönetimin, yönetim gerektirmeyen bir

düzen oluşturulması için emekçilere devredilmesinde ana kuralı oluşturmalıydı.⁽³⁹⁾ (Ancak burada az önce söz ettiğimiz önemli sorun tekrar karşımıza çıkmaktadır: Devrimin zor yoluyla örgütlenmesi örgütte mutlak hiyerarşiyi zorunlu kılmakta mıdır? Yanıt tekrar tekrar aranmalıdır.)

Paris'i çok sayıda benzeri izledi. Lyon ve Marsilya onu izleyen ve sonları da benzer olan örnekler olarak anılabilir.

Lyon Komünü gücünü yitiren devletin idare ve yönetim aygıtının ortadan kalktığını ilan ederek ortaya çıkar. Eski devlet aygıtının adalet, vergi sistemi iptal edilir. Belediye komiteye dönüştürülür ve ülkenin her yerinde oluşturulan komitelerin katılımıyla devrimci meclisin kurulması öngörülür. Komün hareketi, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın ilk yarısında Almanya'dan İtalya'ya dek tüm Avrupa'yı saracak ve hepside bir iç savaş sonucunda ortadan kalkacaktır. 1968 Paris'i ve 1967 Şanghay Komünü, yeni bir yönetim modeliyle yola çıkan son örnekler olarak sayılabilir.⁽⁴⁰⁾

Ancak, Paris Komünü ile birlikte bir yönetim modeli oluşturması açısından ele alınması gereken ikinci bir örneği İspanya oluşturur. Coğrafi konumu nedeniyle Avrupa'dan kültürel yalıtılmışlığı ve farklı gelenekleri İspanya'daki benzer girişimlerin kendine özgü olmasına neden olmuştur. 1800'lü yılların ikinci yarısından itibaren "yönetim" konusunda istikrarsızlık yaşayan İspanya'da komünist ve liberter⁽⁴¹⁾ müdahale sık gündeme gelmiş bunun sonucunda da özellikle eğitim alanında olmak üzere 20. yüzyıl başlarında özerk yapılanmalar ortaya çıkmıştır. Din eksenli "eskiye dönüş" özlemi yerini kimi zamanlarda da ilkel komünist arayışlara bırakabilmiştir. 1930'lu yıllar, bir sivil savaş ortamında yönetime el koymanın farklı şekillerine de sahne olmuştur. Fabrikalara işçilerin el koyması ve köylüler tarafından toprağın kolektifleştirilmesi iki temel müdahale şeklini oluşturur. Toprağa el koyan köylüler üretimi de kolektifleştirirken köy komünlerini oluşturmuşlar ve köy sendikaları çevresinde gelişen ve "köy demokrasisi"

olarak adlandırılan yönetim birimlerinde tam bağımsızlıklarını sağlamışlardır. Köy sendikaları her köylünün katılımıyla halk meclisine dönüşecektir. Köyler tüm köylerin katılımıyla belirlenen idari komite tarafından geçici bir süre yönetilecektir. Her köy komünü diğer köy komünü ile eşitlik ilkesinden yola çıkarak ilişki kurmaktadır. Barselona ve Aragon'u da içeren Katalonya bölgesinde kısa sürede 1600 köy komünü kurulmuş olup milyonlarca kişi bu kolektiflere dahil olmuştur. Benzer olgu fabrikalarda da gerçekleştirilmiştir. Merkezi hükümetin otoritenin zayıflatılmasıyla birlikte dile getirilen "örgütlü disiplinsizliğin" bu türlü bir yönetim anlayışında (!) temel belirleyici olduğu düşünülmelidir. İlginç olan merkezi otorite ya da bu otoritenin birer aracı olan "deneyimli personel" olmadan köy-fabrika ya da kent yönetimlerinin bu süreçte sorunsuz sağlanmasıdır. Şehir ve kasabalardaki tüm kamu hizmetlerinin kolektifleştirilmiş bir şekilde, herhangi bir otorite olmadan da sorunsuz yürürebileceği İspanya'da bir kez daha görülmüştür. Durruti'yi anlatan bir kitaptan yapacağım aşağıdaki uzun alıntı İspanya'yı resmetmesi açısından oldukça çarpıcı örnekleri içermektedir:

"Durruti meydanı geçti, öğle vaktiydi ve gelip geçen kimse yoktu, yalnızca birkaç kadın ellerinde erzak torbalarıyla kiliseden geliyorlardı. Durruti onlara komitenin yerini

ve niçin kiliseye gittiklerini sordu. Hayır hayır orada rahip falan yoktu. Rahip tarladaydı ve diğer köylülerle birlikte toprakta çalışıyordu... Kiliseler kutsal olan her şeyle birlikte yakılmıştı. Tanrı kovulmuştu ve artık tanrı yoktu, toplantıda artık 'adios' yerine 'salud' denmesine karar verilmişti. Kilisede yiyecek kooperatifi kurmuşlardı ve herkesin kooperatife dahil olduğu bütünsel bir kolektifleştirmeye gidilmişti... Komite seçimine köyün bütün sakinleri katılmıştı. Komite bütün köyü temsil ediyordu, bu yüzden komite herkesin fikrini almalıydı... Problemler kolektifti ve onlar kolektif olarak çözülmeliydi. Siyaset bölerdi ve köy bütünüyle kolektifleştirmeyi yaşamak istiyordu... Kolektif eklamayan toprakları alırdı, çünkü toprağı ekmemek topluluğa karşı bir suçtu... Fabrikalara, atölyelere ve hizmetlere gelince, her şey kolektifleştirilmişti ve alt kademedeki işçi meclisleri taban otoritesi olarak sorumlu pozisyonda bulunuyor ve kontrol faaliyetini yerine getiriyorlardı... Endüstri işçilerin elindeydi ve bütün üretim merkezlerinde dalgalanan kızıl-kara bayraklar, duyurulan talimatlar gerçek bir kolektifleştirmenin varlığına işaret ediyordu. Ve bankaları yağmalayan halk paraları ceplerine atmaya düşünmeden merkezde yakıyordu. Çünkü onlar paranın olmadığı bir dünya için savaşıyordu."⁽⁴²⁾

Paris'ten daha uzun ömürlü olan komünlerin sonu da ne yazık ki benzerdir.⁽⁴³⁾ Kuşkusuz komün ha-

Etienne Cabet, toplumsal eşitsizliğin organizasyon eksikliğinden kaynaklandığını düşünür. Görüşlerini *İkary'a Yolculuk* adlı romanında tartışır.



reketleri tarihi için verdiğimiz özet son derece kısa ve yetersizdir. Bir kez daha söylemek gerekirse yalnızca olabilirliği anımsatmak için yeterli olacaktır. 1960 sonrasında birçok yerel komün kurulmuş ancak bunlar yerel otorite ile mücadele etmekten çok farklı ve göreceli bir özerklik içinde kültürel hareket olarak kalmışlardır. Bu süreçteki komünler için İsrail'deki Kibbutz'lar ya da Çin'deki halk komünleri örnek olarak verilebilir. Sayıları çok fazladır ve örneğin ABD için bu sayı birkaç bin olarak verilmektedir. Sayılarının çokluğunun yanında yer-yüzündeki yaygınlıkları da dikkat çekicidir. Ancak bunların tümü ekonomik ilişkiler çerçevesinde örgütlenen ve temelde kendi kendine yeterliliği esas alan otonomlar şeklinde gelişmekte ve anarşist fikirlerden esin bulmaktadır. Hâlâ devam edenleri varsa da yerellikleri ve kendine yetme dürtüsünün getirdiği dışa kapalılık nedeniyle haklarında fazlaca bilgiye ulaşmak zordur. (Girit'te Sarakiniko, İtalya'da Utopiaggia örnek olarak verilen ve hâlâ varlığını sürdüren komünlerdir.)⁽⁴⁴⁾

Ancak bu komünleri, kent komünleri olarak tanımlamak da zorlama olacaktır. Çünkü otonomluklarının kısıtlanmış ilişkiler ağı içerisinde sağlandığı görülmektedir. Diğer taraftan bu şekliyle bir etik modeli tanımlarlar ki, insanlık durumu açısından üst bir düzeye ulaşılmasının adı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Grup kendi başına ekonomik, politik ve

manevi bir birlik oluşturur. İş, ortak mülkiyetin yeniden üretilmesi ilkesine göre gelişen bir eylem, aynı zamanda bir kavramdır. Oy birliği kararların alınmasında kesin ilke olup bu hiyerarşinin tümüyle ortadan kalkmasının bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Hiç bir "şey" hiyerarşiye ya da yetke kullanmaya araç olmamaktadır. Önemli olan toplumsallığın toplumsal bir şekilde sürekli kendini çoğaltarak gelişmesinin sağlanmasıdır. Statü farkının da doğal olarak olmadığı gruplarda birey, bu toplumsallık içinde en değerli unsur olarak tanımlanmaktadır. Grup büyüdükçe bir diğerinden hiçbir konuda farklı olmayan gruplara ayrılır. Bir bütünlük içinde tüm grupların katılımı uygulamalar için esas sayılır. Bir grubun herhangi bir üretiminin değeri diğer grubunkine eşit değerlendirilir. Değişim değeri farklı bir terminolojiyle ele alınır. Böyle bir değerlendirme para ve meta gibi kavramların da dışlanmasını gerektirir. Bu otoriteyi de dışlayan bir başka süreci tanımlar. Kuşkusuz bu deneyimlerin ufak ölçeklerde gerçekleşiyor olması üzerinden gelişen tartışmalar vardır. Çoğu, bilinen idari yapılaraya göre köy -kimi zaman küçük köy- ya da çok küçük oranda olmak üzere kasaba ölçeğindedir. Ancak bunu da önemli gören yazar komünlerin işlevi hakkında olumludur:

"...Adım adım başka bir hayat tarzı geliştiriyorlar. Kararlı duruşlarında ve hayatta kaldıkları süre içinde (birçok komün on yıl-

larca sürmüştür, sürmektedir) o kadar çok deneyim gerçekleşir ki, bu deneyimler derine nüfuz eden bir toplumsal değişimin zemini olabilir."⁽⁴⁵⁾

Bu toplumsal değişim kuşkusuz bir devrimdir. Ancak küçük ve bir kısmı hobi olarak ele alınabilecek bu komünal yapıların toplumsal dönüşümüne uğraması ve bir devrime dönüşmesi ise olanaksızdır.

IV- 21. yüzyıla miras kalanlar

Son olarak, bu yapılanmaları değerlendiren ideologların 21. yüzyıla miras bıraktıkları düşüncelere birkaç satırla değinip önerilen modellerin ana görünüşlerini çizmeye çalışacağız.

Önce bir soru soralım? 21. yüzyılda büyüyen ölçeklerde böyle bir örgütlenme modeli geliştirmek olanaklı mıdır? Örneğin hiçbir zaman sona ermeyecek bir Paris Komünü yaratılabilir mi? Ya da yeryüzünün herhangi bir yerinde insanlığın yeniden bu gücü ele geçirme şansı var mı?

Bu sorulara "evet" yanıtı vermek ütöpik olarak görülebilir ancak ben bu yanıtın hiç de ütöpik olmadığını düşünüyorum. Öncelikle insanın-insanlığın bir kavram olarak dahi inebileceği en alt düzeyde olduğu gibi bir saptamadan yola çıkılması gerektiğini düşünüyorum. İnsan var olduğu sürece insanlığa yeniden bir sıçramanın olanaklı olduğunu söyleyebiliriz. Üstelik buna "karşı taraftan" gelen önemlice bir destek de var. Küreselleştiği söylenen bir dünyada (!) bir yıllık silahlanma harcamasının onlarca yıllık refaha karşılık geldiğini biliyoruz. İşte bu silahlanma insanın-insanlığın yapacağı sıçramaya karşıdır. İnsanlık kendi gücünün farkında olmasa dahi, anti-insanın güçlenme verileri aslında onun potansiyelini en güzel tanımlayan, ortaya çıkaran verilerden birini oluşturmaktadır.

Sorun, böyle bir sıçramanın devrime dönüşmesinin argümanlarına sahip olmaktır. Konumuz bağlamında bu argümanların önemli bir kısmının bize 19. ve 20. yüzyıllardan miras kaldığını söyleyebiliriz. Kuşkusuz yeni dünyanın şartlarıyla geliştirilecek unsurlar, ancak etik ek-seni kesinlikle sağlam!

Birçok düşünce adamı bunun çıkış noktasını etik öz yönetim olarak tanımlar. Bu, zorunlu bir yönetimi olmayan düzenli bir toplumun olmazsa olmaz koşullarından birini oluşturur. Buradaki özyönetim; insan doğasında potansiyel olarak var olan ancak erk altında bastırılmış uyumun otoritesiz otonomideki konumunun tanımlanmasıdır. Herhangi bir baskı aracıyla ortadan kaldırılan





Ütopyalar daha mutlu bir dünya gereksiniminden yola çıkarken insanlık, tarihinin en önemli dönüm noktalarından birinde işçilerin doğrudan yönetimi ele geçirdiği bir gerçeğe yüz yüze gelecektir: 1871 Paris Komünü.

bu olgu, komünal toplumun oluşmasının başlıca güvencelerinden biri sayılır. Konumuz bağlamında sorun, herhangi bir kişinin ya da erkin diğer insanlara hükümet etmesinin engellenmesidir. Bu insana yeniden özgürlük yolunun açılmasının başlıca aşamalarından birini oluşturur. Ve bu yaklaşımla “özgürlük”, devletin ortadan kalkma süreciyle paralel gelişen ancak birincisi sonuçlanmadan kesinlikle elde edilemeyen bir olgudur. Böylece özgürleşen birey, herhangi bir şekilde yönetilmeye gereksinim duymaksızın, herhangi bir otoriteye gereksinim duymaksızın varlığını toplumu içinde ve toplumu ile birlikte geliştirme olanağı bulacaktır. Proudhon “Bir toplumdaki insanın insan üzerindeki otoritesi, o toplumun düşünsel gelişmede ulaştığı aşamayla ters orantılıdır”⁽⁴⁶⁾ derken özgürlüğün ulaşacağı en son ve dolayısıyla en doğal duruma da işaret eder; bu düşünsel gelişmedir ve düşünsel gelişme ancak özgürlükle tanımlanabilmektedir. Ve bunun herhangi bir otorite tarafından sınırlandırılması, otorite olmadığı için doğal olarak olanaksızdır. Bakunin ise, özgürlük ve otorite tanımına, “toplumun varlığı” olgusunu ekler. Böylece özgürlük ancak paylaşıldığında var olan bir konuma yükseltilir, bu ele aldığımız bağlamda yönetim olgusunun bir kez daha tanımlanması için de gerekli bir müdahaledir. Devletle (hükümetle) birlikte devleti oluşturan unsurun -bu unsur, kapitalizmde sermayedir- ortadan kaldırılması gerektiğini ileri süren Bakunin’in düşüncesi bir

zorunlu olarak bir hükümetin-devletin yeniden ortaya çıkışının da habercisi olmaktadır. Hükümet bu artı-değerin sahiplerince korunması ve sahiplerinin korunması için her seferde yeniden oluşmaya zorunludur. Ve bu zorunluluk az önce söz ettiğimiz etik özyönetimi ortadan kaldıracak müdahalelerle birlikte varlık alanı bulacaktır. (Din unsuru bu müdahalelerin konumuz bağlamında da en önemli örneklerinden birini oluşturur.) Ve oluşan hükümet “doğru” bile olsa ahlaksal bir sapmanın sonucu ve bu yolda gidişin ateşleyicisidir.

Böyle bir toplum nasıl oluşur? Ward bunu “kendiliğinden düzen” olarak tanımlar ve Comerford’dan bir alıntı ile özetler:

“Bir toplum uygun koşullarda kendisini olduğu gibi ifade edeceği biçimde kendi haline bırakılırsa, kendi kurtuluşunu bulur ve dayatılan bir liderlikle karşılaştırılacak biçimde eylemlerinde uyumu sağlar.”⁽⁴⁷⁾

Ancak bu uyumun oluşumunu engelleyecek öğelere de dikkat çeker, bunlar -Chomsky’dan alıntıyla- yönetim ve kontrol tekniklerini destekleyen modern teknolojinin sunduğu baskı yöntemleridir. (Belki de çağdaş komünlerin “kırdı” gelişmesinin başlıca nedeni de budur!) Önemli olan yönetim ve kontrolün topluluğun tüm bireylerince paylaşımı, ona herkesin herkes kadar sahip olmasıdır. (Burada yeniden eşitlik konusuna dönmek gerekir.) Kontrol ve onun yönetiminin ise otoriteden ayrılması gerekir. Homans, özyönetimi anım-

kent-komünü ekseninde değerlendirildiğinde, artı-değerin yönetim olgusunun oluşmadaki tehlikeli yerini de bir kez daha görürüz. Komün otonomisi artı-değerin oluşumunu hiçleyecek önlemleri almadığı sürece dağılmaya mahkûmdur. Artı-değerle ortaya çıkan eşitsizlik

satır bir şekilde “eğer normlara uymayı düşünüyorsak, uyumu sağlayan sürece toplumsal kontrol diyoruz, eğer emirlere uymayı düşünüyorsak ona otorite diyoruz” diyerek farkı tanımlar.⁽⁴⁸⁾

Toplumsal kontrolün uyumu ise, otonomlardan kent komünlerine veya sık kullanılan bir tanımlamayla federasyona, değişen ölçeklerde ancak özgür sözleşmelerle sağlanır. Sözleşme, tüm hükmetmeye yönelik baskı argümanlarının ortadan kaldırılmasını içerir. Proudhon bunu demokrasi olarak tanımlar:

“...demokrasi uhrevi ve dünyevi bütün tahakkümlerin, yasama, yürütme ve yargı tahakkümlerinin ve mülkiyetin tahakkümünün ortadan kaldırılmasıdır.”⁽⁴⁹⁾

Ona göre düzen ya da yönetim olgusu ya otoriter ya da özgürlükçü olacaktır. Yönetim unsurunu ortadan kaldırmak üzere yol alan özgürlükçü yönetim ise bir politik sözleşmenin sonunda hayata geçer. Buradan ulaşılan yer ise 1) ekonomi alanında tarımsal-endüstriyel federasyon olmak üzere 2) politik federasyonla-desantralizasyondur.⁽⁵⁰⁾ Birincisi mülkiyetin olmadığı bir toplumla yaşama geçirilebilecek bir sözleşme eksenlidir. Tüm etik alanı mülkiyetsizlik belirler. Günlük düzenlemeler bu etik üzerinden gelişir. İkincisi ise bir tartışma sürecinin sonucudur. Yaşamın her alanına politikanın tüm bireyler için eşit şekilde girmesini ya da dağıtılmasını tanımlar. Desantralizasyon ise bu süreçte merkezileşme eğilimi olan otoriteyi hiçleyen bir önlem ve sonuç olarak ele alınabilir. Bu haliyle yönetim örgütlenmesi yerelden başlayarak ve doğrudan grubun üyelerince -tüm üyelerince- denetlenebilir bir şekilde gelişmelidir. Otonom birliklerden oluşan ve gittikçe büyüyen birlikler her birimin özgür katılımıyla kendisini ifade edebilmelidir. (Tabii ki bu birlikleri-birlikteliği tanımlayan işlevselliktir.)

Tümüyle ele alındığında büyüme potansiyeli taşıyan devingen ve devrimci bir süreç kendisini göstermektedir. Ve doğal olarak “süreç nasıl başlayacak” diye sorulabilir. Soru, “devrim” diye yanıtlanabilir ve kuşkusuz bu sıçrama kolay değil-

dir. “İnsanların belli bir miktar acı çekmeleri, kabul edilmelidir ki kaçınılmazdır...” Bakunin ‘devrim savaş demektir, ve bu da insanların ve şeylerin yok olması anlamına gelir’ der. Kropotkin’e göre savaş kurban ister fakat yeniden düzenleme için insanlara yönelik şiddet en az gereklilik düzeyinde tutulmalıdır. Şüphesiz önceki baskıcılar ve sömürücüler insanların intikamına katlanmak zorundadır ama bu, yalnızca ‘doğal bir gerçek’tir, ahlaksal olarak arzulanabilir ya da ayıplanabilir bir gerçek değildir.”⁽⁵¹⁾

“Dilediğiniz gibi yapın düsturunu ilan ediyoruz ve bununla programımızı neredeyse özetliyoruz. Çünkü uyumlu bir toplumda, hükümetin ve mülkiyetin olmadığı bir toplumda, herkesin yapması gerekeni isteyeceğini savunuyoruz.” (Errico Malatesta)

Not: Bu kısa çalışmada kent-komünlerinin tanımı ve tarihi, sadece yönetim olgusu üzerinden ele alınmıştır. Ancak bu çalışmada “yönetim” ile tanımlanan çoklukla “yürütme”dir. Dolayısıyla bir komünün bu bağlamda, nasıl yönetildiği ve bu süreçte ortaya çıkan sorunların nedenleri tarihsel perspektifler dikkate alınarak özetlenmiştir. Kuşkusuz böyle bir konunun birkaç sayfa ile sınırlanması bile, konuya bakışta yazan açısından önyargılı olma suçlamasını haklı kılacak bir unsurdur. Çünkü özetleme, metinler üzerinde bir erk kullanmadır ve yazanın böyle bir yetkisinin olup olmadığı mutlaka tartışılmalıdır. Hele ki bu “yetki”;

erk, otorite, yetki konularının her açıdan ama öncelikli olarak etik açıdan tartışıldığı bir düşünce dünyasının alanında yapılmaktadır. Ve bu nedenle bir özür sununun doğal parçasıdır ve okur tarafından kabul edilmeyi umar.

DİPNOTLAR

- 1) Uwe Timm: Özelleştirme Üzerine Liberter Perspektifler / Anarşizmin Bugünü Der:Hans-Jürgen Degen, Çev:Neşe Ozan, Ayrıntı Yy., 1.baskı, 1999, s.54
- 2) James G. Frazer: Alın Dal-Dinin Ve Folklorun Kökleri, Cilt I, Çev:Mehmet H. Doğan, Payel Yy., 1.baskı, s.47,214.
- 3) Fratri: klanla aşiret arası toplum örgütlenmesi
- 4) Lewis Henry Morgan: Eski Toplum, Çev:Ünsal Oskay, Payel Yy., 1.baskı, 1986, s.173-291
- 5) Friedrich Engels: Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, Çev. Kenan Somer, Sol Yy., 7.baskı, 1979, s.187-188
- 6) P.A. Kropotkin: Çağdaş Bilim ve Anarşi, Çev:Mazlum Beyhan, Öteki Yy., 1.baskı, 1999, s.230-234
- 7) Gildiya: Bir tür esnaf derneği örgütlenmesi
- 8) Kropotkin, age, s.241
- 9) Kropotkin, age, s.243
- 10) Kropotkin, age, s.247
- 11) Fief: Vassalın çalıştığı derebeyi toprağı
- 12) Fernand Braudel: Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVII Yüzyıllar, Çev:Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yy., 1.baskı, 1993, s.414
- 13) Marc Bloch: Feodal Toplum, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Savaş Yy., 1.baskı, 1983, s.439-445
- 14) Bloch, age, s.508
- 15) Jacques Le Goff: Ortaçağ Batı Uygarlığı, Çev:Hanife Güven-Uğur Güven, Dokuz Eylül Yy., 1.baskı, 1999, s.225
- 16) Le Goff, age, s.234
- 17) Le Goff, age, s.237
- 18) Le Goff, age, s.242
- 19) Kropotkin, age, s.254
- 20) Kropotkin, age, s.255
- 21) Kropotkin, age, s.264
- 22) Thomas More: Utopia, Çev:Sabahattin Eyüboğlu, Cem Yy., 1.baskı, 1981, s.56-100
- 23) Friedrich Engels: Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm, Çev:Öner Ünalın, Sol Yy., 5.baskı, 1978, s.64-65
- 24) Engels, age, s.71
- 25) Saint-Simon. Seçmeler -Sosyalist Kültür Ansiklopedisi,

- Çev:Atilla Tokatlı, May Yy., 4.cilt, 1979, s.1881-1884
- 26) Henri Denis: Charles Fourier Üzerine -Sosyalist Kültür Ansiklopedisi, Çev:Atilla Tokatlı, May Yy., 2.cilt, s.898-890
- 27) M Rosenthal: Robert Owen Üzerine -Sosyalist Kültür Ansiklopedisi, Çev:Aziz Çalışlar, May Yy., 4.cilt, s.1718-1719
- 28) Sadık Usta: Robert Owen ve New Harmony Komünü, Bilim ve Ütopya Dergisi, Ekim 1994, Sayı:4, s.20-21
- 29) Amana: Eski Ahit’de adı geçen bir yerleşim birimi
- 30) Sadık Usta: Amana Komünü, Bilim ve Ütopya Dergisi, Ağustos 1994, Sayı:2, s.27
- 31) Sadık Usta: William Morris’in “Düşülkesi”, Bilim ve Ütopya Dergisi, Mart 1995, Sayı:9, s.24
- 32) Sadık Usta: Cabot ve İkaryalı Yolcuları, Bilim ve Ütopya Dergisi, Ocak 1995, Sayı:7, s.19
- 33) Kropotkin, age, s.101
- 34) Paul Avrich: Anarşist Portreler II, Çev:Osman Akınhay, Sarmal Yy., 1.baskı, 1992, s.140
- 35) SBKP-MK Bilimler Akademisi Kolektifi: Friedrich Engels-Biyografi, Çev:Öğüz Özgüç, Sorun Yy., 1.baskı, 1997, s.201-203
- 36) Friedrich Engels: Otorite Üzerine / Marx, Engels, Lenin: Anarşizm ve Anarko Sendikalizm, Çev: Sevim Belli, Sol Yy., 1.baskı, 1979, s.125
- 37) Engels: Otorite..., s.126
- 38) Michael Bakunin: Tanrı ve Devlet, Çev:Remzi Çaybaşı, Belge Yy., 1.baskı, 1998, s.206
- 39) Tolga Ersoy: Ulu Önder, Lider, Şef, Kral-Bir Fetişin Kökenleri, Özgür Üniversite Defterleri 2, Maki Yy., 1.baskı, 2000
- 40) Avrich: age, s.146-147
- 41) Liberter: Özgürlükçü... İspanya İç Savaşında anarşistler kendilerini “liberter” olarak tanımlıyordu.
- 42) Abel Paz: Duruti ve İspanya Anarşist Devrimi-Halk Silahlanınca, Çev:Gün Zileli, Kaos Yy., 1996, çeşitli sayfalardan
- 43) George Woodcock: Anarşizm-Bir Düşünce ve Hareketin Tarihi, Çev:Alev Türker, Kaos Yy., 3.baskı, 1998, s.371-414
- 44) Gunar Seitz: Anarşi ve Komün, Anarşizmin Bugünü, Der. Hans-Jürgen Degen, Çev:Neşe Ozan, Ayrıntı Yy., 1.baskı, 1999, s.84-85
- 45) Seitz, age, s.98
- 46) George Crowder: Klasik Anarşizm, Çev:Sinan Altıparmak, -Proudhon’dan aktarım- Öteki Yy., 1.baskı, 1999, s.129
- 47) Colin Ward: Eylemde Anarşi, Çev:Deniz Güneri, Kaos Yy., 1.baskı, 2000, s.38
- 48) Ward, age, s.155
- 49) Proudhon: Makaleler, Çev:M.Tüzel, Birey Yy., 1.baskı, 1992, s.35
- 50) Proudhon, age, s.45-47
- 51) Crowder: age, s.188

Çin Kültür Devrimi ürünü Şanghay Komünü ve 1968 Paris’i yeni bir yönetim modeliyle yola çıkan son örnekler olarak sayılabilir.



Capitol Hill'i kim bastı?

Başkanlık seçimi sonrası ABD Meclis Binası baskınındaki görüntüler bize ne anlatıyor? Gerici ve faşizan bir güruhun sahneye çıkışını mı izledik sadece? Yoksa olayların geri planında uzun yıllar boyunca birikmiş sahici bir öfke olabilir mi?



Ogan Güner

Tam burada, kuzeydoğu Ohio'da / 1803 yılında / Maden cevherini keşfetti James ve Dan Heaton / Yellow Creek boyunca uzanan... / Bu sahilde bir fırın inşa ettiler / Ve Birlik'i zafere taşıyan güller döküldü burada

Tam burada, Youngstown'da canım / Batıyorum derinlere doğru Jenny

Fırınlarda çalışırdı babam / Onları cehennemden daha harlı tutmaktı vazifesi / Bense döner dönmez Vietnam'dan / Şaloma temizleyici oldum ayağımın tozuyla / İnsana değil şeytana yakışan bir işti daha çok / Takonit ve kireçtaşı doyurdu çocuklarımı, faturalarımı ödedi / Tanrının kolları gibi tüterdi bacalar o zamanlar / Is ve kil kaplı güzelim gökyüzüne doğru

Tam burada, Youngstown'da canım / Batıyorum derinlere doğru Jenny

Babam Ohio'ya gelmiş iş bulmaya / 2. Dünya Savaşı'ndan döndüğünde / "Hitler'in beceremediğini becerdi kodamanlar" diyor şimdi / Bu ülkeye savaş kazandıran tankları ve bombaları üreten fırınlar / Hurda ve çöple kaplı artık / Kore'ye ve Vietnam'a yolladık oğullarımızı / Kara kara düşünüyoruz şimdi, niye öldüler acaba?

Tam burada, Youngstown'da canım / Batıyorum derinlere doğru Jenny

Monongahela vadisinden / Mesabi demir havzasına / Appalachia kömür madenlerine kadar / Her yerde aynı hikâye / Günde yedi yüz ton metal... / Şimdi karşıma geçip dünya değişti diyorsun bana / Bir zamanlar öylesine zengin ettim ki seni / Adımı unuttun gitti artık

Tam burada, Youngstown'da canım / Batıyorum derinlere doğru Jenny

Vakti gelip öldüğümde cennetten parça istemem / Talip değilim cennetin ayak işlerine / Yakarıyorum şeytana, alsın beni / Koyusun cehennem korkunç fırınlarına

6 Aralık 2021 günü ABD Meclis Binası Capitol Hill'in bir **güruh** tarafından basılmasının görüntüleri herkes için şok ediciydi. "Demokrasinin kalbi-

ne" yapılan bu saldırı "Dünya nereye gidiyor?" sorusunun bir kere daha sorulmasına yol açtı. Gerici, yobaz, ırkçı ve faşizan Trumpçılara kesildi fatura. Aksini iddia etmek de mümkün değil. Ama bu baskının olası bir başka hikâyesini yukarıdaki şarkı üzerinden okumak da mümkün.

Youngstown, Bruce Springsteen'in 1995 tarihli *The Ghost of Tom Joad* albümünden bir şarkı. Albümde de ismini veren şarkıdaki Tom Joad'un *Gazap Üzümleri*'ndeki sosyalist-sendikacı karakter olduğunu da hatırlarsak, tüm şarkıların ruh halini tahmin etmek mümkün. Ama bu albümden özellikle Youngstown hızla kültüleşti ve bu küçük kasaba ABD'nin son 20 yılının cımbızlanmış bir kerterizine dönüştü.

Evet, Youngstown Ohio'nun kuzeydoğusunda 2. Dünya Savaşı sonrası büyüyen ağır endüstri merkezi, sendikalaşmanın yoğun olduğu bir mavi yaka kasabası. Hikâyesini ise tekrar özetlemeye gerek yok, şarkıda zaten anlatılıyor. Teşbihte hata olmaz, 70'lerin Zonguldak'ı diyelim mesela Youngstown için. Ama birkaç bilgi daha, her seçimden önce "Youngstown'u kim alacak?" ve her seçimden sonra "Youngstown'da kim kazandı?" manşetlerinin atılmasını daha iyi açıklayabilir bize.

80'lerde Reagan ile başlayan bugün kabaca neoliberalizm dediğimiz dalganın özeti, paranın daha hızlı ve kemiksiz kârın olduğu finansal araçlara kaçışı ve üretimin daha ucuz işgücünün olduğu "dünya üzerindeki herhangi bir yere" nakledilmesiyle özetlenebilir. Bu dalgaya paralel ikinci dalga ise ABD'deki adıyla New Deal'in yani minimal de olsa sosyal devletin ve sosyal yardımların sistematik olarak ortadan kaldırılması. Geriye doğru bir Google aramasıyla, aynı yıllarda milyonlarca ailenin bir gün içinde güvenli bir gelirden açlık seviyesine inmesine dair anlatılar bulmanız mümkün. 90'lı yılların ABD'sinin aynı zamanda çiftliklere bankaların haciz koyduğu ve tarım sektörünün sistematik olarak çöktüğü dönem olduğunu da bütün bunların üzerine eklerseniz, Youngstown'un niye sosyolojik bir sembole dönüştüğünü anlamak kolaylaşır.

1990 yılında Youngstown nüfus açısından ABD’de 218. sıradayken 2019 itibarıyla 574. sırada. Hepi topu 65 bin kişilik bir kasabadan bahsediyoruz. Springsteen’in dediği gibi hikâye Youngstown’a özgü değil, her yerde Buhran Dönemi’ni hatırlatan bir çöküş yaşıyor, *Atlari da Vururlar* ve *Gazap Üzümleri*’nin sosyolojik terör rüzgârı tekrar esiyordu o yıllarda.

Youngstown’un katili kim?

Neoliberalizminin sağ bir politika olarak tarif etmek Youngstown’un çöküşünü anlamak için yetersiz, çünkü şarkının yazıldığı yıl Bill Clinton yılları. Demokratlar “dünya değişti” söylemini Cumhuriyetçilerden daha güçlü bir şekilde politikaya uyguladılar. Reagan yönetimi altında epriyen New Deal’e son darbeyi indiren, “Haktan değil, sorumluluklardan bahsetmenin vaktidir” diyen ve sosyal devletin sonunu ilan eden bir manifestoyla işbaşına gelen Bill Clinton’dan başkası değil. Herkesin sevgilisi Obama da Youngstown için bir şey yapmadı.

Youngstown Trump’lı yıllara böyle geldi. 2016 seçimlerine doğru Youngstown tekrar manşetlerdeydi. Trump’ın geleneksel olarak Demokratlara oy veren bu kasabada ciddi şekilde oy artırdığı haberleri dolaşıyordu. Trump taraftarları sözbirliği etmişçesine benzeri bir lafı tekrarlıyordu: “Demokratlar eşcinsel haklarıyla ve tuvaletlerle⁽¹⁾ bizden çok ilgileniyorlar.” Nihayetinde 2016 seçimlerinde Trump, Ohio



İki nesil öncesinin toplumsal sözleşmesinin tek taraflı feshedildiği bir çağda, kendilerine kesiliveren faturayı anlamaya çalışanların şaşkınlığını ve giderek tırmanan sessiz öfkelerini tahayyül edebiliriz.

eyaletini ezici bir üstünlükle aldı ama Hillary Clinton küçük bir farkla Youngstown’dan (Mahoning County) galip çıktı. Trump’ın gasp ettiği demokrasiyi tekrar tesis etmek üzere tüm muhalefetin cephe adayı olarak ortaya çıkan Biden ise son seçimlerde Youngstown’u Trump’a kaptırdı. Youngstown’da 1972’den beri ilk defa bir Cumhuriyetçi aday sandıktan birinci sırada çıkıyordu. Sembolik okumamıza devam edecek olursak Biden’in zaferini Prius zaferi olarak nitelendirmemiz gerekiyor yani.

Sınıflaraltı sınıfların öfkesi

Bizden çok uzak bir coğrafyadaki Youngstown’da bir gün içinde güvenceli mavi yaka hayatlarından ıskartaya çıkarılanları ve onların ço-

cuklarını hayal edersek, kasabanın son 20 yıllık çöküşünü anlayabiliriz belki. İki nesil öncesinin toplumsal sözleşmesinin tek taraflı feshedildiği bir çağda, kendilerine kesiliveren faturayı anlamaya çalışanların şaşkınlığını ve giderek tırmanan sessiz öfkelerini tahayyül edebiliriz. Sermayenin üretimden finansa kaydığı 90’lar, sınıflaraltı (underclass) denen yeni bir kitlenin de ortaya çıktığı yıllar. Aynı yıllarda okyanusun öte yanında Britanya’da da benzeri şeyler oluyordu. Thatcher’ın başlattığını İşçi Partisi tamamlıyor ve sınıf aidiyetini bir anda kaybeden ve bir daha hiçbir sınıfa ait olma hakkının verilmeyeceği yeni bir kitle yaratılıyordu. 2004 yılında yayınlanmaya başlayan *Shameless*⁽²⁾ dizisinde bir İngiliz sınıflaraltı ailenin varolma mücadelesini izleriz. Hayatta kalma çabası ahlak ve sosyal normları çöpe yollar. Alavere dalavere, yalan, üçkâğıt mubahtır ve dahası Gallagher ailesinin her şeye rağmen yaşıyor olması bile toplumun ve politikanın suratına çakılmış bir tokattır. Gallagher ailesini bu hale düşüren sağ politikalar değil, sağın ve solun üzerinde uzlaştığı “dünya değişti” görüşüdür.

Hayır, sınıflaraltı son yılların popülar açıklayıcı terimi prekarya ya da kent yoksullarından daha farklı. Prekarya, birbiriyle alakasız sosyolojik katmanları yaptıkları işin istikrarsızlığında bir araya getirmeyi deniyor ama günlük yevmiye için

Shameless dizisinde bir İngiliz sınıflaraltı ailenin varolma mücadelesini izleriz. Gallagher ailesini bu hale düşüren sağ politikalar değil, sağın ve solun üzerinde uzlaştığı “dünya değişti” görüşüdür.



amele pazarına çıkan birey ile freelance grafik tasarımcısının hangi ortak aidiyette birleştiklerini açıklamakta yetersiz kalıyor. Kent yoksulları terimi ise her daim toplumsal sınıflardan dışlanmış bir kesimi niteliyor daha çok. Sınıflaraltı ise bir zamanlar iyi kötü bir güvenceli işten ıskartaya çıkartılanları, geçmişteki sınıfsal aidiyetlerinin hayalden başka bir şey olmadığını ve bundan böyle kendilerine bir aidiyet şansı tanınmayacağını idrak edenleri tarif ediyor. Peki bu kesimin siyasette temsiliyeti var mı?

Şarlatan Trump, gerçek insanlar

Trump'ın bir şarlatandan başka bir şey olmadığını söyleyebiliriz, hatta kanıtlayabiliriz de. Ama Trump'ı başkanlığa taşıyan ve 2020 seçimlerinde de Youngstown'u kazanmasını sağlayan oyların sahiplerinin medyada listelenen kategorilerin ötesinde gerçek insanlar olduğunu görmek gerekiyor. Trump, Beyaz Saray'a Amerikan siyasetinin şarlatanlığına vura vura yükseldi. Trump'a oy verenler ise onun gidişini kurumsal siyasetin sembolü Capitol Hill'i basarak taçlandırıdılar. Bağımsızlık Savaşı'nın ve Kurucu Babaların tasvirleri altında yaşanan arbede, bu **güruhun** gözünde demokrasi ve kurumsal politikanın bir şarlatanlıktan başka bir şey olmadığını ve artık onlar için bir şey ifade etmediğini gösteriyor.

Capitol Hill'in önünde kurulan sembolik darağacı bildiğimiz ve alıştığımız anlamıyla politikanın içine düştüğü kısırlığı gösteriyor olabilir mi?



Meclis Başkanı Nancy Pelosi'nin makam masasına ayaklarını uzatıp selfie çeken adamın gözünde o makamın hiçbir değeri yok artık.

Meclis Başkanı Nancy Pelosi'nin makam masasına ayaklarını uzatıp selfie çeken adamın gözünde o makamın hiçbir değeri yok artık. Politika artık ona konuşmuyor, "eşcinsel haklarıyla ve tuvaletlerle" daha çok ilgileniyor. İlk okuyuşta homofobik bir ifadeden başka bir şey olmadığını düşünebiliriz bunun ama diğer yandan politikanın bir "metropol söylemine" dönüştüğünü ve nüfusun büyük bir kısmının gündelik dertleriyle bağını kopardığı tespitini de yapabiliriz.

Brexit referandumunda Londra'nın ayrıkçı durumu da benzeri bir eğilimi gösteriyordu aslında. İngiltere'de kendini Avrupalı hisseden sadece Londra kalmış gibi görünüyor, asri zaman politika-sının metropol söylemi sadece on-

lar için bir şey ifade ediyor adeta. Politika, ekonominin çarklarını çevirenlere odaklandıkça, ekonomik çarkların dışında kalanlar kontra atakla galibiyete koşuyor diyebiliriz. Bu insanların radikal bir sekterliğe ve Trump, Johnson ya da Farage gibi şarlatanlara destek veriyor olması gerçektir bir dünyada yaşadıkları anlamına gelmiyor illaki, gerçekliklerinin çekilmez hale geldiğini gösteriyor olabilir. Capitol Hill'in önünde kurulan sembolik darağacı bildiğimiz ve alıştığımız anlamıyla politikanın içine düştüğü kısırlığı gösteriyor olabilir mi bize?

Ne Youngstown hikâyesi ne Britanya'da olup bitenler bir başka ülkenin (mesela Türkiye'nin) kendine has hikâyesiyle karşılaştırılabilir elbette. Farklı fay hatları ve farklı birikimler özgün sorunlara yol açıyor. Yine de Capitol Hill baskını basılanlar gözünden değil de basanlar gözünden görmeye çalıştığımızda, sebep ile sonuç arasında hiç de kolay ve indirgemeci bağlantılar olmadığını fark etmek mümkün. Soru ise hiç değişmeden ortada duruyor: Yıllar boyunca biriken sahici bir öfke farklı toplumsal kesimleri daha iyi ve hakkaniyetli bir hayat talebinde nasıl bir araya getirebilir?

DİPNOTLAR

1) Transseksüellerin kamusal tuvaletlerde doğdukları cinsiyetin mi, ait hissettikleri cinsiyetin mi tuvaletlerini kullanacaklarına dair ABD'yi yıllarca meşgul eden tartışmaya gönderme.

2) Shameless dizisinin ABD versiyonunda hikâyesi anlatılan aileyi white trash olarak görürüz.

Evrimi, yaşam ağacındaki yeri ve özellikleri ile Papatyalar ve papatyagiller



Çeşitli türleriyle, renk renk, irili ufaklı çiçekleriyle hayatımıza renk katar papatyalar. Pek çok papatya türünün, gıda kaynağı olarak kullanılan, ekonomik önemi yüksek bazı bitkilerin, diğer pek çok çiçeğin toplandığı bitki ailesi ise papatyagillerdir. Dünya üzerinde yayılmadıkları kıta, görmedikleri ortam kalmamıştır. Bazı türler karasal ortamda yayılmışken, bazı türler sucul ortamları mesken tutmuştur. Peki, bu yayılım nasıl gerçekleşmiş olabilir? Papatyalar ve papatyagillerin kökeni hakkında neler biliyoruz? Bitkilerin ışığa doğru yönelmesi nasıl gerçekleşir?

“Bütün çiçekler biraz daha su ister
Su yoksa sevginiz yaşatsın onları
Biraz da sen konuş, duymayan hiç kalmasın
Güzel bahçemiz hiç solmasın”
(Bülent Ortaçgil, “Çiçekler Su İster”)

Bir anlatıya göre papatyaların o eşsiz kokusunun ortama yayılabilmesi için papatyayı koparmamız gerekirmiş. Papatyayı kopardığımızda gövdesinden dış ortama salınan kimyasallar, o müthiş kokuyu var edermiş. Anlatı şöyle devam eder: “Bir ölüm, bu kadar güzel kokabilir mi?”

Yaşam ağacındaki yolları

İşte bu büyüleyici kokularıyla papatyalar genellikle kış aylarından bahara doğru ilerleyen dönemde açan, yüksek oranlı bir cins ve tür çeşitliliğini içinde barındıran bir bitki grubudur. Bu öyle bir çeşitliliiktir ki, farklı renklere, farklı yaprak sayılarına, farklı görüntülere sahip yüzlerce papatya tipi sayılabilir. Yaşam ağacında papatyalara giden yol Bitkiler Âlemi'nden (Plantae) başlar. Plantae,

Gülseli Kırgıl

bütün bitkilerin, bitki hücresi taşıyan taksonların toplandığı en üst sınıflandırma basamağıdır. Daha sonrasında bitkiler taşıdıkları belirli özelliklere göre yaşam ağacının farklı dallarını var etmek üzere (farklı etmenlere göre farklı biçimlerde) birbirlerinden ayrılmışlardır. Papatyalara giden yoldaki ikinci durak Viridiplantae alt âlemdir (subkingdom). Viridiplantae, “yeşil bitkiler” olarak bilinmektedir ve yeşil algler ile embriyofitik kara bitkilerini içermektedir; bu anlamıyla Viridiplantae, fotosentez yapabilen ökaryotların ana grubunu oluşturmaktadır. Tanımda da ifade edildiği gibi Viridiplantae içerisindeki canlılar ökaryotiktir, zarla çevrili sitoplazmadan ayrılan nükleus (çekirdek), hücre iskeletinin önemli elemanlarından olan mikrotübüller, mitokondri, endoplazmik retikulum, koful, golgi, kloroplast gibi zarla çevrili organellere sahiptirler. Bu organellerden mitokondri ve kloroplast hem birden fazla zarla çevrili olmaları hem de kendilerine ait bir genetik materyal taşımaları açısından özgün bir noktadadır.

Viridiplantae iki alt klada ayrılmaktadır: Chlo-

rophyta ve Streptophyta. Chlorophyta, yeşil alglerin çoğunu kapsayan bir grup iken, Streptophyta birkaç yeşil algi ve karada yayılım göstermiş bitkileri içermektedir. **Streptophyta**, bu nedenle, “kara bitkileri” olarak nitelendirilir. Kara bitkileri arasında ciğerotları, yosunlar, eğrelti otları, açık tohumlular ve çiçekli bitkiler gibi bitki grupları yer alır. Streptophyta içerisinde bulunan papatyalar bu sınıflandırma basamağının ardından damarlı bitkiler (vascular plants) olarak bilinen **Tracheophyta** şubesinde konumlanır. Damarlı bitkiler (Tracheophyta) su, mineraller ve organik maddelerin taşınması için özelleşmiş taşıma sistemlerine sahip canlılardır. Bu taşıma sistemi iki tiptir: Ksilem ve floem. Ksilem, su ve minerallerin taşınmasında görevlidir, “odun borusu” olarak da nitelendirilir. Floem, bitkide fotosentezle üretilen organik maddelerin gerekli bölgelere veya depo edilmek üzere ilgili alanlara taşınmasını sağlar, “soymuk borusu” olarak da bilinir.

Papatyalar Tracheophyta’nın alt şubesi olan **Spermatophytina** kladında yer alır. Spermatophytina kladı içerisindeki bitkiler, tohumlu bitkiler olarak bilinir. Tohumlu bitkiler gelişmiş kök, gövde, yapraklara ve iletim demetlerine sahiptir. Tohum yapısı çoğalmanın temelini oluşturmaktadır. Tohumlu bitkiler, açık tohumlu bitkiler ve kapalı tohumlu bitkiler olmak üzere iki alt gruba ayrılır. Papatyalar kapalı tohumlu bitkiler içerisinde yer alır. Kapalı tohumlu bitkiler görece en gelişmiş organizasyondadır ve tohumlar genellikle bir meyve içerisinde gelişir. Kapalı tohumluların ana üreme organı ise çiçekleridir. Çiçeklerin taşıdıkları dişi ve erkek organ yapıları tohumun öncülleri konumundadır. Polenlerin çevresel faktörlerin etkisiyle dişi organa taşınması, yani tozlaşma, döllenme ile tohum ve meyve oluşumuna neden olan süreci başlatır. Kapalı tohumlu bitkilerde tohum taslağı içinde “tohum yaprakları” olarak nitelendirilen yapılar bulunur, bunlar çeneklerdir. Çenek yapıları tek ve çift olabilir. Papatyalar çift çenekli bitkilerin bulunduğu **Magnoliopsida** sınıfında yer almak-

tadır ve Magnoliopsida’nın ardından **Asterales** takımında bulunurlar. Asterales papatya türlerinin ve diğer bazı otsu bitkilerin yer aldığı bir takımdır, 11 bitki ailesini ve 26.870 türü içerir. Bu bitki aileleri ellagik asit (bir tür doğal fenol antioksidan) ve inülin (bir tür polisakkarit, şeker molekülü) varlığı gibi ortak kimyasal özellikler ve özel bir tür tozlaşmaya yardımcı olan morfolojik özellikleriyle birbirlerine benzerler. Söz konusu özelliklere kaynaklık eden genetik yapının da benzer olduğu raporlanmıştır. Papatyalar, Asterales takımının içerisindeki 11 bitki ailesinden biri olan **Asteraceae** içerisinde yer alır. Asteraceae, papatyagiller olarak da bilinmektedir. 1620’den fazla bitki cinsine ve 23.600 türe sahip bir çiçekli bitki ailesi olan Asteraceae’nin en belirgin özelliği, çiçeğin taç yapraklarının karakteristik olarak ana gövdeden tek tek uzantılar halinde çıkarak sıkı bir “çiçeklenme” halinde olmasıdır.

Asteraceae ailesinin bazı özellikleri

Asteraceae ailesinin üyeleri olan bitkiler neredeyse her karasal habitatta bulunur, ancak birçoğu ılıman ve subtropikal bölgelerde yetişir. Ilıman bölgelerin çoğunda yetişen çiçekli bitki türlerinin yüzde 10’undan fazlası Asteraceae ailesine aittir. Ayrıca bu bitki ailesinin üyelerinden bazıları kum tepeleri gibi bitki türlerinin yetişmesinin çok zor olduğu alanlara adapte olmuşlardır. İnsan-

ların yaşam alanlarının yakınındaki bölgelerde, tarlalarda, selenyumlu, alçı içeren veya alkali olan topraklarda yetişebilirler. Asteraceae’nin birkaç üyesi sucül ortamlarda yaşamaktadır. Asteraceae o kadar geniş bir bitki topluluğudur ki, sıklıkla karşılaştığımız pek çok bitki bu aile içerisinde sınıflandırılır. Bunlardan bazıları papatya türleri, karahindiba, dalya (yıldız çiçeği), bazı sarmaşık ve çalı türleri, kasımpatı (krizantem), kadife çiçeği, ayçiçeği, pelin otu, civanperçemi, karakavuk (ak-hindiba), bazı deve dikenli türleridir.

Papatyanın yaşam ağacındaki yerine bakarken tek bir dala, tek noktaya odaklanamayız, papatyalar kendi başlarına bile yüksek oranlı bir çeşitliliğe sahiptir. Ancak birkaç papatya türünden ve o türlere ev sahipliği yapan cinslerden bahsedilebilir, belirtildiği gibi bu cins ve türler Asteraceae ailesi içerisinde yer alır. Örneğin koyungözü olarak da anılan çayır papatyasının (common daisy) bilimsel adı *Bellis perennis*’tir, bu bitki türü *Bellis* cinsinin üyesidir. Çeşme papatyası (Marguerite daisy), *Argyranthemum frutescens*, *Argyranthemum* cinsinde yer alır. *Taraxacum officinale* bilimsel adı ile karahindiba *Taraxacum* cinsindedir. Asteraceae’nin diğer birkaç üyesi gıda kaynağı olarak kullanılmaları nedeniyle ekonomik olarak da önemlidir. Bir örneği, bilimsel adı *Cynara scolymus* olan enginarıdır. *Lactuca sativa*, bilinen adı ile marul da Asteraceae içerisinde yer alır. *Cich-*

Papatyalar, Asterales takımının içerisindeki 11 bitki ailesinden biri olan Asteraceae içerisinde yer alır.



rium endivia (hindiba), *Carthamus tinctorius* (aspir) ve *Helianthus annuus* (ayçiçeği) de gıda kaynağı olarak kullanılan ve papatya türleri ile aynı aileyi paylaşan bitkilerdir.

Fosil kayıtları ve papatyagiller (Asteraceae)

Asteraceae ailesi tüm çiçekli bitkilerin yüzde 10'unu oluşturur. Çiçekli bitkilerin kökenine dair araştırmalarda Kretase dönemi öne çıkar. Çünkü bu dönemin sonundaki kitlesel yok oluş ile birlikte yeryüzündeki yaşam yüksek oranda azalmıştır. Dinozorların ve sürgünlerin bir kısmının yok olması ortamdaki rekabeti görece daha düşük bir seviyeye çekmiş ve bu durum yeryüzündeki bitki çeşitliliğinin ve böcek çeşitliliğinin artmasına yol açmıştır (bkz. Genetik sürüklenme). Çiçekli bitkilerin artışı ile böcek çeşitliliğinin artması arasında da güçlü bir bağlantı olduğu unutulmamalıdır. Peki, çiçekli bitkilerin önemli bir bölümünü oluşturan Asteraceae ailesinin kökeni hangi döneme dayanıyor? 2019 yılında ya-

pılan bir araştırma, 66 ila 145 milyon yıl öncesini kapsayan Kretase döneminin sonlarına doğru, günümüzden 83 milyon yıl önce Asteraceae'nin ata formlarının ortaya çıktığını göstermektedir. Fakat köken çalışmalarının ilerleyişini kısıtlayan bir durum var: Aile genelinde birçok genin ve ata formların detaylı bilgi verebilecek örneklerinin bulunmaması. Örneklerin yetersiz kalması, sadece yaş tayini ve köken araştırmaları açısından değil, söz konusu bitkilerin küresel dağılımı ve yüksek çeşitliliğe neden olan faktörlerin etkinliğinin ölçülmesi açısından da kısıtlayıcıdır. Bu faktörlerden en önemlisinin böcek, kuş gibi taşıyıcıların göçü oldu-



Papatyagillerin (Asteraceae) bir üyesi de yıldız çiçeği olarak bilinen dalyadır.

ğu düşünülmektedir.

Kretase'deki ortaya çıkışının ardından Asteraceae ailesinin, Eosen dönemi boyunca tür bazında artış yaşadığı, mevcut türlerin yüzde 95'inin Eosen'in orta dönemlerinde ortaya çıktığı raporlanmıştır. Filogenetik ve biyocoğrafya temelli analizler Asteraceae'nin Güney Amerika kökenli olduğunu ve buradan sırasıyla Kuzey Amerika'ya, Asya ve Afrika'ya ve ardından dünyanın neredeyse her yerine dağıldığını göstermektedir.

2015 yılında Asteraceae ailesinin

Genetik sürüklenme

Evrim belirli mekanizmaların etkinliğiyle gerçekleşir. Bu mekanizmalardan biri olan genetik sürüklenme, şansa bağlı, raslantısal olaylar sonucunda bir popülasyonun gen ve allel frekansının değişimidir. Allel çeşitliliği genetik çeşitlilik ile bağlantılı olduğundan, genetik sürüklenme genetik çeşitliliği azaltan bir mekanizmadır. Genetik sürüklenme daha çok küçük popülasyonlarda etkindir, büyük popülasyonlar genetik sürüklenmenin çeşitliliği azaltan etkisini "perdeleyerek" çeşitliliği kendiliğinden eski seviyesine çekebilir. Genetik sürüklenme kurucu etki gösterebildiği gibi, darboğaz etkisi de gösterebilir.

Genetik sürüklenmenin kurucu etkisi daha çok coğrafi izolasyonda karşımıza çıkar. Coğrafi izolasyon veya göç gibi durumlarda bir grup canlı ana popülasyondan ayrılır. Böylece izole olan veya göç eden popülasyonda ana popülasyondaki genetik çeşitlilikten daha az çeşitlilik görülür. Genetik sürüklenmenin kurucu etkisi türleşmeye neden olabilmektedir. Bir örneği Darwin'in ispinozlarıdır. Darwin'in Galapagos Adaları'nda gözlemlediği ispinoz türleri ortak bir



Charles Darwin ve Galapagos Adaları'nda gözlemlediği ispinozlar.

reylerde hangi değişikliklerin meydana geleceği önceden tahmin edilemez ve bir "plan" dâhilinde işlemez.

Genetik sürüklenmenin bir de darboğaz etkisi vardır. Darboğaz etkisi, coğrafi izolasyon, doğal afetler veya yer şekillerinin değişimi gibi durumlarda gözlenir. Bu durumlar popülasyona zarar verebilir, birey sayısının azalmasına neden olabilir. Böylece popülasyon küçülür, gen havuzu daralır ve genetik çeşitlilik azalır. Darboğaz etkisi de genetik sürüklenmenin şansa bağlılığını göstermektedir. Çünkü popülasyondan hangi bireylerin eleneceği, hangilerinin hayatta kalacağı bilinemez.



Asteraceae'nin diğer birkaç üyesi gıda kaynağı olarak kullanılmaları nedeniyle ekonomik olarak da önemlidir. Bir örneği, bilimsel adı *Cynara scolymus* olan enginar'dır.

kökenine ışık tutabilecek bir keşfe imza atılmıştır. Nesli tükenmiş diğer türler ile birlikte Antarktika'da belirli bölgelerde gömülü kalmış, Asteraceae'nin ata üyelerine ait polen tanelerinin keşfedildiği bildirilmiştir. Yaş tayini çalışmaları polenlerin 66 ila 76 milyon yaşında olduğunu göstermiştir, bu veri daha önceki Asteraceae kayıtlarından yaklaşık 20 milyon yıl daha eskidir. Çalışma, o döneme kadarki en eski fosillerin keşfini içermesi açısından önemlidir. Asteraceae ailesindeki tüm bireylerin en son ortak atasının Antarktika'nın termal ve biyocoğrafik izolasyonundan çok daha önce, en az 80 milyon yıl önce, Gondwana'da yaşadığı tahmin edilmektedir. Araştırmaya göre Asteraceae ailesi, hayatta kalma açısından bir avantaj olarak çiçeklere büyük ölçüde bağlı olan arılar ve kuşlar gibi çok sayıda hayvanın tür sayısındaki artışta ve evrimlerinde etkili ailelerden biridir. Asteraceae ailesi içerisinde birbirinden görece daha erken bir dönemde ayrılan soyların çoğunun Geç Paleosen ve Erken Eosen boyunca artan bir çiçeklenme ivmesiyle karasal ortamda yayılım gösterdiği ve yaklaşık 50-60 milyon yıl önce ortaya çıktığı düşünülmektedir. Ancak ifade etmek gerekir ki, 2019 yılındaki çalışma gibi ilerleyen dönemde yapılan başka araştırmalar Asteraceae'nin kökeni daha da geriye götürmüştür.

2010 yılında yapılan bir başka a-

raştırma, papatya atalarının nasıl görüldüğüne dair bilgi vermesi açısından oldukça önemli bir yerde duruyor. Arjantin'den bir ekip, 2002 yılındaki bu büyük keşfin ardından, yaş tayini çalışmaları yapmış ve 2010 yılında fosilin Eosen devrinin ortalarından günümüze taşındığını açıklamıştı. Araştırmaya göre papatya atası fosili 47,5 milyon yıllıktı. 2010 yılına kadar Asteraceae'nin evrimsel tarihi konusunda belirli yaş tahminleri yapılmıştı ancak bu çalışma Asteraceae'nin kökeninin anlaşılması için DNA kanıtları sunan ilk çalışmalardan biri oldu. Papatyagillerin günümüzde yaşayan hiçbir üyesine benzemeyen bu fosil kalıntısı, çiçekli bitkilerin evrimsel sü-

reçte ne gibi değişimler geçirdiğini de göstermektedir. Üst satırlarda değindiğimiz fosil çalışmalarından çok önce yapılan bu araştırma, papatya atasının Güney Amerika, Afrika ve Avustralya ayrılmadan önce süper kıta Gondwana'da ortaya çıktığını göstermesi açısından da farklı bir yerde duruyor, ilerleyen çalışmalar bu verinin doğruluğunu ortaya koymaktadır.

Papatyalardan bir örnek ile hızlı 'yeniden şekillenme'

Dünya çapındaki bitki türlerinin tamamı, bulundukları ortamlarda "doğal olarak" gelişmemiştir. 13.000'den fazla bitki türü gezegenin pek çok bölgesine insan eliyle veya çevresel faktörlerin etkisiyle "tanıtılmıştır". Tanıtma ile birlikte, bölgedeki yerleşik türler ve ekosistem üzerinde önceden tahmin edilmesi zor ekolojik etkiler ortaya çıkmaktadır. Elbette ki belirli bir bölgede yeni olan bu türler hem kendileri için hem de yerleşik bitki türleri için çeşitli evrimsel etkiler de oluşturmaktadır. Örneğin yeni türler, yerleşik türlerde evrimsel çeşitliliği teşvik edebilmektedir. Bu evrimsel değişiklikler hızlı bir biçimde de gerçekleşebilir.

Bir türün tanıtıldığı bölgede meydana getirebileceği evrimsel değişimleri baştan kestirebilmek pek mümkün değildir. Çünkü evrim kestirilemeyen, baştan belirlenemeyen ve yönü olmayan bir süreçtir.

Asteraceae'nin ata formları, 66 ila 145 milyon yıl öncesini kapsayan Kretase döneminin sonlarına doğru, günümüzden yaklaşık 83 milyon yıl önce ortaya çıkmıştır.



Ancak günümüzde yapay zekâ ve biyoinformatik temelli çalışmalarla tahminlerimiz biraz daha güçleniyor. Evrimin baştan kestirilemezliği sebebiyle bir türün tanıtıldığı coğrafyalarda meydana getireceği değişimi de kestirmemiz mümkün değil, bu nedenle ancak geçmişe yönelik yorumlar yapabilmekteyiz. Yine de yorum yaparken önceden bilmemiz gereken belirli noktalar var: Bir türün başka bir coğrafyaya tanıtıldığındaki halinin, yani “kaynağın” bilinmesi, özellikle de tanıtılan türlerdeki evrimsel değişiklikleri test etmek için sıklıkla kullanılır. Özetle bir türün o coğrafyaya “adım attığı” halini (kaynak) bilirsek, günümüzdeki haliyle karşılaştırma yaparak evrimsel süreçteki değişiklikleri görebiliriz. Kaynağın bilinmesi kritik bir öneme sahiptir, orijinal kayna-

ğı bilmeden yapacağımız yorumlar yanlış çıktılar elde etmemize neden olacaktır.

2019 yılında yapılan bir çalışmada, Avustralya sahillerinde görülen bir tür papatya olan *Arctotheca populifolia*’ya odaklanılmıştır. Biliminsanları öncelikle *Arctotheca populifolia*’nın kaynak popülasyonunu belirlemişlerdir: Bu tür için kaynak popülasyon, türün Güney Afrika’daki varyantlarıdır. Biliminsanları ardından kaynak popülasyon ile Avustralya’daki dört farklı popülasyondan örneklerle karşılaştırma yapabilmek için bir ortak çevre deneyi oluşturmuştur. Ortak çevre deneyleri, türlerin ortak bir çevrede hangi değişimleri gösterdiklerini inceleme fırsatı sağlamaktadır.

Evrimsel değişimler konusunda baştan kestirimci bir bakışla yo-

rum yapamayız demiştik. Ancak evrimleşmekte olan türler için hangi evrimsel mekanizmaların etkili olabileceğini söyleyebiliriz. Elbette hangisinin hangi oranda etkili olacağını bilemeyiz, ancak süreçlerin etkili olacağını biliyoruz. Çünkü evrimsel mekanizmalar, evrimsel süreçte değişen oranlarda da olsa mutlaka etkilidir. Bir bölgeye tanıtılan, o coğrafya için yeni olan türler üç temel mekanizma yoluyla evrimsel değişimler yaşayabilir: **Melezleşme, doğal seçim veya genetik sürüklenme**. Tanıtılan tür ile yeni türler arasındaki melezleşme önemli bir süreç olmasına rağmen, yapılan çalışmalar *A. populifolia*’nın Avustralya’ya tanıtılması sürecinde melezleşmenin gerçekleşmediğini göstermektedir. Genetik sürüklenme, *A. Populifolia*’nın tanıtıldığı

Büyük bilimci, bitkilerde ışığa yönelme ve bitki zekâsı

Papatyagillerden ayçiçeği bitkilerde hareket konusundaki en iyi örneklerden biridir. Ayçiçeğinin Güneş’e (güçlü bir ışık kaynağına) doğru dönüşü “fototropizma” olarak adlandırılmaktadır. Peki, ışığa yönelme hareketi sadece bazı bitkilerde mi gözleniyor? Bu konuda fikri olan, tanıdığımız bir biliminsanı var: Charles Darwin. Bitkilerde fototropizma ile ilgili deneyler yapmış bilimcilerden biri olan Darwin, *Bitkilerde Hareketin Gücü* yapıtında bitki zekâsı ile paralel olarak bitkilerde hareket konusunu da işlemiştir: “Darwin, çimlenmiş otun tepesinin ışığı ‘gördüğünü’ ve bu bilgiyi orta bölüme gönderdiğini, orta bölümünün de bu bilgiyi aldığında ışığa doğru eğildiğini kanıtlamıştı.”⁽¹⁾

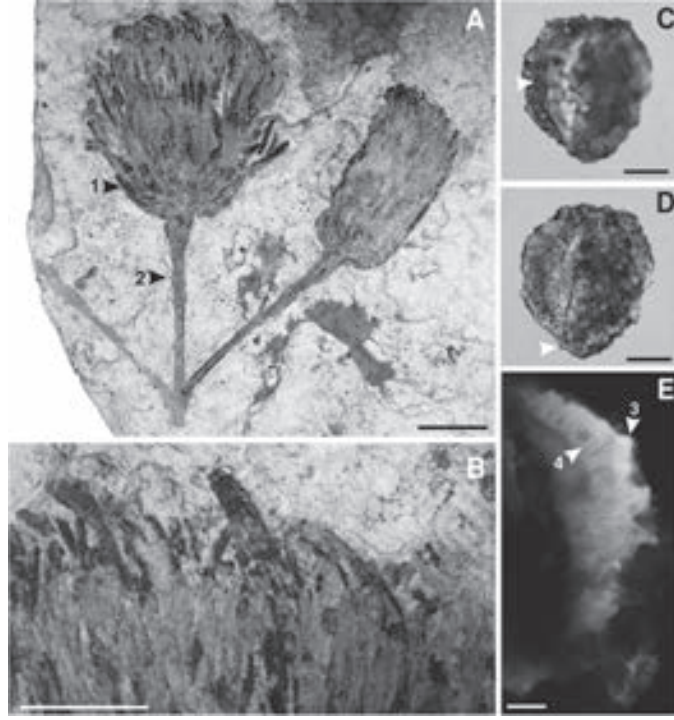
“Işığa yönelme hareketi sadece bazı bitkilerde mi gözleniyor?” sorumuza Darwin, *Bitkilerde Hareketin Gücü* eserinden yanıt veriyor: “Bir kısmı yatay ışığa doğru eğilmeyen... [bitki] son derece azdır.” Darwin bitkilerin bu özelliğini nasıl gözlemlemişti? *Bitkilerin*



Bildikleri kitabında Darwin’in fototropizmayı anlamak için yaptıkları deneylere detaylı bir biçimde yer verilmektedir: “Lafı dolandırmadan söyleyecek olursak, bitkilerin hemen hepsi ışığa doğru eğilir... Darwin ve oğlu, hazırladıkları çok basit bir deneyle bu eğilmenin, bitkilerin enerji elde etmek için gerçekleştirdikleri bir işlem olan fotosentezden kaynaklanmadığını, bitkilerin doğasında var olan, ışığa doğru hareket etme duyarlılığından kaynaklandığını kanıtladı.” Bitkilerde ışığa yönelme dediğimizde aklımıza ilk olarak ayçiçekleri gelir fakat Darwinler, deneylerinde ayçiçeğini değil, saksıda yetiştirdikleri kanarya otunu kullandılar. Şimdi Darwin ve oğlunun deneyine bakalım: “... Darwinler, saksıda yetiştirdikleri bir kanarya otunu günlerce karanlık bir odada beklettiler. Sonra bitkinin üç buçuk metre uzağına yerleştirdikleri bir gaz lambasını yakıtılar. Gaz lambasını çok kısık bir ayarda çalıştırmış, ‘çimlenmiş otu göremeyecekleri, kâğıt üzerindeki yazıları bile okuyamayacakları’ loş bir ortam oluşturmuşlardı. Ama yalnızca üç saat sonra bitki bu loş ışığa doğru eğilmişti. Bu eğilme hareketi her zaman genç bitkinin aynı yerinde meydana gelmekteydi, yani tepe kısmının birkaç santim altında.”⁽¹⁾

Darwinlerin deneyi burada son bulmuyordu, bilimin genel işleyişinde olduğu gibi bir deneyden elde edilen veriler, sonuç olmaktan çıkıp başka çalışmalara yol açtı. Çünkü genel kabulün aksine, -Isaac Asimov’un ifade ettiği gibi- “Bilimde yeni keşifleri haber veren ve duyması en heyecan verici olan cümle ‘Evreka!’ değil, ‘Bu çok tuhaf cümlesidir’. ‘Tuhaflığın’ peşinden giden Darwin ve oğlu, ‘bitkinin hangi kısmının ışığı gördüğünü’ sorgulamaya başladılar ve bo-

bölgedeki evriminde önemli bir faktör olabilir, çünkü tanıtilan türler içinde en düşük genetik çeşitlilik seviyelerine sahiptir. Ancak evrimin yönünü tahmin edemediğimiz gibi genetik sürüklenmenin de yönünü tahmin edemeyiz. Doğal seçilimin etkisi için ise, birkaç hipotez söz konusu olabilir. Seçilim baskısı abiyotik (biyolojik, canlı olmayan) ortamdaki farklılıklardan kaynaklanabilir. *A. populifolia*'nın kaynak popülasyonu ile tanıtilan popülasyonları benzer enlemlerde yer almaktadır ve benzer sıcaklıklar altındadır. Ancak maruz kaldıkları yağış miktarları arasında farklılık olduğu, yerleşik türlerin konumları nedeniyle aldıkları yağış miktarının kaynak popülasyonunkinden iki ila üç kat daha fazla olduğu görülmüştür. Genellikle yağış miktarı ile bitki boyu-



2010 yılında yapılan bir araştırma, papatya atalarının nasıl görüldüğüne dair bilgi vermesi açısından oldukça önemli bir yerde duruyor. 2002 yılındaki bu büyük keşfin ardından, yaş tayini çalışmaları yapılmış ve 2010 yılında fosilin Eosen devrinin ortalarından günümüze taşındığını açıklanmıştı. Araştırmaya göre papatya atası fosili 47,5 milyon yıllık.

tanikte klasikleşen bir deney gerçekleştirdiler. Deneyi bitkinin 'gözleri'nin, fidenin eğilen kısmında değil teppe kısmında olduğu varsayımından hareketle gerçekleştirdiler... 1880'de yayımlanan tek bir basit deneyle Darwinler, fototropizmin ışığın bitkinin sürgününe ulaşmasının bir sonucu olduğunu, sürgünün ışığı gördüğünü ve bu bilgiyi bitkinin orta kısmına göndererek bu kısmın ışığın geldiği yöne doğru eğilmesini sağladığını kanıtladılar. Böylece bitkilerdeki ilkel görme olayını başarılı biçimde gösterdiler."⁽¹⁾

Darwin ve oğlunun fototropizm üzerine yaptıkları deneylerde neden ayçiçeğini kullanmadıkları bilinmez ancak belki de bu sayede ışığa yönelme davranışının sadece ayçiçeğine ve bu özellikleri ile dikkat çeken bitki türlerine ait olmadığını, bitkilerin geneline yayıldığını göstermiş oldular.

Ayrıca Darwin, *Bitkilerde Hareketin Gücü* eserindeki şu sözleriyle bitki zekâsı ve hareket arasında bir bağlantı kuruyordu: "Harekete katılan diğer parçaları yönlendirme gücü olan köklerin ucu, basit hayvanların beyni gibi davranma yeteneğine sahiptir dersek abartmış olmayız; beyin vücudun ön ucunda yerleşmiş durumdadır, duyu organlarından gelen etkileri toplar ve çeşitli hareketlere yönlendirir." Zekâ, henüz maddi temelleri anlaşılamamış olan, bu nedenle karmaşık kabul edilen bir konudur. İnsanı merkeze alan düşünce biçimlerinden olabildiğince sıyrılarak doğayı keşfe daldığımızda insanların dünyasında "zekilik" ile özdeşleştirdiğimiz pek çok davranışı görebiliriz. Bunun yanı sıra, doğa söz konusu olduğunda bir davranışın veya özelliğin ne kadar "zekâ göstergesi" olduğu değil, ne kadar gerekli olduğu önemlidir. Özellikle de hayatta kalma açısından bir avantaj sağlıyorsa... Etoloji (hayvan davranış bilimi), nörogenetik gibi alanlardan elde edilen verilerle artık hayvanlarda biliş, zekâ gibi özelliklerle-

rin durumunu inceleyebiliyor, zekânın maddi temellerini anlamaya daha da yaklaşabiliyoruz. Hayvanların da "zeki olabileceğine" yavaş yavaş ikna oluyoruz ama Darwin başka bir savla çıkıyor karşımıza, hem de 1880 yılından. Ken Thompson'un *Darwin'in En Güzel Bitkileri* kitabında ifade edildiği üzere, "Darwin'in yukarıdaki anlatıda söylediği şey, bitkilerin, bitkinin her bir parçasının bilgiyi işlemek ve karar vermekte işbirliği yaptığı 'yayılmış zekâya' sahip göründükleridir; her bitki çoğu toprak altında bulunan kendi özel 'ağına' sahiptir. Aslında, bitkiler düzenli olarak kendilerini saran çevreyi izler ve gereği neyse yaparlar. Topraktaki kökler yakınındaki diğer köklerin farkındadırlar ve dahası köklerin kime ait olduklarını bilirler".

Bitkilerde zekâ konusundaki tartışmalar Darwin ile başlamadı elbette ama tartışmaların 21. yüzyılda alevlendiği söylenebilir. Bu konuda bir başka görüşü de ifade ederek bitki zekâsı ifadesiyle nasıl bir çerçeve çizildiğini daha iyi anlayabiliriz: "Bitkiler zekice davranarak, bir kök veya sürgünü sıradan veya kaynak bulunmayan bir yere yerleştirmek yerine kaynak elde etmek için en uygun yere yerleştirebilirler. Hangi dalların veya yaprakların daha fazla yeterli kaynak üretmeye devam edemeyeceğini en hızlı şekilde hesaplayan ve onların kökten gelen kaynağa ulaşmaya devam etmelerini engelleyen bitkiler, daha yüksek kapasiteli problem çözme yeteneğine sahiplerdir. Gerçekleşecek olan kaynak erişimini veya otçul zararını daha doğru bir biçimde tahmin eden ve kaynak dağılımını buna uygun şekilde yapan bitkiler diğerlerinden daha zekilerdir ve bunun ödülü muhtemelen zindelik kazanmaktır."⁽²⁾

KAYNAKLAR

- 1) Daniel Chamovitz, *Bitkilerin Bildikleri*, Metis Yayınları, çev. Gürol Koca, 2019.
- 2) Ken Thompson, *Darwin'in En Güzel Bitkileri*, Ginko Bilim, çev. Mehmet Bona, 2019.

tu arasında pozitif bir ilişki bulunur. Aynı zamanda seçim baskısı, biyolojik etkileşimdeki farklıların sonucu olarak da ortaya çıkabilir. Artan rekabet yeteneğinin evrimsel sürece etki etmesi bir örnek olarak verilebilir. Aynı zamanda yaprak şekli de etkili durumlardan biri olarak gösterilmektedir. Daha küçük, daha sert yapraklar otoburlara karşı daha az savunmasızdır. Son olarak biyotik ve abiyotik faktörler bir arada etkili olabilir, genellikle de bu şekilde olmaktadır. Tüm bu bilgilerin yer verildiği, 2019 yılında yayınlanan kök çalışma, 100 yıldan daha az bir süre önce ayrılmış olmalarına rağmen *A. populifolia*'nın kaynak popülasyonu ile Avusturalya'ya tanıtılıp burada değişim geçirmiş popülasyonlar arasında morfolojik (canlıların yapı ve biçimi) farklılıklar olduğunu göstermiştir.

Evrimin ustaca çözümleri...

Papatyagillerin pek çok üyesini tanırız: Papatya türleri, dalya, karahindiba, ayçiçeği, enginar, marul... Bu bitkilerin bazılarını biraz daha yakından bakalım. Dalya, çok sayıdaki taç yaprakları, farklı formları ve renkleri ile bilinir, yıldız çiçeği olarak da anılır. Karahindiba, üflendiğinde veya rüzgârın etkisiyle uçan tohumlarıyla hemen hatırlanır. Karahindiba tohumlarının uçuşunu konu alan bir yayında, karahindibalardaki papus (ince tüy)



Karahindiba tohumları ana kaynaktan ayrıldığında, yani havada süzölmeye başladıklarında papus (ince tüy) yapıları bir hava girdabı oluşturur ve bu sayede karahindiba tohumlarının havada kalma süresi artar. (Kaynak: <https://www.nature.com/articles/d41586-018-07032-6>)

yapısının aerodinamik sürtünmeyi artırarak her bir tohumun inişini yavaşlattığı ve havalanma anında tohumların ana bitkiden kilometrelerce uzağa iletilmesine yardımcı olduğu gösterilmiştir. Karahindiba tohumları ana kaynaktan ayrıldığında, yani havada süzölmeye başladıklarında papus yapıları bir hava girdabı oluşturur ve bu sayede karahindiba tohumlarının havada kalma süresi artar: “Evrimin, tohum dağılımı gibi en ‘huysuz’ sorunlara nasıl ustaca çözümler üretebileceğinin bir örneği...”

Bir diğer papatyagil üyesini, ayçiçeklerini incelediğimizde güneşe doğru “dönüşleri” gelir aklımıza,

peki ayçiçekleri gerçekten de döner mi? Bu konu *Darwin’in En Güzel Bitkileri* kitabında detaylıca işlenmiştir: “Ayçiçekleri en azından; 1) Gün boyunca ışık kaynağının varlığını ve yönünü tespit etme yetisine sahiplerdir. 2) Bu algıyı gövdenin farklı taraflarının güneşin günü boyunca doğudan batıya hareketiyle dikkatlice koordine edilmiş farklılaşan büyümesine çevirirler. 3) Bütün bu büyümeyi nasıl ve ne zaman tersine çevireceğini bilir, böylece çiçekler *Sindrella*’nın arabası gibi güneş doğmadan önce nerede olmaları gerekiyorsa oraya dönerler. Son ama önemli olarak; 4) çiçeklerin kafaları olgunlaştığında bütün bu hareketi durdururlar.”

Çiçeklerin büyümesi ile hareketlerinin bağlantısı varmış gibi görünüyor. Bu durum, ilerleyen çalışmalarda gösterilmiş ve bitkilerde büyümede önemli roller oynayan oksin hormonunun ışığa yönelmedeki etkili rolü açığa çıkarılmıştı. Ancak durum sandığımızdan biraz daha farklı: “Önceleri bu mekanizma, büyümeyi teşvik edici oksinin bitkinin ışık alan bölgelerinden gölgedeki bölgelerine taşınması gibi görünüyordu. Fakat ayçiçeğinin sunduğu son kanıtlar, oksin durdurucuların üretiminin bununla ilişkili olduğunu gösterdi.”

Asıl sorumuza geri dönelim, ayçiçeğinin ışığa yönelmesi bir dönüş müdür? “Ayçiçeği dönerken tam olarak ne yapar? Pekâlâ, yapmadığı

13.000’den fazla bitki türü gezegenin pek çok bölgesine insan eliyle veya çevresel faktörlerin etkisiyle “tanıtılmıştır”. Bir bölgeye tanıtılan türler üç temel mekanizma yoluyla evrimsel değişiklikler yaşayabilir: Melezleşme, doğal seçim veya genetik sürüklenme.





"Ayçiçeği dönerken tam olarak ne yapar? Pekâlâ, yapmadığı tek şey dönmektir." (Ken Thompson, *Darwin'in En Güzel Bitkileri*, Ginko Bilim, çev. Mehmet Bona, 2019.)

tek şey dönmektir. Bir sarılıcı tırmanıcının sapının kıvrılmasından daha fazla bir şey yapmaz aslında. Tüm hikâye, başın altındaki sapın gölgesi tarafının aydınlatılmış taraftan daha hızlı büyümesidir. Yani, çiçek dönüşten ziyade güneşe doğru eğilmeyle daha iyi betimlenir." (Ken Thompson, *Darwin'in En Güzel Bitkileri*, Ginko Bilim, çev. Mehmet Bona, 2019.)

İthaf...

Papatyagillerden karahindiba rüzgârda uçuşan tohumlarıyla bilinir. Elinize bir karahindiba alıp ona doğru üflediğinizde havada dağılan beyaz-şeffaf renkte minik yapılar görürsünüz. Artık elinizdeki karahindiba yeryüzünde yoktur ancak etrafa saçılan tohumları yeni karahindibalara var edecektir, hem de yüzlercesini, binlercesini... Bu anlatıyla başladı Ali İsmail Korkmaz Vakfı'nın yolculuğu, Ali İsmail'in karahindibayı elinde tutarken çekilmiş bir fotoğrafıyla... 18 Mart günü, Gezi Direnişi sırasında Eskişehir'de katledilen 19 yaşındaki Ali İsmail Korkmaz'ın doğum günü. Ali İsmail öldürüldüğünde ondan birkaç yaş küçüktüm, artık onun yaşını aşalı çok oluyor. Bir karahindibaya üflediler, karahindiba tohumları toprağa düştü, kimisi rüzgâra bıraktı kendini, daha önce hiç gidemeyeceği coğrafyalara dağıldı. Artık o kadar çok karahindiba var ki sayabilmek mümkün değil. ALİKEV adına maratonlarda koşan kıymetli vakıf gönüllüleriyle, Ali İsmail Korkmaz davasını takip eden gazeteciler-

le, davalara desteğe gelen, Gezi Direnişi'ni sahiplenen sivil toplum örgütleri ile, Afrika'da bir bölgeye su kuyusu ve tarım bahçesi açan, öğrenciler için burs fonu oluşturan Ali İsmail Korkmaz Vakfı, Ali İsmail'in annesi Emel Korkmaz ve tüm ailesi ile, direnişlerde hayat bulan "Düşlerinde Özgür Dünya" sözüyle yerşerdi/yeşeriyor düştüğü yerden karahindiba tohumları; günün birinde yeni karahindibalara yol açmak için tohumlarının rüzgara kapılıp gideceği günü beklemekteler sabırsızca. Bu sayıda karahindibalardan hareketle papatya evrimini yazmak ve not düşmek, hiç unutmadığımız bir genci hatırlatmak istedim. 18 Mart, 19 yaşında öldürülen bir üniversite öğrencisi gencin doğum günü. İyi ki doğdu, iyi ki yaşadı ve bize çok şey öğretti.

Bu noktada bir kişiyi daha anmam gerek. Halil Onalt, Ali İsmail Korkmaz Vakfı'nın değerli ve emek-

çi gönüllülerinden biriydi, o bir hekimdi. 16 Şubat günü Covid-19 nedeniyle yaşamını yitirdi. Küresel salgın sürecinde sağlık emekçileri çok ağır bedeller ödüyor, hayatlarını kaybediyor. Halil Onalt da onlardan biri; çok değerli haturasına, mücadelesine saygıyla... ve Ali İsmail'e, Gezi Direnişi'nde katledilen tüm canlara ithafla... "İçimizde yanan bir gülsün şimdi / Yüzümüzde gülen çocuk düşleri / Kendini yok eden / Korkunç bir dünya bu! / Nasıl da sevdik onu..." (Yeni Türkü, "Öyle Sevdik Seni")

KAYNAKLAR

- 1) <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780128126288500031>
- 2) <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK453049/>
- 3) <https://www.britannica.com/plant/Asterales>
- 4) https://www.itis.gov/servlet/SingleRpt/SingleRpt?search_topic=TSN&search_value=36826#null
- 5) Asteraceae ailesinde yer alan cins çeşitliliğini gösteren bir kaynak: https://www.itis.gov/servlet/SingleRpt/SingleRpt?search_topic=TSN&search_value=35420#null
- 6) Viviana D. Barreda ve ark., (2015). Early evolution of the angiosperm clade Asteraceae in the Cretaceous of Antarctica, *PNAS*, 112 (35) 10989-10994.
- 7) Jennifer R. Mandel ve ark., (2019). A fully resolved backbone phylogeny reveals numerous dispersals and explosive diversifications throughout the history of Asteraceae, *PNAS*, 116 (28) 14083-14088.
- 8) <https://www.nature.com/news/2010/100923/full/news.2010.488.html>
- 9) Claire R. Brandenburger ve ark., (2019). Rapid reshaping: the evolution of morphological changes in an introduced beach daisy, *Proceedings of The Royal Society B*, 286(1897): 20181713.
- 10) <https://www.nature.com/articles/d41586-018-07032-6>
- 11) Ken Thompson, *Darwin'in En Güzel Bitkileri*, Ginko Bilim, çev. Mehmet Bona, 2019.
- 12) Daniel Chamovitz, *Bitkilerin Bildikleri*, Metis Yayınları, çev. Gürol Koca, 2019.

Ali İsmail ve karahindibası...



Hedef: Ay



Satürn V roketinin taşıdığı Apollo-11 uzaya fırlatılıyor.

Tarihe damga vuran büyük savaşlar, yarattıkları acılar kadar ortaya çıkardıkları yeni dengelerle de anılırlar. Geçen yüzyılın karnına bir bıçak gibi saplanmış İkinci Dünya Savaşı da hemen sonrasında ABD ile SSCB arasında Soğuk Savaş adı verilen, 40 küsur yıl sürecek bir dehşet dengesine yol açmış, bu dönemde dünya iki blok arasında büyük bir rekabete sahne olurken, yalnız yerkürede değil uzayda da süren çok parkurlu bir yarış yaşanmıştır. İlk somut adımları 1957’de atılan uzay yarışında en büyük hedef Ay’a rakibinden önce ayak basmaktır.

Hasan Gören

Kendi bilincine varmaya başlayan *Homo sapiens* için başını kaldırdığında gördüğü büyük boşluk her zaman ciddi bir merak konusu olmuştur. Antik dönemin evren modellerinden çağımızın astronomi araştırmalarına kadar bilimin ana uğraşı alanları arasında makrokozmosun sırları da bulunur. Ancak bu bilinmeze uzaktan bakma zorunluluğu, eldeki verilerin ister istemez kuramsal temelde kalmasına yol açacaktır. Geçen yüzyılın başlarında ne zaman ki coğrafi keşifler dünyada ulaşılmadık yer bırakmaz, bakışlar yukarı çevrilir. Parmakların ilk gösterdiği hedef de doğal olarak sevgili dostumuz ve

Yuri Gagarin: Uzaya giden ilk insan (1961)



en yakın komşumuz Ay’dır. Ay’a yolculuk düşüncesi önce bilimkurgu edebiyatından sessiz sinemaya kadar sanatın ilgi alanına, sonra da biliminsanlarının düşleri arasına katılır. Uzaya el atacak her tür projenin ilk basamağı olan roket bilimi ise çok eski zamanlardan beri rüştünü savaş alan-

larında ispatlamaya çalışmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı’nın eşiğine gelindiğinde, yıllar önce Rus bilimsanısı Tsiolkovski’nin teorik, ABD’li bilimsanısı Goddard’ın pratik adımlarını atmış olduğu sıvı yakıtlı füzeler, Nazi Almanya’sının göz bebekleri olarak, önce Wernher Von Braun’un çalışma masasında, sonra da devasa üretim tesislerinde V1 ve V2 füzelerine dönüşür. Özellikle V2 füzeleri 300 kilometreyi aşan menzilleriyle uzay çizgisini geçen ilk insan yapısı nesnelerdir. Her biri birer tonluk savaş başlıkları taşıyan bu uçan hançerler Batı Avrupa’da on binlerce cana mal olmakla kalmaz, babaları Von Braun’u da savaşın ardından ABD’nin uzay çalışmalarının başına yollar.

Soğuk Savaş uzayda

Churchill’in Soğuk Savaşı daha 1946 başında yaptığı bir konuşmayla ilan ederek Anglosakson devletleri sosyalizme karşı mücadeleye çağırması dünya ölçeğinde safları netleştirirken, bu yeni dönem, uzayı da bir propaganda malzemesi haline getirir. 50’lerde radyodan sinemaya kadar Amerikan popüler kültürünün pek çok alanında halkın korkularını körükleyen “uçan daireleriyle ansızın arka bahçeye inen uzaylılar” imgesi, bir komünist işgal metaforu olarak kullanılmaya başlanır. Üstelik bir de 1957’de Sovyetler Birliği’nin uza-



ABD Başkanı John Kennedy'nin Apollo Projesi'ni duyurduğu günlerde "Açıkçası Ay'la çok da ilgilenmiyorum, benim asıl derdim Sovyetler'i geçmek" dediği söylenir.

ya bir uydu gönderdiği duyulunca ABD'de "Sputnik Krizi" denilen bir panik havası baş gösterir. Topu topu 58 santim çapında bir uydu olan Sputnik'in ismi, biraz esnetilerek çevrilirse, "yoldaş" anlamına gelmektedir.

Uzay yarışının ilk yılları SSCB'nin tartışılmaz üstünlüğüyle geçer. Dünyanın çevresinde üç hafta boyunca aheste dönen Sputnik-1, yolculuğu boyunca dış yüzeyinin bilinmeyen uzay cisimlerinin çarpmasıyla delinmediğini gösterip sıradaki girişimlere cesaret verir. Bu öncüyü, Layka adlı köpekle fırlatılan Sputnik-2 izler. O dönemde henüz gönderilenleri geri getirmenin yolları bulunmadığından, Layka bilinen ilk uzay şehidi olacaktır. 1959'da yine SSCB'nin Luna Projesi ıttayı daha uzaklara götürür. Luna-1, Ay'ın yanından geçip Dünya ile Mars arası bir yerde Güneş yörüngesine yerleştirilir. Luna-2, gönderildiği Ay'a sert iniş yaparak uydumuzun tonton bir pamuk yumağı olmadığını kanıtlar. Luna-3, arkasına dolaştığı Ay'ın karanlık yüzünün fotoğraflarını çekip bir bilinmezi daha aydınlatır. 1961'de Yuri Gagarin uzaya giden ilk insan, 1963'de Valentina Tereshkova uzaya giden ilk kadın olur. 1965'te Aleksey Leonov Voshkod-2'nin dışına çıkarak uzay salınış -e tabi, yürüyüş değil o yaptıkları, salınış- yapar. 1966'da Venera-3 sondası Venüs'e iner. Tüm bunları ilk kez duyuyor-

sanız, emin olun şaşkınlığınız o yıllarda ABD'de yaşanan tedirginliğin yanında pek ufak kalacaktır. Ancak Amerikalıların yarışta geri kalmaya da niyetleri yoktur.

ABD'de uzay çalışmalarının bilimsel ve teknik altyapısı, 50'li yılların ortalarından itibaren roket uçaklar kullanılarak ve Hava Kuvvetleri ile Donanma'dan seçilen pilotlarla geliştirilmeye başlanmıştır. 1958 yılında geniş bir bütçeyle NASA kurulur. Uzaya Sovyetler'den önce insan gönderebilmek amacıyla özel olarak seçilip eğitimden geçirilen 7 astronotla Mercury Projesi başlatılır. Müthiş bir yarış vardır iki ülke arasında, o yıllarda Amerikalılar etapları bazen az farklarla kaybeder. Kapalı kapılar ardında moralleri bozulmaktadır. Üstelik, yıllar sonra açıklanacağı üzere, Soğuk Savaş'ın işçi arıları olan casuslar SSCB'deki çalışmaların Ay'a insan göndermeyi hedeflediğini duyurmaktadır. Buna karşın ABD'de halkın uzay programına dönük ilgisiyle heyecanı canlı tutulmaya çalışılır. Okul müfredatlarına yapılan eklemelerden oyuncakçı vitrinlerine yığılan roket maketlerine kadar, toplum uzay zaferlerine hazırlanmaktadır. Sonunda 1962 yılında bir televizyon konuşmasında Başkan Kennedy 60'lı yılların sonuna kadar Ay'a gidilmesi için planlanan Apollo Projesi'ni duyurur. Kendi sözleriyle, "Ay hedefi kolay olduğu için değil, aksine zor olduğu için seçilmiştir."

Apollolar Soyuzlara karşı

NASA'nın proje yöneticilerinin önünde sekiz yıllık süre bulunmaktadır, ancak birçoğu bu sürenin yeterli olduğuna inanmamaktadır. Dahası, o günlerde ne iki yılda Ay'a gidileceğine inanan vardır, ne de etrafta parası neyse verilip roketine binilecek işadamları bulunmaktadır. Kollar sıvanır bir daha, uzun dönemli bir plan uyarınca Apollo için gereken deneyimi kazandıracak olan Gemini Projesi başlatılır. Gemini Projesi, uzay gemilerinin manevra yeteneklerinin geliştirilmesi, astronotların araçlar üzerinde kontrollerinin yetkinleştirilmesi, araç modüllerinin sorunsuzca birbirinden ayrılıp yeniden birleştirilmesi ve uzay araçları-

nın dışındaki etkinliklerin denenip öğrenilmesi amaçlarına dönük tasarlanmıştır. Bu kapsamda 1966 yılına kadar dokuz uçuş yapılır, son derece önemli bir bilimsel ve teknolojik deneyim kazanılır. O sırada Sovyet tarafı da Apollo Projesine rakip olarak Soyuz araçları üzerine çalışmaya başlamıştır. Apolloları uzaya taşıyacak Satürn roketlerine karşı Soyuzları sırtlanmaları için N1 roketleri hazırlanır. Yarış iyice kızışmıştır. Ancak 1966 yılında yalnız Soyuz'un değil, ondan önceki Sovyet projelerinin de baş tasarımcısı olan Sergey Korolev'in, sağlık sorunları nedeniyle yıllardır geliyorum diyen ölümü, bana sorarsanız, dengeleri büyük ölçüde değiştirir. Korolev'in yetim bıraktığı N1 roketleri bir türlü başarılı olamaz, artık Apollo'lar Ay yolunda yalnız kalmıştır.

Apollo Projesi, her uçuşun belli bir amaca dönük planlandığı ve seferlere Mercury ve Gemini Projelerinde deneyim kazanmış bir astronot grubunun rütbe ve deneyim sırasına göre dağıtıldığı bir takvim çerçevesinde yürütülecektir. Ancak herhangi bir nedenle ortaya çıkacak bir sorun, uçuşlardaki görevlerin kaymasına, dolayısıyla da Ay'a ayak basacak ilk astronotun değişmesine yol açacaktır. Yıllardır birlikte

1966'da Sovyet uzay projelerinin baş tasarımcısı Sergey Korolev'in ölümü, Ay'a insan gönderme yarışındaki dengeleri değiştirecektir.





Neil Armstrong, Edwin Aldrin ve Michael Collins'ten oluşan Apollo-11 mürettebatı.

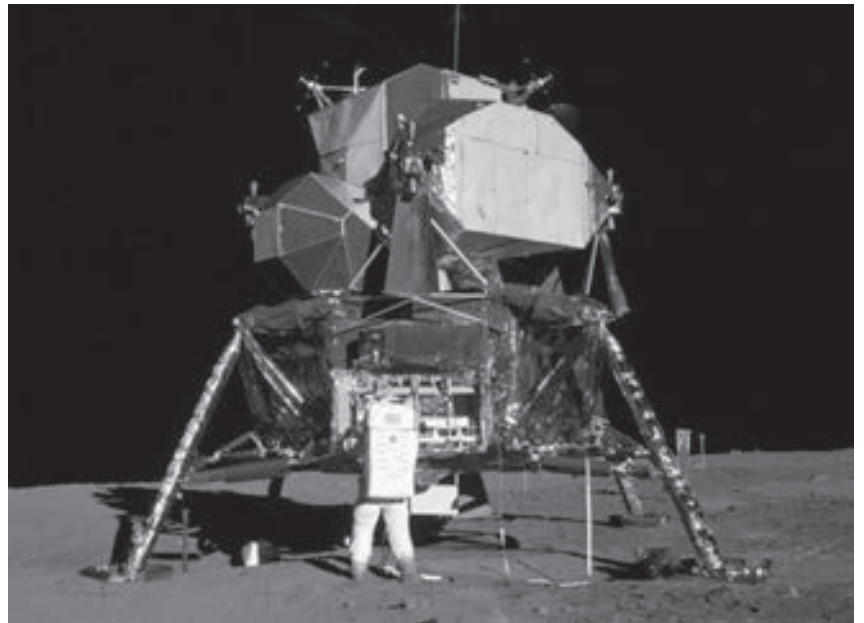
eğitimler alıp çalışan ekibin içinde gizli bir rekabete ve gerginliklere davetiyedir bu durum. Aralarında bel fıtığı gibi sağlık sorunlarını gizleyenler bile olur. 30'lu yaşlarını sürmekte olan, çoğu savaş uçaklarında pilot olarak yetişmiş, illa birilerine benzetmek istesenez aklınıza önce kovboyların geleceği karakterlerdir çoğu. Seçimleri de maskülen özelliklerinin baskınlığına bakarak yapılmıştır. İlk mülakatları sırasında ellerini bellerine koyduklarında başparmaklarının önde mi yoksa geride mi olduğuna bile bakılmıştır. Tek pilotluk Mercury ve iki astro-notluk Gemini uçuşlarından farklı olarak Apollo görevleri üçer astro-notluktur ve mürettebat bir otomobil içi kadarlık dar kabinde günlerce birlikte yaşayabilmek ve akla gelmeyecek sorunlar karşısında ekip çalışmasını sağlayabilmek için çok çeşitli psikolojik testlerle değerlendirilir. Fiziksel performansları için aylar boyunca çöllerde, tropik ormanlarda ve açık denizlerde hayatta kalabilmelerini sağlayacak eğitimlerden geçerler. Tüm bu süreçlerden duydukları hazza bakılırsa, haylazlaşma eğilimi taşıyan ve zaman zaman ele avuca sığmayan bu erkek grubu için Ay'a gitmek her şeyden önce bir macera olacaktır. Öyle ki, ileriki yıllarda aralarından bir uçuşta uzaya kaçak yiyecek götüren bile çıkar.

Ancak Apollo görevleri büyük bir felaketle başlar. Apollo-1'in hazırlıkları sırasında NASA'nın en deneyimli astronotlarından Gus Grissom ile Ed White ve Roger Chaffee, fırlatma rampasındaki kapsülde çı-

kan bir yangın sonucu hayatlarını kaybeder. İlk kıvılcım bir kısa devreden çıkmıştır ve kapsül kapısı bir tehlike anında dışarıdan açılacak şekilde yapılmamıştır. Apollo-1 yangını sırasında Kongre'de senatörlere tanıtım yapmak için Washington'da bulunan Neil Armstrong'un kaderi de bu olay sonucu uçuş sırasının kaymasıyla değişecektir.

Yangından sonra güvenlik sistemlerinin gözden geçirilmesi ve kısmen baştan tasarlanması nedeniyle proje sarkacak gibi olsa da, Kennedy'nin işaret ettiği tarihe uyulmalıdır. Satürn roketleriyle Apollo modüllerinin testleri için gereken çeşitli insansız fırlatmaların ardından ilk insanlı uçuş olan Apollo-7 seferi, kontrol modülüyle servis modülünün denenebilmesi i-

Apollo-11'in Ay'a iniş yapan modülü.



çin 1968 Ekim ayında yapılır. İki ay sonra Frank Boorman, James Lovell ve William Ander'i taşıyan Apollo-8 Ay'a uçar, yörüngeye yerleşip on dönüş yaptıktan sonra geri döner. Bu olağanüstü manzarayı ilk gören gözler, yukarıda adı yazılı üç şanslı insana aittir.

"Astronomik" maliyetler

Burada bir parantez açmak gerekirse, Mercury, Gemini ve Apollo projeleri, zamanının 50 milyar dolara yaklaşan maliyetiyle, son derece pahalıdır. Bu bütçenin bugünkü karşılığının ise on kata kadar çıkacağı söylenebilir. Sovyetler Birliği, uzay projelerinde atılan geri adımları böylesine yüksek maliyetleri halkın refahı için harcama tercihiyle açıklarken, ABD kanadında tutulan yoldan bir geri dönüş söz konusu olmayacaktır. Başkan Kennedy'nin Apollo Projesi'ni duyurduğu günlerde NASA Başkanı'yla konuşurken, "Açıkçası Ay'la çok da ilgilenmiyorum, benim asıl derdim Sovyetler'i geçmek" dediği söylenir. Dolayısıyla, sözcüğün hem gerçek hem mecazi anlamıyla, "astronomik maliyetler"ine bakılmadan projenin her adımı için ayrı bir uçuş planlanması ve birkaç ay arayla fırlatmaların gerçekleştirilmesi, o günlerde bu hedefin tüm ülkede nasıl bir tutkuya dönüştüğünün de kanıtı sayılmalıdır. Birer ikon haline getirilen astronotların

gündelik aile yaşantıları bile artık *Life* dergisinde yayımlanmaktadır. Orta sınıf Amerikan vatandaşının gururu okşanmaya hazırdır.

Biz de bu bütçe bolluğu içinde devam edelim. 1969 Mart ayında, James McDivitt komutasında Dünya yörüngesine yerleşip komuta modülüyle Ay örümceğinin ayrılıp birleşmelerinin denendiği Apollo-9 uçuşu gerçekleştirilir. İki ay sonra Thomas Stafford komutasındaki Apollo-10 son kostümlü prova için örümceği Ay'a taşır, iki astronot komuta modülünden örümceğe geçer ve Ay'ın çevresinde deneme sürüşü yapar. Artık herkes tarihe geçecek uçuş için hazırdır.

16 Temmuz 1969 günü, Neil Armstrong, Edwin Aldrin ve Michael Collins'ten oluşan mürettebat, Satürn V roketinin taşıdığı Apollo-11 komuta modülü, servis modülü ve onlara ilişik Ay örümceği ile yola çıkar. Collins'in yıllar sonra anılarında yazacağı üzere, Neil yol boyu gerekmedikçe konuşmayan ama aracına son derece hâkim bir pilottur. Ay'a iniş sırasında ilk planlanan noktanın kayalık olduğunu fark edip, yakıtın tükeneceği son saniyelere kadar doğru iniş noktasını arayacak kadar da sağlam sinirlere sahiptir. Adımı yıllar sonra lakabı Buzz'a çevirecek olan Edwin ise işler kötü giderse dengesini kaybetme potansiyeli taşımaktadır. Neyse ki, kritik aşamalarda ortaya çıkıp endişeye yol açan önemsiz bir yazılım hatası dışında sorun yaşamazlar. Üç günlük bir yolculu-

Ay yüzeyine bırakılan ilk insan ayak izi.



ğun ardından adlarını tarihe geçirecek hedeflerine ulaşırlar. Michael yukarıda dönecek olan komuta modülünün pilotluğunu üstlenirken, Neil ve Edwin Ay örümceğine geçer, 20 Temmuz 1969 günü sevgili Ay'ımızın her gece gördüğümüz babacan yüzünde 20 saatte fazla kalacakları, Sessizlik Denizi denilen bir bölgeye konarlar. Önce Neil iner örümceğin merdivenlerinden ve kendisi için küçük ama insanlık için büyük adımını atar. O ana kadar kimsenin haberi yoktur ne diyeceğinden. Edwin ise dini bir söylevi tercih eder. Hepimizin bildiği görüntülerde, kütle çekiminin zayıfladığı Ay yüzeyinde iki saatte fazla zaman geçirirler. O süre boyunca bayrak dikerler, Dünya'ya götürmek üzere jeolojik örnekler toplarlar; haklarıdır tabi, biraz da hoplarlar, zıplarlar. Sonra sıra, o ana kadar denenmediği için gerginlikle beklenen tek aşamaya gelir. Neyse ki, Ay yüzeyindeki örümceğin fırlatması da sorunsuz gerçekleşir, bu süre boyunca Ay çevresinde dönen Michael'ın komutasındaki modülle başarılı bir kenetlenmenin ardından, omuzlarından büyük bir yük kalkmış halde Dünya'ya dönerler.

Apollo-11 on iki yıl önce başlamış olan uzay yarışını ABD lehine bitiren uçuş sayılmaktadır. Sovyet kanadı bu haberi ilk kutlayanlar arasında yerini almakta gecikmez. Soyuz Projesi artık cazibesini yitirmiş Ay hedefi yerine, Dünya yörüngesinde bilimsel araştırmaların yürütüleceği uzay istasyonlarına dönüştürülür. Apollo Projesi ise Apollo-17'ye kadar Ay'a insanlı beş uçuş daha gerçekleştirildikten sonra 1972 yılında, son üç uçuşun bütçe gerekçeleriyle iptal edilmesinin ardından sona erer. Bu son yolculuklar yalnızca yıllar boyu sırasını bekleyen astronotların



Ay'a adım atan ilk insan: Neil Armstrong (1966).

hayallerini gerçekleştirmekle kalmaz, çeşitli araştırmalara kapı açar, bir seferinde Ay araçları kullanılır, Ay'ın farklı bölgeleri dolaşılır, hatta kraterler arasında golf bile oynanır. Ne de olsa zengin sporudur golf. Ancak tümünün dışında anımsanan, 1970 Nisan ayında James Lovell komutasında Ay yolunda ilerlerken oksijen tankı patladığı için iniş gerçekleştiremeyip geri dönen ve atmosfere girişte mucizevi bir kurtuluşun ardından yeryüzüne inen Apollo-13 olacaktır.

Aya insanlı ilk uçuş, insanlık tarihi boyunca kurulan hayallerin üzerine, on küsur yıl süren zahmetli, maliyetli ve riskli bir çalışmanın sonucunda gerçekleşmiştir. Bu süre boyunca hem ABD hem SSCB tarafında, her adımı titizlikle planlanan, buna karşın bilinmezlerle dolu olduğu için sayısız hata barındıran ve acı kayıpların ardından kırıp usanmadan baştan tasarlanan projeler, bilim ve teknolojinin binlerce yıllık birikimine dayanmaktadır. Ancak unutmamak gerekir ki, tüm bunların altında, meraklı, cesur ve sorgulayan insan aklı vardır. 1924 yılında Everest'in zirvesine ilk kez çıktığı düşünülen dağcı George Mallory, kendisine neden Everest'e tırmanmak istediğini soranlara, "Çünkü orada duruyor" yanıtını verir. Ay'ın da yalnızca orada durması bile, bilimsel heyecanlarla hareket eden insan için yeterli olmaya devam edecektir.

Türkiye Uzay Ajansı: Teknolojinin neresindeyiz?

Ay hedefine ulaşmanın değil, yolculuğun her aşamasının başlı başına önem taşıdığına vurgulamak gerek. Örneğin, motorun ve uzay aracının tasarımı ve entegrasyonu, kullanılan malzemelerin seçimi, komponentlerin dayanıklılık ve ömür testleri, veri aktarımı ve işlenmesi gibi alt faaliyetlerin her biri için insan kaynağı yetiştirilmesi ve bilgi aktarımının eğitimlerle sağlamlaştırılmasının, hedefin kendisinden daha değerli olduğu söylenebilir. Burada biliminsanlarımıza özgür bilim yapma ortamının sağlanabilmesi açısından, siyasi otoritelerin dar alanlara sıkıştırdığı kısa vadeli hedeflerden çok, uzun vadede eğitim ve araştırma olanaklarının genişletilmesi, toplumun geneline yayılmasının tartışılması gerekiyor elbette.

Nazlı Turan

ABD Notre Dame Üniv. Havacılık ve Makine Mühendisliği Doktora Öğr.

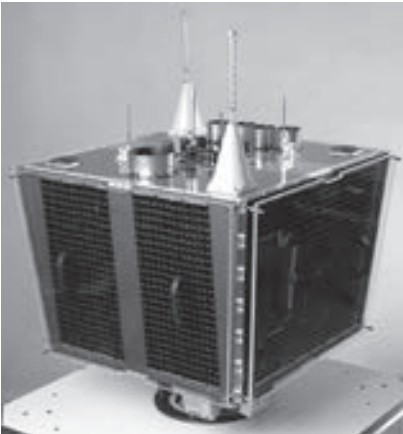
Cem Oran

Barselona Üniv. Astrofizik ve Uzay Bilimleri Yüksek Lisans,
İTÜ Hesaplamalı Bilimler ve Mühendislik 2. Yüksek Lisans

Türkiye'nin uzay tarihçesi

Türkiye, uzay faaliyetlerine ilk olarak haberleşme sahasında başladı. 1994'de başarıyla fırlatılan ilk uydumuz olan Türksat 1B, Türksat ve Fransız şirketi Aérospatiale işbirliğiyle üretilmişti. Bunu, yine yabancı ülkelerde üretimi gerçekleştirilen ve sonuncusu geçtiğimiz Ocak ayında fırlatılan Türksat 5A olan bir dizi yeni nesil iletişim uydusu takip etti. Bu uydular yabancı firmalardan temin edildiği için Türkiye'nin rolü uyduların işletilmesi noktasında kalsa da, günümüze kadar yerli uzay teknolojileri alanındaki araştırma ve geliştirme çalışmalarının küçük adımlarla da olsa ilerleme kaydettiğini söylemek mümkün.

2003 yılında fırlatılan BILSAT uydusu
(TÜBİTAK Uzay)

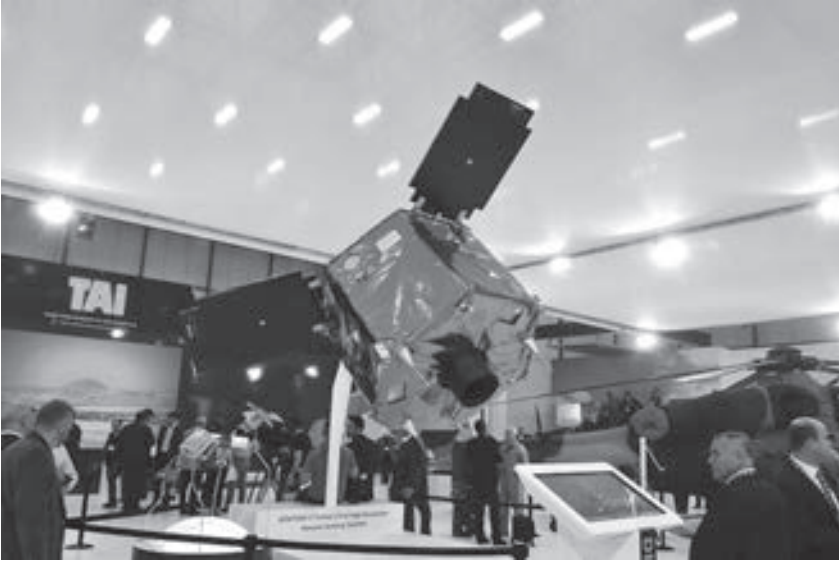


Türkiye'nin yerli uzay teknolojilerine dair en göze çarpan projelerden biri (en erken) 2022'de fırlatılması planlanan ve Türkiye'nin ilk yerli haberleşme uydusu olması hedeflenen Türksat 6A uydusudur. 2014 yılında başlayan proje TÜBİTAK Uzay önderliğinde TUSAŞ, ASELSAN ve CTech ortaklığında üretiliyor.⁽¹⁾ Fransa ile Japonya'da eğitim alan Türk mühendislerin de aralarında bulun-

duğu yaklaşık 350 kişinin çalıştığı projenin, montaj, entegrasyon ve test faaliyetleri TUSAŞ'ın Uzay Sistemleri Entegrasyon ve Test Merkezi'nde gerçekleştiriliyor. Uydu ve yer istasyonunda kullanılacak birçok alt sistem ve yazılım Türkiye'de üretiliyor.⁽²⁾

Türkiye'de bu zamana kadar geliştirilen yerli uzay teknolojileri arasında gözlem uyduları da önemli bir yer tutuyor. İlk yer gözlem ve uzaktan algılama uydumuz olan BILSAT, 2003 yılında teknoloji transferi yöntemiyle üretildi. "Türkiye'de küçük uydu teknolojilerini başlatmak, geliştirmek ve desteklemek"⁽³⁾ amacıyla gerçekleştirilen BILSAT projesiyle, TÜBİTAK Uzay tarafından geliştirilen çok bantlı kamera (ÇOBAN) ve gerçek zamanlı görüntü işleme donanımı (GEZGIN) da uzay ortamında test edildi. BILSAT'ı Türkiye'de tasarlanıp üretilen ilk yer gözlem uydusu olan RASAT takip etti. 2011'de fırlatılan, 93 kg ağırlığa ve 7,5 m siyah-beyaz, 15 m renkli çözünürlüğe sahip olan uydunun uçuş bilgisayarı (BILGE) ve bazı iletişim ve görüntü sıkıştırma modülleri TÜBİTAK Uzay tarafından geliştirildi. RASAT'ın hemen ardından 2012'de TÜBİTAK Uzay ve TUSAŞ işbirliği ile geliştirilen yüksek çözünürlüklü keşif uydusu Göktürk-2 fırlatıldı. 409 kg ağırlığında ve 2,5 m siyah-beyaz, 5 m renkli çözünürlüğe sahip olan bu uydunun da uçuş bilgisayarı ve yazılımı Türkiye'de geliştirildi.

Uydu alt sistemlerine yönelik TÜBİTAK Uzay bünyesinde halihazırda devam eden altyapı geliştirme projeleri de mevcut. Metre altı çözünürlü-



2012'de fırlatılan Göktürk-2 uydusu (IDEF 2015).

ge sahip yerli gözlem uydusu projesi İMECE'nin araştırma ve geliştirme faaliyetleri 2017'den bu yana devam ediyor. Yerli üretim oranının yüzde 70'lere vardığı belirtilen⁽⁴⁾ proje ile metre altı uydularda kullanılabilecek uydu alt sistemlerinin geliştirilebilmesi için ihtiyaç duyulan altyapının oluşturulması hedefleniyor.⁽⁵⁾ Bunun yanı sıra, tepki tekeri, yıldız izler, güneş algılayıcıları, elektrik itki sistemi gibi uydu alt sistemlerinin geliştirilmesine dönük altyapı çalışmaları da sürdürülmekte.⁽¹⁾

Bunların yanı sıra, küp uydu teknolojilerinde son 10 yılda dikkate değer ilerlemeler var. İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) bünyesinde deneysel amaçlarla geliştirilen ilk küp uydu, ITÜpSAT1, 2009 yılında uzaya fırlatıldı. 10 cm kenar uzunluğuna sahip bir küp şeklinde olan ve ağırlığı 1 kg'ın altında olan bu uydunun görevi 640 x 480 çözünürlüklü bir kamera ile fotoğraf çekmek ve ivmeölçer, manyetometre gibi çeşitli araçlarla ölçümler yaparak verileri Dünya'ya iletmektir.⁽⁶⁾ Çoğunlukla hazır ticari sistemler kullanılarak üretilmiş olsa da, ITÜpSAT1 sonraki projeler için önemli bir bilgi ve yetiştirilmiş insan birikimi sağladı. ITÜpSAT1'in akabinde, yine İTÜ bünyesinde geliştirilen küp uydu projelerinde iletişim sistemi, elektrik güç sistemi ve uydu bilgisayarı gibi alt sistemler yerli imkânlarla geliştirildi ve bugüne kadar uzaya gönderilen altı küp uyduda kendilerine yer buldu. Bu uydular transponder

üzerinden telsiz iletişimi, düşük çözünürlüklü görüntüleme ve atmosferden bilimsel veri toplama gibi çeşitli görevlerde kullanıldılar.

Türkiye Uzak Ajansı

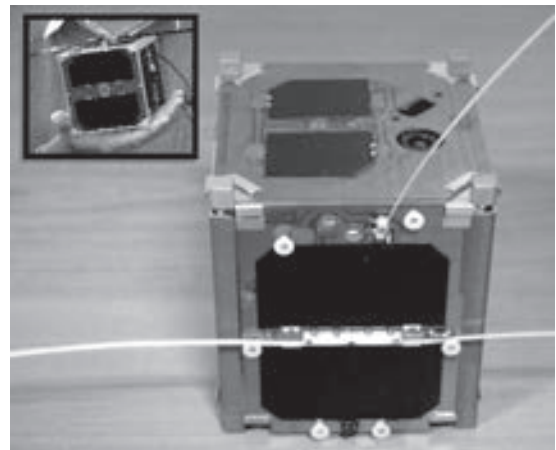
Türkiye Uzak Ajansı (TUA) 2018 yılında resmi olarak kurulmasına rağmen 2021'in Şubat ayında akıbeti hakkında bilgi edinme imkânımız oldu. Yayına giren web sitesi ile kurumun organizasyon şeması ve bünyesinde topladığı projelere göz atılma şansımız var artık. TUA, daha çok uzay ve uydu çalışmalarının koordinesini yürüten bir devlet kuruluşu görünümünde. Farklı projelere dahil olan katılımcılar arasında İTÜ, Devlet Hava Meydanları İşletmesi, Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, Sabancı Üniversitesi, TÜBİTAK UZAY, TÜBİTAK Ulusal Metroloji Enstitüsü, Savunma Sanayii Başkan-

lığı, Roketsan, TUSAŞ, TÜRKİSAT ve DeltaV gibi özel ve devlet destekli kurumlar ve üniversiteler yer alıyor. TUA, aynı zamanda diğer ülkelerle işbirliği ve ortak çalışmalar konusunda bir aracı ve temsilci görevi de görüyor. Örneğin, Avrupa Uzak Ajansı (ESA) sorumluluğunda geliştirilen "Artırılmış X-Işını Zamanlama ve Polarimetri" (The Enchanced X-Ray Timing and Polarimetry-eXTP) pro-

jesine dahil olan TUA, projenin Türkiye ayağının yürütücüsü konumunda. Bunların yanında Çin Bilimler Akademisi, Asya Pasifik Uzak İşbirliği Organizasyonu (APSCO) ve Peru Uzak ve Havacılık Araştırma ve Geliştirme Kurulu (CONIDA) ile de ortak eğitimlerin düzenlendiği belirtiliyor.

Bir devlet kurumu olan TUA'nın gerekliliği ve üstleneceği roller açısından faydası düşünülecek olursa, resmen faaliyete giren ajansın bilim, teknolojiye ve gelecek nesillerin eğitim ve farkındalığına katabileceği olumlu etkiler göz ardı edilemez. Açıklanan Milli Uzak Programı içerisinde stratejik önemi olan "Uydu Üretimlerinin Tek Çatı Altına Toplanması ve Yerli Uydu Geliştirme Programı", "Uzak Sanayi Ekosisteminin Geliştirilmesi" ve "Uzak Farkındalığı ve İnsan Kaynağının Geliştirilmesi" gibi makul hedefler yer alırken, kamuoyunun ilgisi Ay görevi ve astronot gönderme hedefi üzerinden yönlendirildi. Astronot olarak gidecek kişinin Uluslararası Uzak İstasyonu'nda (ISS) 10 günlük bilimsel çalışmalara katılması öngörülmüyor. Ajans başkanı Serdar Hüseyin Yıldırım bu görev için bütçenin hazır olduğunu söylerken miktarı belirtmekten kaçınıyor. Rusya benzer görevler için 80 milyon dolar talep ederken SpaceX 50 milyon dolar istiyor. Daha somut planlanmış olarak yansıtılan Ay görevini ise Başkan Yıldırım BBC Türkçe röportajında⁽⁷⁾ şöyle özetliyor: "1. adım: yerli motor üretimi, 2. adım: motorun uzak aracına montesi 3. Adım: fırlatma."

İTÜ bünyesinde geliştiren ve 2009'da fırlatılan küp uydu ITÜpSAT1 (İTÜ USTTL).



Yerli motor ile ilk uzay deneyimi

Ay görevinin ilk adımı olan yerli roket motorunun geliştirilmesi süreci DeltaV şirketi tarafından üstlenilmiş gibi görünüyor. 2017 yılından bu yana⁽⁸⁾ motorun araştırma ve geliştirme çalışmalarını yürüten şirketin kurucularından Koç Üniversitesi öğretim üyesi Arif Karabeyoğlu'nun belirttiğine göre, motorun ateşleme testleri önemli ölçüde yapılmış durumda. Hibrit yapıda olan bu motorun özelliği, parafini sıvı oksijenle yakarak itki elde ediyor olması.⁽⁹⁾ Ay'a sert iniş yapacak olan aracın yakın Dünya yörüngesinden Ay'a taşınmasında bu yerli hibrit motorun kullanılması planlanıyor. Savunma Sanayii Başkanlığı tarafından desteklenen Hibrit Uzay Roket Motoru Geliştirme (HURM) Projesi halen devam ediyor. Hibrit motoru uzay ortamında ilk kez test edecek olan SORS sonda roketinin 2021 yazında 100 km uzay sınırını aşacağı öngörülüyor. Projenin devamında hibrit motorun, TÜBİTAK UZAY öncülüğünde geliştirilecek olan uzay aracına uygun şekilde modifiye edilmesi sürecine geçileceği belirtiliyor.

Hibrit motorla Ay'a güdümlenecek roketin 1-2 ton arasında olması ve üç gün sürecek bir yolculuk sonucunda Ay'a çarpması öngörülüyor. Ana roket için yakıt tanklarının yanı sıra yönelim için küçük motorlar ve kontrol ünitesi eklenmesi düşünülüyor. Buna ek olarak,

Aya sert iniş planı (DeltaV), (Kaynak: Twitter: @varank, @miguyan2000).

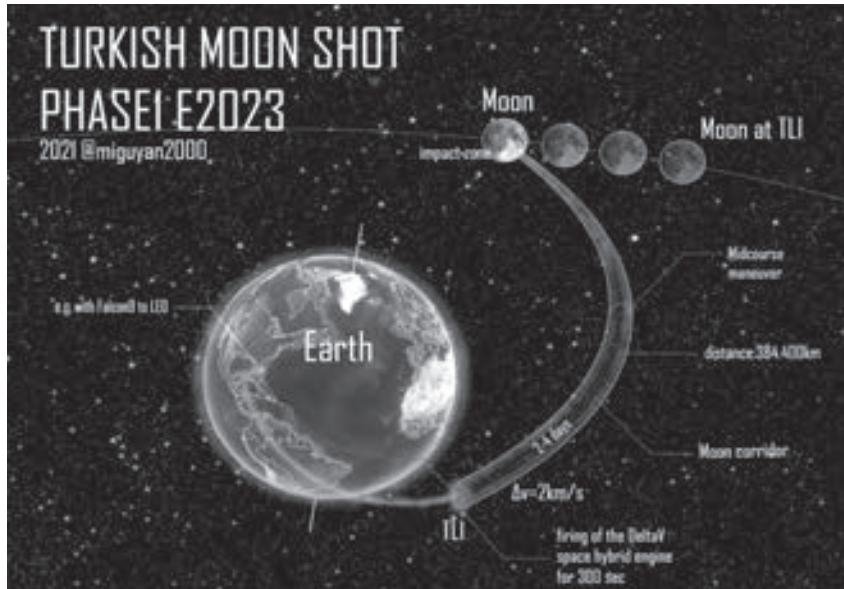
Dünya ile iletişimi sağlayacak anten ve gövde elektroniği için gerekli elektrigi üretecek güneş panelleri de sisteme eklenecekler arasında. Karabeyoğlu'nun belirttiği üzere, üç günlük yolculuk esnasında uzayda yüklü parçacık veya radyasyon verisi toplayabilecek sondalar (örneğin, Langmuir sondalar) da gövdeye eklenebilir. Yolculuk süresi nispeten kısa olduğu için aracın üzerindeki aletler ve sensörler için çok büyük bir risk bulunmuyor. Daha önceki uzay görevlerinden aşına olduğumuz optik navigasyon kamerası, termal kızılötesi kamera, spektrometre, yıldız takipçileri, tepki tekerleri ve lazer mesafe ölçer gibi ekipmanlar da sisteme eklenebilir.

Ajans başkanı Yıldırım'a göre uzay aracı henüz tasarım aşamasında olmasına rağmen çok fazla komplikasyon içermediği için 2023 sonuna yetiştirilebilir. Ancak hem uzay aracının tasarım ve test süreci hem de motorun araca entegrasyon süreci için ihtiyaç duyulan zaman ve bütçe soru işareti olarak masada duruyor. Tasarım maliyetinin gelişmiş simülasyon tekniklerinin etkin bir şekilde kullanılmasıyla düşürülebileceği göz önünde bulundurulmakla birlikte, şu an için bu maliyetin ne kadar olacağı belirsizliğini koruyor.

Son aşama olarak sözü edilen fırlatma ise büyük ihtimalle SpaceX'in Falcon 9 roketi ile yapılacak. Ajans başkanı Yıldırım, SpaceX'in şu anki teknolojisi ile maliyetin 62 milyon

dolar civarında olduğunu fakat yakın gelecekte 30 milyon dolara düşebileceğini söylüyor. Aynı zamanda TUA'nın şu anki bütçesinin 40 milyon doların üzerinde olduğunu ve Ay hedefi için ek bütçe alacaklarını iletiyor. Hibrit motorun yanı sıra uzay aracının tasarımı ve teknik ekipmanlar da maliyeti eklendiğinde Ay hedefinin toplamda ne kadar mal olacağı henüz bilinmiyor.

Projenin bilinmeyenlerinin yanında Ay görevinin hazırlık ve test aşamalarının ülkeye katacağı bilimsel, teknolojik ve stratejik deneyimlerin geleceğe aktarılması büyük önem taşıyor. Burada sadece Ay hedefine ulaşmanın değil, yolculuğun her aşamasının başlı başına önem taşıdığını vurgulamak gerekir. Örneğin, motorun ve uzay aracının tasarımı ve entegrasyonu, kullanılan malzemelerin seçimi, komponentlerin dayanıklılık ve ömür testleri, veri aktarımı ve işlenmesi gibi alt faaliyetlerin her biri için insan kaynağı yetiştirilmesi ve bilgi aktarımının eğitimlerle sağlamlaştırılmasının, hedefin kendisinden daha değerli olduğu söylenebilir belki de. Yıldırım da, Karabeyoğlu da yetiştirilmiş eleman açığımızı kapatmanın önemine vurgu yapıyor. Burada biliminsanlarımıza özgür bilim yapma ortamının sağlanabilmesi açısından, siyasi otoritelerin dar alanlara sıkıştırdığı kısa vadeli hedeflerden çok, uzun vadede eğitim ve araştırma olanaklarının genişletilmesi, toplumun geneline yayılmasının tartışılması gerekiyor.



KAYNAKLAR

- 1) <https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/turkiye-uzay-teknolojilerinde-yeni-hedeflerini-belirledi-41345996>
- 2) <https://www.turksat.com.tr/tr/haberler/turksat-6a-uydusunda-uretim-asamasina-gecildi>
- 3) <https://uzay.tubitak.gov.tr/tr/uydu-uzay/bilsat>
- 4) <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/illi-uydu-imecenin-son-montaji-yapildi-testleri-basliyor/1864557>
- 5) <https://uzay.tubitak.gov.tr/tr/uydu-uzay/imece>
- 6) http://www1.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/618ceaf801e97a7_ek.pdf?dergi=1320
- 7) [https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56046336#:~:text=T%C3%BCrkiye%20Uzay%20Ajans%C4%B1%20\(TUA\)%2C,ba%C5%9F%C4%B1nda%20Serdar%20H%C3%BCseyin%20Y%C4%B1ld%C4%B1r%C4%B1m%20va](https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56046336#:~:text=T%C3%BCrkiye%20Uzay%20Ajans%C4%B1%20(TUA)%2C,ba%C5%9F%C4%B1nda%20Serdar%20H%C3%BCseyin%20Y%C4%B1ld%C4%B1r%C4%B1m%20va)
- 8) <https://www.sstek.com.tr/deltav-uzay-teknolojileri-a-s>
- 9) <https://www.savunmasanayi.org.tr/tr/HaberDergilik/Dunyanin-ilk-sivi-oksijenli-ve-parafin-yakitli-hibrit-roket-sistemini-ucurduk>

Nükleer reaktör kazasından 10 yıl sonra Fukuşima'da durum ve alınabilecek dersler



Japonya'da 11 Mart 2011'de üçlü felaket yaşandı: Büyük deprem (9,1 büyüklüğünde ilk kez), tsunami ve Fukuşima Nükleer Santrali kazası. Kazanın 10. yıldönümünde olayı yeniden anımsatmak, 10 yıl içinde hangi gelişmelerin yaşandığını özetlemek ve bu büyük felaketten hangi derslerin çıkarıldığını belirlemek istedik.

Dr. Yüksel Atakan / Radyasyon Fizikçisi

1 1 Mart 2011 günü Japon'ya Fukuşima nükleer reaktörlerinde ortaya çıkan kara yıkım (felaket) Çernobil kazasından sonra yaşanan en büyük nükleer kaza olarak tarihe geçti. Her ne kadar kazada doğrudan kimse ölmedi ve aşırı radyasyon dozu almadıysa da çevreye yayılan radyoaktif maddelerle hava, su, toprak ve binalar kirlenmiş, insanlar yerleşim yerlerinden uzaklaştırılmış, toprağın üst düzeyinin kazınip taşınması, evlerin yıkanması, temizlenmesi uzun yıllar almış, insanların bir bölümü evlerine, yurtlarına dönememediğinden depresyona girmiş ve medya haberlerine göre bu nedenle ölümler, intiharlar olmuştur. Bugün de 4000 işçiyle çalışılan Fukuşima nükleer reaktörlerinde ergiyen uranyum yakıtın, malzemelerin, suların ve çevrenin temizlenmesinin daha 40-50 yıl süreceği ve bunlarla ilgili giderin 100 milyar usd'yi bulacağı kestiriliyor.

Fukuşima kazasının 10. yıldönümü nedeniyle, kazanın oluşu, önemi ve bugünkü durumla ilgili, tüm dünyada bilimsel, teknik ve popüler yayınlar yapılmaya başlandı. Dergimiz de aşağıdaki yazıyla, Fukuşima kazasının 4. ve 5. yıllarında yayımladığımız yazıları^(8,10) güncelleyerek, okuyucularımıza bugünkü durumu yansıtmayı amaçlıyor. İlgilenenler, Kaynakça'daki diğer yayınlara da bakabilirler.

Kaza nasıl oldu?

Japonya'da 11 Mart 2011 günü 9,1 büyüklüğündeki şiddetli depremle elektrik direklerinin yıkılması ve hatların kopmasıyla Fukuşima nükleer santralını özel durumlarda dışarıdan besleyen elektriğin kesildiğini, depremin ardından oluşan dev tsunami dalgalarının zemin altındaki ivedi elektrik üreticilerini de sular altında bırakarak, santralin elektriksiz kaldığını biliyoruz. Reaktörler, deprem sinyalini alır almaz planlandığı gibi otomatik olarak durdurulmuş, büyük deprem sonucu binalarda herhangi önemli bir hasar olmamıştır. Durdurulan reaktörlerdeki nükleer yakıtın içindeki çok çeşitli radyoaktif maddelerin yayınladığı ve yıllarca da yayınlayacağı radyasyonun oluşturduğu aşırı ısı enerjisi, elektriksiz kalan pompaların çalıştırılmaması nedeniyle, soğutma suyuna aktarılamamış ve yakıt elemanlarında ergime oluşarak büyük kaza ortaya çıkmıştır.

Ayrıca koruyucu reaktör kabında (containment) hidrojen gazı patlamaları da ortaya çıkmış, bunlardan doğan yüksek basınçla duvarlarda çatlaklar oluşmuş, reaktör binasının havasındaki radyoaktif maddeler çevredeki havaya ulaşmıştır. Radyoaktif maddeler, hava akımlarıyla çok uzaklara taşınmış, yağışlar ve kuru serpintilerle özellikle yakınlardaki

10-20 km'lik bölgeyi radyoaktif bulaşmayla etkilemiş, yerleşim yerleri boşaltılmış, insanlar yıllarca yerlerinden, yurtlarından uzaklarda yaşamak zorunda kalmışlardır.

Özetle, Japonya'da 11 Mart 2011'de üçlü karayıkım (felaket) yaşandı:

1) Büyük deprem (9,1 büyüklüğünde ilk kez), 2) Tsunami ve 3) Fukushima Nükleer Santrali kazası.

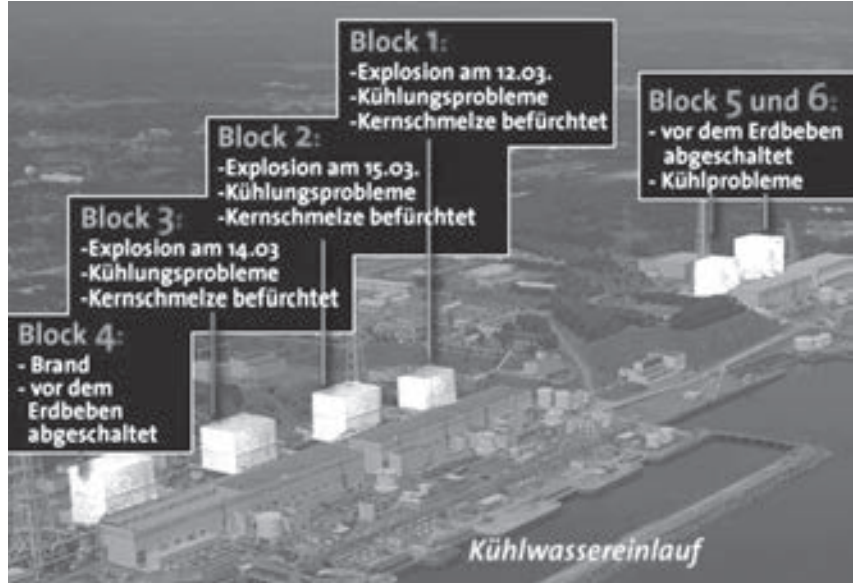
Reaktörlerin geçmişine bakış

1970'li yılların, General Electric, Fukushima nükleer reaktörleri zaten başlangıçtan beri sorunluymuştu. Reaktörleri TEPCO şirketi işletiyordu. Reaktörlerin tümü kaynamalı sulu cinsten reaktörlerdi. İlk dördü 760 MWe (elektriksel) güçteydi. Son iki reaktör 1067 ve 1325 MWe gücündeydiler.

Fukushima reaktörlerindeki, reaktör binasını çevreleyen "Koruyucu Kabın" (Containment), büyük bir reaktör kazasında ortaya çıkacak yüksek basınca dayanamayacağını daha 1970'de ABD Atom Enerjisi Kurumu uzmanları bir teknik raporla açıklamış olmasına ve bu Containment'ın bu şekilde yapılması gerektiğini bildirmiş olmasına rağmen, basınç düşürme sistemi yapılmadan Containment yapıldı ve reaktörler işletmeye açıldı. General Electric, o yıllarda kurduğu reaktörlerle birlikte bu değişikliği yapsaydı, bunun hem pahalıya mal olacağını

Bazı birimler

Becquerel: Radyoaktivite birimi: 1 Bq: Saniyede 1 atom çekirdeği bozunumu olup çok küçüktür. Sievert(Sv): Radyasyon doz birimi olup 1 Sv= 1Joule/kg (Gama ve Beta ışınları için Gray birimiyle aynıdır). Aslında 1 Sievert'lik doz, günlük yaşamda çok küçük bir doz olmakla birlikte, hücrelere enerji aktarımında ise çok büyük etkisi olduğundan bunun binde biri olan miliSv (mSv) kullanılıyor. Örneğin bir yılda vücudumuzun aldığı doğal radyasyon dozu ortalama olarak kişi başına 2,4 mSv'dir.⁽⁹⁾



Reaktör bloklarında 11 Mart 2011 deprem ve tsunami sonrası reaktör kazasındaki durum gösteriliyor. 1, 2 ve 3 nolu reaktörler kazadan önce çalışmaktaydılar.. Bu üç reaktörde su pompaları, santalda elektrik olmadığından çalışmadı, nükleer yakıt soğutulamadı ve yakıt maddesi ergidi. 4, 5 ve 6 nolu reaktörler ise depremden önce bakım çalışmaları nedeniyle durdurulmuşlardı. Reaktörlerin soğutma suyu, denizden alınıyordu.

hem de görünüm (image) yitireceğini düşünmüş olmalıydı.

Kiler katındaki ivedi elektrik üreteçlerinin de sular altında kalabileceği, uzmanlarca birçok kez açıklanmasına rağmen, bunlar üst katlara, hem yer sorunu olduğundan hem de ek gider oluşturacağından taşınmadılar.

2002 yılında TEPCO elemanlarının, 16 yıl boyunca, teknik raporları değiştirerek sistemlerdeki arıza ve kazaları gizledikleri, düzmece raporlar hazırladıkları ortaya çıkınca reaktörler durduruldu, ancak 2003 yılında bazı düzeltmelerden sonra tekrar işletildi.

Kazadan 10 gün önce ise çeşitli aletlerin, pompaların ve dizelli elektrik üreteçlerinin 11 yıldır bakımlarının tam yapılmadığı açıklanmıştı ama bunlar ciddiye alınmadı.

Kısacası: Kaza geliyorum diyor-du.

Fukushima santrali, kazadan 10 yıl sonra bugün ne durumda?

Radyoaktif maddelerden temizleme, yıkama, barikat kurma, binaları kapsülleme ve reaktörleri soğutma çalışmaları sürüyor.

Kazadan 10 yıl sonra, bugün de, Fukushima santral alanında günde 4000 kişi çalışıyor. Santrali işleten TEPCO şirketi nükleer santralin ilk

üç reaktör blokunun yakıt elemanları bekletme havuzlarındaki yakıt elemanlarını dışarı çıkarabilmek için hazırlıklar yapıyor. Ayrıca, çok yüksek radyasyon dozu nedeniyle içine girilemeyen reaktör binalarında uzaktan komutlu robotlar ve kameralarla reaktör kabının (containment), binanın içinin ne durumda olduğu, ergimiş nükleer yakıt maddesinin bina içinde nerelerde ne miktarda dağıldığı araştırılıyor. Kameralar yüksek radyasyon dozu nedeniyle bir kaç saatte bozulduğundan/ergidiğinden sık sık değiştirilmeleri gerekiyor. Bu bilgiler elde edildikten sonra ergimiş nükleer yakıt maddesinin nasıl dışarıya çıkarılacağıyla ilgili uzaktan komutlu araç ve gereçlerin projelendirilip işe nasıl girileceğinin iyice planlanması işçilerin fazla radyasyon dozu almamaları için gerekiyor. Temmuz 2017'de robot kameralarla 3. reaktör blokunun içinden ilk resimler alınarak yakıt maddesinin saçılımı görüldü. Benzer görüntüler 2. blokta Ocak 2018'de alındı.

TEPCO, reaktör binalarının iç durumunu daha iyi görüntüleyebilmek için myonotomografi denilen yeni bir teknik deneyerek bir çeşit taramayla (scanning) röntgen benzeri filmler de çekiyor. Böylelikle eriyen yakıt maddesinin reaktör binasının içinde kaldığı, dışarı sızıp sızmadığı bilgileri elde ediliyor.

Bu araştırmalar ve hesaplar sonunda Tepco, 1. blok reaktör kabında (Reactor Vessel, kazanında) pek yakıt maddesi kalmadığını, yakıt maddesinin reaktör binası koruyucu kabı içine (containment'a) dağıldığını gösteriyor. 2. reaktör bloğunda ise nükleer yakıt maddesinin daha çok reaktör kazanında kaldığı, 3 nolu blokta ise yakıt maddesinin bir miktarının reaktör kazanında, bir miktarının da containment'a dağıldığı hesaplanıyor.

Kazanın çevre halkına etkisi nasıl oldu?

Yaklaşık 400.000 kişi evlerinden uzaklaştırıldı. Bunlardan 130.000'i nükleer santralin 20 km çevresinden geliyor (Ev ve bahçelerine radyoaktif Sezum 137 bulaşması sonucu). Radyoaktif sezyumun epey temizlendiği yerlerde tekrar yerleşim yapılmaya başlandı. Ancak birçok kişi, "fazla radyasyonlu bölge" olarak düşündükleri eski oturdukları yerlere, yetkililerin açıklamalarına pek güvenemediklerinden, tekrar dönmeye çekiniyor.

Toplam 1 milyon kadar ev oturulamaz durumda. Deprem ve tsunami sonucu 16.000 kişi yaşamını yitirdi, 3200 kişi de kayıp.

Santralin 10-20 km çevresi kazadan hemen sonra boşaltıldığından, Çernobil'deki durumun aksine insanlar gereksiz yere radyasyon dozu almadılar. Çernobil'de ise kaza gizlendiğinden, ilk üç günde yüksek i-

yot 131 dozu nedeniyle, daha sonraki yıllarda çocuklarda tiroit kanseri ortaya çıktı.

TEPCO şirketi, 1. ve 2. reaktör bloklarındaki nükleer yakıt elemanlarının dışarı çıkarılma işlerine ise ancak 2023 yılında başlanabileceğini açıklıyor. Reaktör binalarının dış duvarları zaten daha önce mantolanmış durumda ve metal örgülü ağlarla kaplı. Kaza geçirmeyen 4. reaktör blokundaki yakıt elemanları 2014'de ara depoya aktarılmıştı.

Corium

Nükleer yakıt ergimesiyle ortaya çıkan malzemeler şunlar: nükleer yakıt maddesi, ergimiş yakıt elemanları, diğer metaller, radyoaktivitenin içine işlediği beton duvarlar ve reaktör tabanı (Tüm bunlardan oluşan karışıma Corium deniyor). Bu malzemeler suyla soğutuluyor. Bugünkü bilgilere göre Corium'un herhangi bir nükleer reaksiyon oluşturmaması söz konusu değil. Corium'un özellikle nükleer yakıtın 1-3 reaktör binalarından dışarı nasıl çıkarılabileceğiyle ilgili çeşitli yol ve yöntemler üzerine çalışılıyor. Binalara su verilmesi ve sular altında Corium'un çıkarılması da düşünülüyor.

Bugünkü bilgilere göre 1-3 nolu reaktörlerin yakıt elemanları ergimiş olup, sıvı reaktör binaları içlerine akmıştır. Robotlarla binalarda çalışılıyor ve radyoaktif maddeler emiliyor ya da alınarak güvenli bidonlarda, özel tanklarda dışarıya taşınıyor.

Reaktör binalarında sıcaklık ve radyasyon doz hızı ne kadar?

Reaktör binaları içindeki durum önceki yıllardaki gibi olup güvenlik kılıfı içinde tabanda sıcaklık 20-30 °C arasında. Santral alanın dış duvarı yakınında ölçülen yerel doz

hızları 0,4 ile 1,5 mikroSv/h arasında. Bu değerler doğal radyasyon doz hızlarından üç ile 10 kat daha fazla. Santraldan 5, 10 ve 20 km uzaklıktaki deniz suyunda ölçülen radyoaktivite derişimi Cs 134 ve Sr 90 için, WHO'nun verdiği sınır değerlerin çok altındadır. 10.000 km² kadar yerleşim yeri genellikle toprak kazınarak özellikle Cs 137'den temizlendi. Taşınan toprağın 20 milyon m³ kadar olduğu kestiriliyor.

Radyoaktiviteyle bulaşmış suların bir miktar temizlenip depolanması

Reaktör binalarına günde 100 ile 500 m³ arasında yeraltı ve yağmur suyu giriyor. Yağış miktarına bağlı olarak Fukuşima santral alanında günde 50-100 m³ arasında radyoaktif maddelerle bulaşmış (radyoaktivitesi epey yüksek) suyun temizlenip depolanması gerekiyor. Bugüne kadar depolanan su miktarı 1 milyon m³ kadar olup bundan 10.000 m³ çok yüksek radyoaktif maddeli (Bu su tanklarının dış yüzlerindeki radyasyon doz hızı epey yüksek: 200-300 mSv/h dolayıda). Santral alanında 1000 kadar su deposu var ve alan 2021'de dolacak. Sonra biriken depoların nereye konacağı henüz belli değil (2018 verileri).

Yeraltı suyunun reaktör binalarına girmemesi (duruma göre kontrollü girmesi) için, 2017 yılında binalar, toprak altından çepe çevre soğutmalı koruma duvarıyla çevrildi. "Buz duvarı" denilen duvar soğutularak yeraltı suyunun donarak binaya girmesi önleniyor. İçeride günde 140 ton kadar yeni radyoaktif maddelerle bulaşmış suların oluşmaması düşünüldü ama şimdiye kadar başarılı bir sonuç alınmadı. Bu duvarın yapısının ve soğutulmasının gideri epey yüksek. Duvarın yapım giderlerinden başka, duvarın soğutulması için gereken elektrik 15 bin nüfuslu bir yerleşim yerinin kullanılabileceği elektrik enerjisi miktarı kadar fazla (44 milyon kWh).

TEPCO binalardaki su düzeyini, yeraltı suyu düzeyinin biraz altında tutarak, binalara su girmesini sağlıyor ve böylelikle binalardaki radyoaktiviteli suların dışarıya sızmasını önüyor. Bugün 1000-1200 büyük

Haritada, Fukuşima reaktörleri çevresinde boşaltılan (Existing Evacuation Area: Mevcut boşaltılmış alan), hazırlanan (Evacuation Prepared Area) ve planlanan boşaltılma alanları görülüyor.



su bidonunda yaklaşık 2 milyon m³ radyoaktiviteli su depolarda bekliyor. Bunlardan çoğundaki kirli sulardaki radyoaktif maddeler trityum dışında, daha önce filtre sisteminden geçiriliyor. Özellikle iyot, sezyum ve stronsyum filtre ediliyor. Depolanan kirli suların yüzde 70'den fazlası çevreye verilebilecek sınır değerleri aşmış durumda. Bunların tekrar filtre edilmesi düşünülüyor. Gitgide artan kirli su miktarını depolayabilmek için yaklaşık 1,5 milyon m³lük depo gerekiyor. Sıvı ve katı atık depolarıyla, tanklarıyla santral alanı (şekildeki gibi) dolmuş durumda.

Reaktörlerin çevresindeki alan ancak 30-40 yılda temizlenebilecek ve bunun 100 milyar doları geçeceği kestiriliyor.

Temizlendikten sonra denize verilen atık sular

Denize kontrollü olarak akıtılan filtre edilmiş kirli sulardaki radyoaktivite sınırları, IAEA ile görüşmeler yapılarak, bunlar belirleniyor.

Fukuşima santralında depolanan sulardaki radyoaktif maddeler, trityum dışında temizleniyor. Trityumlu suların okyanusa verilip verilemeyeceği ise ilgili balıkçılık örgütleri, yetkili kurumlarca ve TEPCO uzmanlarıyla birlikte görüşülüyor. Temizlenerek sınır değerlerin altına inen suların depolardan denize verilmesini balıkçılık örgütlerinin sonunda kabul ettikleri medyada yer alıyor.

Hangi radyoaktif maddeler çevreye ulaştı ve halkta radyasyon dozu oluşturdu?

Fukuşima bölgesinde çevrede etkili olan en önemli radyoizotoplar: Cs 134 ve Cs 137 olmuşlardır.

1) Radyasyon dozunun oluşmasına en büyük katkı vücudun dıştan ısıtılmasından gelmiştir (20

mSv'den daha az, 2012 WHO değerleri: 1-10 mSv, 2 yerde 50 mSv kadar).

2) Vücudun içten ısıtılması, sıkı besin kontrolleri nedeniyle önemsiz kaldı (besinlerde yapılmakta olan radyoaktivite ölçümleri ve kontroller uzun süre devam edecek).

3) Japonya'nın her yerinde Fukuşima kaynaklı radyoizotoplar ölçülmüş ise de Fukuşima bölgesi en çok etkilenen bölge oldu.

Uluslararası araştırmalar (WHO, UNSCEAR) ve santral alanının temizlenmesi, reaktörlerin soğutulması, reaktörlerin çevresine set çekilmesi, havalandırma, filtreleme ve yakın çevrede koruyucu önlemler alınması gibi daha bir dizi önlem, onarım, bakım ve arındırma çalışmaları radyoaktivitenin daha fazla yayılmasını önlemekte olup bu çalışmalar daha 30-40 yıl sürecektir. Reaktörlerin altısı da ileride de çalıştırılmayacaktır.⁽¹⁻¹³⁾

Çevrede yaşayanlar fazla radyasyon dozu aldılar mı?

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) bilimsel araştırmalarına göre, Fukuşima bölgesinin dışındaki yerleşim yerlerinde yaşayanların, Fukuşima kazası sonucu alabilecekleri ek yıllık doz 0,1 ile 10 mSv, Japonya'nın diğer bölgelerinde ek yıllık doz 0,1 ile 1 mSv arasında ve tüm dünya için ise ek yıllık dozun 0,01 mSv'in altında kalacağı hesaplanıyor.⁽¹²⁾

Fukuşima kazasının radyoaktif iyot (Iyot 131) ile en çok etkilediği bölgelerde hesaplanan yıllık tiroid dozu 10 ile 100 mSv arasında bekleniyor. Karşılaştırmak için: küçük çocuklar için Çernobil'de tiroid doz değeri 300 ile 1400 mSv idi ve orada birçok çocuk tiroid kanserine yakalandı.

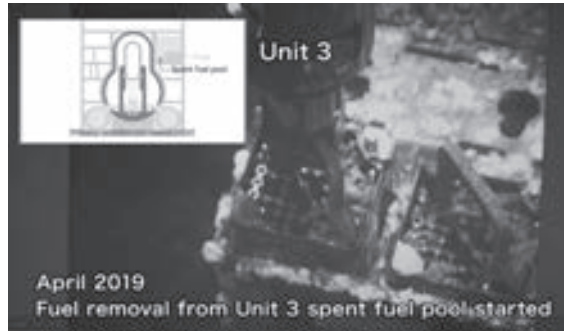
Bu değerlerden de görüldüğü gibi Fukuşima kazasından hemen sonra bölgenin boşaltılması sonucu fazla radyasyon dozu alan olmadı.

Fukuşima'da radyasyon sonucu doğrudan kimse ölmedi. Ancak evlerinden uzaklaşmak zorunda kalan bazı kişilerde depresyon ve travma nedeniyle ölenlerin 1000'i aştığı, kanıtlanamasa da medyada yer aldı, alıyor.

Fukuşima personelinin aldığı radyasyon dozları

Bugüne kadar elde edilen bilgilere dayanarak, Fukuşima nükleer reaktörlerinde çalışan 15.000 kadar işçiden 111'inin 100 miliSievert'ten (mSv) daha çok radyasyon dozu aldığı belirlenmiştir. Bu doz, topluluk (kitle) ışınlamalarında kanser riskini en çok yüzde bir kadar artırıyor. Kaza durumlarında çevreyi ve halkı daha büyük yıkımlara karşı koruma önlemlerinin alınmasını sağlamak amacıyla bir işçinin alabileceği doz sınırı 14 Mart 2011 günü 250 mSv değerine yükseltilmiştir. Bugüne kadar Fukuşima'da bu 250 mSv'lik dozu sadece altı radyasyon işçisi aşmıştır. Kişi başına düşen radyasyon dozunu azaltmak amacıyla işçi sayısı artırılırken, bunların reaktörlerin yüksek radyasyonlu yerlerinde çalışma süreleri kısaltılmıştır. Ani radyasyon ışınlamalarında deride kızarma ancak 500 mSv'den daha büyük dozlarda görülüyor. Önce kaybolduğu bildirilen iki işçi sonradan (2 Nisan 2011 günü) ölü olarak bulunmuştur. Ancak bu iki işçinin radyasyon dozu sonucu değil, su baskınında öldüğü saptanmıştır.

Çevrenin radyoaktif maddelerle bulaşmasından ve buralarda yetişecek sebze, meyve ve balıkların halka kontrollü ulaşması sonucu, bunların ancak düşük radyoaktivitedeysen-



Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA) uzmanları Fukuşima'daki durumu gözden geçiriyorlar Sağda: Blok 3 reaktörünün yakıt elemanları havuzundan yakıt elemanlarının alınmasına Nisan 2019 başladı. Sol yukarıda nükleer yakıt elemanlarının bulunduğu reaktör kabı ve sağında turuncu ve mavi renkte yakıt elemanları bekleme havuzu görülüyor.



Radyoaktifite suların depolandığı 1000 kadar su deposu santral alanını dolduruyor (2021 yılına kadar yer var. Daha sonra ne yapılacağı henüz belli değil).

mesinden oluşacak düşük düzeydeki ek radyasyon dozunun, ileride de genellikle halkın sürekli etkilenmekte olduğu doğal radyasyon dozlarının ve ülkelerin sınır değerlerinin altında kalması bekleniyor. Buna rağmen yukarıda açıklandığı gibi Japonya'da seyrek de olsa bazı besinlerde (özellikle balık ve mantarlarda) daha yüksek düzeyde radyoaktivite (özellikle sezyum radyoaktivitesi) görülebileceğinden besinlerde yapılmakta olan radyoaktivite ölçümleri ve kontroller uzun süre devam edecektir.

Çevredeki halkın kendi yerleşim yerlerine geri dönmeleri

Fukuşima santralından 10-50 km uzaklıktaki yerleşim yerlerine yavaş yavaş halkın geri dönmesine izin veriliyor. Daha önce belirttiğimiz gibi evlerinden uzaklaştırılan insanlar içinde birçok kişinin depresyon geçirdiği hatta intiharlar olduğu medyada yer alıyor.

Santral alanında çalışan TEPCO ve diğer personelin aldıkları radyasyon dozları değişiyor ancak kontrollü olduğundan pek yüksek değil. Ayda 5-10 mSievert dozu aşan personel sayısı oldukça az ve yıllık sınır değerlere ulaşılmadan personel değiştiriliyor.

Japonya'da bugün nükleer reaktörler çalışıyor mu?

Japon hükümeti, ülkedeki toplam 54 nükleer reaktörden, çalışan, 43 reaktörü 11 Mart 2011 kazasından sonra durdurdu. Bugün Japonya'da çalışabilecek durumda 33 nükleer reaktör bulunuyor. Bunların net kapasitesi ya da kurulu gücü 31,7 GWe. 2020'den başlayarak bugün bunlardan 9 reaktör çalışıyor. 17 a-

dedi de onay bekliyor. 2019'da nükleer enerji ülken elektriğinin yaklaşık yüzde sekizini karşıladı (World Nuclear Association verileri).

Nükleer reaktörlerin tekrar işletmeye açılmaması için Japonya'da nükleer karşıtlar giderek destek buluyorlar. Japonya'da bugün yeni bir nükleer santralin yapımı ise sürüyor. Ancak artırılmış güvenlik önlemlerinin yerine getirilebilmesi için yapımı gecikiyor.

Fukuşima kazasından alınabilecek dersler

Yeni bir nükleer santral projesi için, Fukuşima kazasından alınabilecek derslerin başlıcaları ve yüksek güvenli bir nükleer santralin teknik özellikleri şöyle özetlenebilir:

1) Santral depreme daha dayanıklı olarak projelendirilip kurulmalı (Örneğin çevrede en yüksek beklenen deprem büyüklüğü 7 ise, santral 8 için planlanıp daha güvenli yapılmalı).

2) Santrale verilen elektriğin kesilmesinde, ivedi (acil) dizel jeneratörleri sorunsuz çalışacak şekilde projelendirilmeli ve en uygun yerlerde konuşlandırılmalı.

3) Hidrojen gazı patlamalarının oluşmasını önleyecek sistem kurulup, çalıştırılarak patlamalar ortaya çıkmamalı.

4) Nükleer yakıt maddesinin ergimesi durumunda reaktör kazasını dıştan soğutularak çeliğin yapısı (sertliği) bozulmadan, ergiyen yakıt kazan içinde kalmalı.

5) Çok yüksek sıcaklıkta reaktör kazanının delinmesi durumunda, kazanın altında yakıt tutma çanağı bulunmalı.

6) Büyük bir kaza durumu için santralda ivedi (acil) "teknik komuta merkezi" bulunmalı, personel be-

lirli aralıklarda yapılan alıştırma ve eğitimlerle, deneyim kazanmalı,

7) Projede simülasyon bulunmalı, personel reaktör ve yardımcı sistemlerin çalıştırılmasında deneyim kazanmalı.

Fukuşima kazasından elde edilen bu derslerin, Türkiye'deki nükleer santral projelerine aktarılması, radyasyon güvenliği en yüksek nükleer reaktörlerin Türkiye'de kurulabilmesine büyük katkı sağlayacaktır.⁽⁷⁾

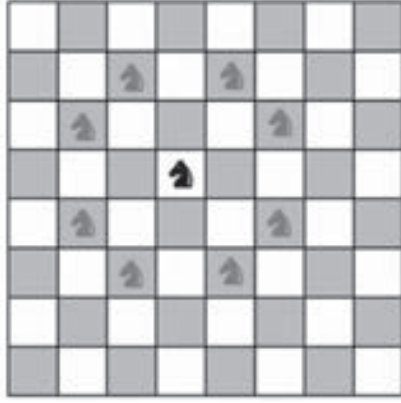
KAYNAKLAR

- 1) <http://www.unscear.org/unscear/en/fukushima.html>
- 2) Uluslararası Atom Enerjisi Yayınları (IAEA), *Fukushima Status Report*, 10 Kasım 2011.
- 3) <https://www.iaea.org/newscenter/news/fukushima-nuclear-accident-update-log-51>
- 4) Stohl, A. ve ark., "Atoms. Chem. Phys. Discuss", 11, 28319-28394, 2011.
- 5) "Xenon-133 and caesium-137 releases into the atmosphere from the Fukushima Daiichi nuclear power plant: determination of the source term, atmospheric dispersion and deposition."
- 6) Almanya Radyasyondan Korunma Kurulu'nun (Bundesamt für Strahlenschutz) raporları.
- 7) WHO Report, Feb. 2013; "Health risk assessment from the Fukushima nuclear accident", 2011.
- 8) Ülkemizde kurulacak nükleer reaktörlerle ilgili radyasyon güvenliği (FMO Teknik Raporu, Y. Atakan, 50 sayfa, www.fmo.org.tr)
- 9) Fukuşima kazasının 4. yılında durum (Bilim ve Gelecek dergisi, Sayı 134, Nisan 2015)
- 10) Radyasyon ve Sağlığımız kitabı: https://www.nobelkitap.com/kitap_113005_radyasyon-vesagligimiz.html (Nobel yayınları 2014, Y. Atakan)
- 11) Fukuşima kazasının 5. yılında durum (Bilim ve Gelecek dergisi, 2016)
- 12) <http://www.herkesebilimteknoloji.com/haberler/surdurebilirlik/fukushima-kazasindan-6-yil-sonra-bugun-neler-biliyoruz>
- 13) WHO on Fukushima doses - World Nuclear News (world-nuclear-news.org)
- 14) Fukushima Daiichi 11. März 2011 - Unfallablauf, Radiologische Folgen (5., überarbeitete Auflage) Internationale Atomenergie-Organisation (IAEO): The Fukushima Daiichi Accident
- 15) Bundesamt für Strahlenschutz (BfS): Der Unfall in Fukushima

Satranç tahtasındaki yalnız at

Ortaokul düzeyindeki matematik olimpiyatlarının birinde sorulmuş ilginç bir problemi ele alacağız bu yazıda.[1] Daha doğrusu, iki kişiyle oynanan bir oyundaki akıl dolu kazanma stratejisinden söz edeceğiz.

Problem şöyle: standart ve boş bir satranç tahtasında (8×8) tek başına dolaşan bir atın A ve B gibi iki oyuncu tarafından hareket ettirildiğini varsayalım. At, satranç oyunundaki gibi hareket ediyor, yani “L” harfine benzer şekilde iki kare yukarı veya aşağı sonra da sağa veya sola bir kare giderek ilerliyor.



Oyun A oyuncusunun atı satranç tahtasında herhangi bir kareye koymasıyla başlıyor. Ardından B oyuncusu atı satranç kurallarındaki gibi (L yaparak) hareket ettirerek istediği herhangi bir kareye koyuyor ve sıra A'ya geldiğinde o da aynı kuralla hamlesini yapıyor. Oyun iki oyuncunun dönüşümlü hamleleriyle devam ediyor. Ama her iki oyuncu da atın daha önce uğradığı bir kareye hamle yapamıyorlar, yani at ziyaret ettiği bir kareye bir daha geri dönemiyor.

Oyunu hamle yapamayan, yani atı yeni bir kareye taşıyamayan ilk oyuncu kaybediyor. Her iki oyuncu da en iyi hamleleri yaparsa kim kazanır ve kazanma stratejisi nedir?

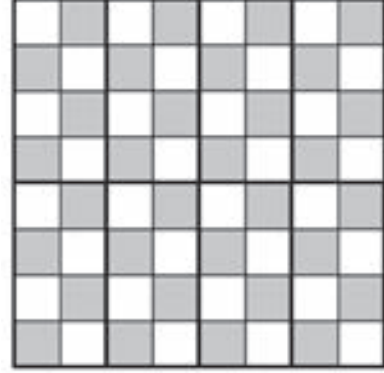
“İki kişi arasında oynanan sonlu bir oyunda saklı bilgi yoksa ve beraberlik söz konusu değilse iki oyuncudan birinin kazanma stratejisi vardır” önermesinin oyun teorisinde bir teorem olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla bu oyunda da oyunculardan birinin kazanma stratejisinin olması gerekir.

Bu oyunda ikinci oyuncuya daima kazandıran bir strateji var. Şimdi o olağanüstü güzellikteki stratejiyi keşfedelim.

İkinci oyuncunun kazanma stratejisi

Bir oyuncunun kazanma stratejisini inşa ederken elbette diğer oyuncunun hamlelerini dikkate almalıyız. Bunun için ilk olarak satranç tahtasını a-

şağıdaki gibi 4×2 boyutlarında sekiz dikdörtgensel bölgeye ayıralım.



A oyuncusu hangi hamleyi yaparsa yapsın B'nin doğru hamlesini belirleyebilmemiz için bu sekiz parselden herhangi birine odaklanalım, çünkü bu küçük dikdörtgenler problemin çözümünde anahtar bir role sahip.



Yukarıdaki 4×2'lik dikdörtgende atı herhangi bir kareye koyarsak, sonrasında atın hamle yapabileceği tek bir karenin olduğu görülüyor. Örneğin, şekildeki gibi A oyuncusu atı sol alttan ikinci kareye koyduğunda B oyuncusunun tek bir hamlesi var, o da sağ üst köşe. Bu durum dikdörtgenin diğer kareleri için de geçerlidir ve böylece her bir karenin bir eşi vardır.

Satranç tahtası 4×2'lik dikdörtgenlerle kaplı olduğundan yukarıdaki durum tahta üzerindeki her bir kare için geçerli olacaktır, yani A oyuncusu atı tahtada herhangi bir kareye koyduktan sonra B, o bölgedeki dikdörtgende o karenin eşi olan kareye hamle yapacaktır. Sonrasında A artık o dikdörtgenin içindeki bir kareye hamle yapamayacağından dikdörtgenin dışına çıkarak oynamak zorunda kalacaktır. A'nın son hamlesi de yine sekiz küçük dikdörtgenlerden birinin içine olacak ve B, A'nın oynadığı karenin eşi olan kareye hamle yapacağından A'nın sonraki hamlesi başka bir küçük dik-

ma-
te-
ma-
tik

soh-
bet-
leri

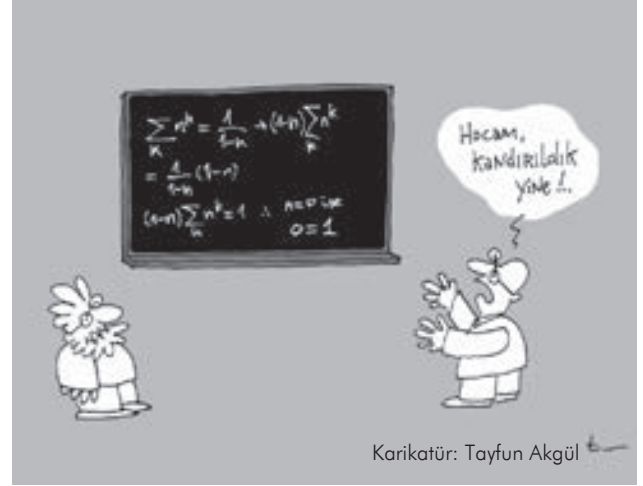
Ali Törün

a_torun60@hotmail.com

dörtgenin içinde kalacaktır. Böylece B oyuncusu A 'yı her defasında atın bulunduğu dikdörtgenin dışındaki bir kareye hamle yapmak zorunda bırakacaktır.

B oyuncusu yukarıdaki stratejiyi izlediğinde A 'nın 4×2 'lik yeni dikdörtgenler bulması gerekiyor. Oyun bu şekilde devam ettiğinde B oyuncusu A 'nın oynadığı karenin "eşi" olan kareye hamle yapacağından her defasında hamle yapma olanağına sahip olur. Oysa A ne kadar doğru oynarsa oynasın oyuna ilk başlayan oyuncu olduğundan ve küçük dikdörtgenlerdeki kareler daha önce ziyaret edildiğinden en sonda hamle yapacağı bir kare bulamayacak ve oyunu kazanan B olacaktır. A 'nın kaybetmesinin nedeni, küçük dikdörtgenlerde A 'nın oynadığı her karenin daha önce ziyaret edilmemiş olmasından dolayı bir "eşinin" bulunması ve böylece B oyuncusunun her zaman hamle yapma olanağına sahip bulunmasından kaynaklanıyor.

Bu problemin matematik tarihinde yer alan "atın tur problemi" yöntemiyle de çözümü var [2], ama yukarıdaki çözüm[1] mükemmel bir yaratıcılıkla düşünsel keyfin tadına varmamızı sağlıyor.

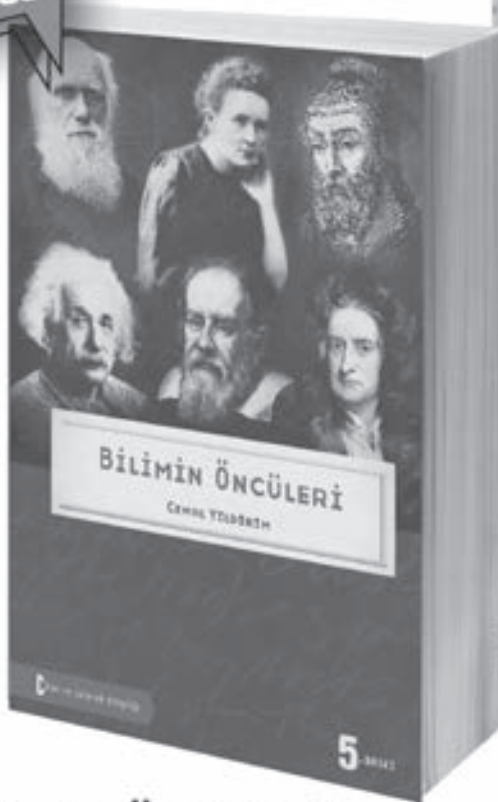


KAYNAKLAR

- 1) www.youtube.com/watch?v=ZGWZM8PcUIY
- 2) <https://math.stackexchange.com/questions/897092/who-has-a-winning-strategy-in-knight-and-why>

yeni baskılarıyla kitapçılarda

Bilim ve Gelecek Kitaplığı



Bilimin Öncüleri
Cemal Yıldırım



Marie Curie
Eve Curie

Soldan sağa

- 1) Bir döneme ışık tutan çok önemli yapıtı "Varlık Vergisi"nde "tarihle yüzleşmek uygar bir toplum için kaçınılmaz bir onur sorunudur, zorunludur." diyen, "Sevr Dosyası", "1930 Kuşağı", "Telefon Defteri," gibi çalışmalarına da imza atmış, önemli kuruluşlarda üst düzey yöneticilik yapmış, 1973 seçimlerinden sonra Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nı üstlenmiş, geçenlerde 104 yaşında sonsuzluğa uğurladığımız seçkin aydınımız.
- 2) Kimyasal yöntemle parlaklık verilmiş pamuk ipliği. – Ogan, ilah.
- 3) Elemek. – Ali Özgentürk'ün bir filmi.
- 4) Yama vurma. – "... Zamanlar Anadolu'da" (N. Bilge Ceylan'ın bir filmi). – Hapishanesiyle ünlü Akdeniz'de küçük bir ada. – Uydumuz.
- 5) Karın şişliği – Çok dikkatsiz (kimse). – "... Aylin" (Ayşe Kulin'in bir romanı).
- 6) Osmanlı İmparatorluğu'nda iki alaydan oluşan askeri birlik. – Anonim ortaklıklarda sermaye artırımı için yapılan ödeme çağrısı. – Eski Filistin'de bir kent. – Bağışlamak.
- 7) Osmanlılarda kapıkulu askerlerine üç ayda bir verilen ücret. – Arthur Hailey'in bir romanı. – "Ben gelmedim dava için / Benim işim ... için (Yunus Emre).
- 8) G. Meksika ve Guatemala'da yetişen "Salvia hispanica" bitkisinin antioksidan gücü yüksek, Maya dilinde "güç" anlamına gelen, minik siyah tohumlarına verilen ad. – "... Adaları" (Papua-Yeni Gine'ye bağlı adalar). – Değerli bir süs taşı.
- 9) Güreşte bir oyun. – Fransa ile İspanya arasındaki dağlar.
- 10) Gün, hafta, ay gibi bir zaman diliminden hemen sonra gelen zaman. – İstanbul'un bir semti.
- 11) Yağda ya da saçta pişirilen bir börek

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1															
2															
3															
4															
5															
6															
7															
8															
9															
10															
11															
12															

türü. – Trabzon yöresinde "zavallı" anlamında kullanılan bir sözcük.

- 12) "... Oyunu" (Refik Erduran'ın bir oyunu). – Namaz çağrısı. – Zaire'de bir kent.

Yukarıdan aşağıya

- 1) Hareketli fırça vuruşları ve yumakları anımsatan soyut figürleriyle tanıyan 1931-2010 yılları arasında yaşamış ressamımız. – "... Kadın" (Yavuz Özkan'ın bir filmi).
- 2) Her türlü gösteriş ve dünya kaygılarından uzak kalmayı öğütleyen bir sünni tarikat. – Bir haber ajansını simgeleyen harfler.
- 3) "... dalı gevrektir / Amanın basmaya gelmez." (Burdur türküsü) – Eskiden bazı kadın şapkalarının önünde kullanılan tül örtü.
- 4) San Marino'nun plaka imi. – Eskiden, "ören, işleyen, dokuyan" anlamında kullanılan bir ek. – Kavuşma.
- 5) Honduras'ta bir liman kenti. – Müzik-

te durak. – Dost ben gidersem de yaşın yaşın ağlama / Bu muhabbet bize ... ayrılık getirir" (Pir Sultan Abdal).

- 6) Öküzgözü bitkisine verilen bir ad. – Müzikli tiyatro yapıtı.
- 7) Pamukkale'de bulunan antik kent.
- 8) Giresun yöresinde "ağabey". – Güzel söz söyleme, hitabet sanatı.
- 9) Eyleme geçirme. – İlkel bir savaş aygıtı.
- 10) "Ele güne karşı" şarkısıyla tanınan üçlü bir müzik topluluğunu simgeleyen harfler. – Avrupa'da bir başkent.
- 11) Yunan mitolojisinde kötülük tanrıçası. – Radyum'un simgesi. – Ünlü bir Roma imparatoru.
- 12) Kıyı, kenar. – Duman lekeli. – "... Turner" (ABD'li ünlü aktrist)
- 13) Radon'un simgesi. – Şaşma belirten ünlem. – Zarif, seçkin, elit.
- 14) "... Güler" (dünyaca ünlü fotoğraf sanatçımız). – Kartal Tibet'in bir filmi.
- 15) Cennetbiberine eskiden verilen ad. – Takat, güç.

GEÇEN SAYININ YANITI

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	C	A	H	I	D	E	S	O	N	K	U	G	Ü	N	
2	E	C	I	M	E	C	I	M	U	S	A	L	A		
3	M	A	S	A	E	M	K	R	T	Ü	K				
4	A	R	A	R	A	T	B	A	N	A	K	A	S	I	
5	L	I	R	I	K	H	U	D	A	D	A	T	S		
6	N	S	B	K	I	R	K	E	A	I	A	A			
7	A	T	U	F	E	T	A	S	K	K	A	N			
8	D	A	S	A	R	I	L	R	E	N	A	Z			
9	I	N	E	K	M	E	M	E	S	I	A	A	R	E	
10	R	L	I	A	S	M	A	Z	A	G	R	A	N		
11	M	I	R	Z	A	P	U	R	K	A	S	N			
12	S	A	K	I	T	E	N	A	S	Ü	H	I	Y	E	

Şubat sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Ender Dereli (İzmir), Uğur Karaçam (Zonguldak) ve Özge Ayça Selengi (İstanbul)** Adam Phillips'in Ayrıntı Yayınları'ndan çıkan *Akıl Sağlığı Üzerine* adlı kitabını kazandı. Mart bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasından belirleyeceğimiz üç kişi ise, Rosi Braidotti'nin Kolektif Kitap'tan çıkan *İnsan Sonrası Bilgi* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Mart tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin...



KİTAPÇIL



Nautilus / Özer Or

Bir Nigâr Hanım daha var



**Damdan düşen psikoloğun ciddiyeti ve nezaketi:
Doğan Cüceloğlu'nun ardından**

Gözde Yazıcı



Ototroflar, keseli antilop ve biz

Işıl Kızıllırmak

Evrım: Dünya Üzerindeki Yaşamın Tam Hikâyesi / Glenn Murphy



**Eczacı mahallesinin nabzını elinde tutandır:
Fazilet Eczanesi yıkıma karşı...**

Nalân Mahsereci

Fazilet Eczanesi / Haldun Taner



Üçüncü Tekir Şahıs / Anıl Ceren Altunkanat

Tercüme bürosu

KİTAPÇI

RAFI

Damdan düşen psikoloğun ciddiyeti ve nezaketi: Doğan Cüceloğlu'nun ardından

Gözde Yazıcı

Doğan Cüceloğlu ile 2000 yılının nisan ayında bir Pazar günü tanışmışım. Okul dergisinde yayımlanmak üzere söyleşi talebimizi geri çevirmediği gibi bizi o dönem yaptığı televizyon programına izleyici olarak davet de etmişti. Aradan 21 yıl geçtiğini fark edişim ise Doğan Hoca'nın aramızdan ayrıldığı haberine rastlıyor haliyle. İletişim psikolojisi alanında çalışan ve Türkiye'de en çok okunan yazarlardan biri olan Cüceloğlu hakkında bir şeyler söyleme ihtiyacı duymamın sebebi o söyleşi sayesinde bize ayırdığı iki saattir. Ah nasıl bir heyecan! 17 yaşın telaşına karışan türlü duygu... Ciddiye alınacak mıyım stresine eşlik eden, verilen bir görevi başarma ihtimalinin belli belirsiz huzuru... Söyleşi öncesinde *İçimizdeki Çocuk* kitabını okuduğumu hatırlıyorum, kütüphaneme nasıl katıldığı ise hafızamda yer etmemiş. Bir sonraki karşılaşmamız (farklı zaman dilimlerinde olsa da) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin kardeş koridorlarında olmuştur. Biraz da bu nedenle vefat haberinin yarattığı yankının sosyolojik tarafına göz yummak mümkün olmayacaktı. Günlerdir sosyal medya üzerinden yakın çevrem yapmış paylaşımlar bile yetti kalem oynatma gereği duymama. Dolayısıyla baştan belirtmeliyim ki burada Doğan Cüceloğlu ve Türkiye'de psikolojiye kattığı ya da katamadığı şeyler üzerine söyleyeceğim bir şey yok. Ben daha çok Cüceloğlu'nun ülke insanıyla karşılaşma, tanış olma halinin çokluğuna ve bu

çokluğun sosyolojik niteliği üzerine kafa yormayı istiyorum.

Bu yazıya hazırlanırken Canan Dilâ tarafından kaleme alınmış nehir söyleşi kitabına göz atma fırsatım oldu: *Damdan Düşen Psikolog*. Sayfalar arasında gezinirken 20 yıl evvel tanıştığım insan yeniden ete kemiğe büründü. O güne dair hatırladığım en önemli şey Cüceloğlu'nun nezaketiydi. İki saatin sonunda yanından ayrıldığımızda özgüvenimin beni sarıp sarmaladığını hatırlıyorum. Bu noktada Cüceloğlu'nun kişisel gelişim meselesiyle ilişkilendirilme eğilimine de değinmeliyim. Genç yaşlı demeden geniş bir okur kitlesine hitap edebilmiş olmasının sırrını sordumuzda aldığımız cevabı paylaşayım bu vesileyle:

“Benim farkında olduğum hem konuşurken, hem yazarken, öğrenciyken, psikoloji okurken ‘Bunun anlamı ne? Burada ne demek istemiş? Hayatta mutlaka bir yeri olması lazım’ anlamı olsun, keşfetmeden bırakmam. (...) İkincisi herhangi bir bilimsel kavramla karşılaştığım zaman diyorum ki ‘Bunun insan hayatında mutlaka var olan bir süreci ifade etmesi lazım’(...) Niye okusun bunu diyorum. Eğer cevap bulamazsam yazmıyorum. Ama annesiyle babasıyla kavgası varsa annesini anlamasını, babasını yargılamasına yardım edilmesi... Nasıl? İşte, biliyorum bunun cevabını. O zaman öyle başlıyorum.”

Cüceloğlu bu yöntem üzerinden ilerlemeyi seçmiş bir bilim insanı olarak ülke insanına ulaşmayı büyük oranda başarmış bir isim oldu. Yaklaşımının kişisel gelişim dinine kurban edilemeyecek kadar çok kişiye ulaştığı gözden kaçırılmamalı çünkü bu yolla toplumsal kültürün inşasında da önemli bir rol üstlendi. Toplumun böyle isimler sayesinde merhametle, iyi duygularla tanışma fırsatı bulduğu gerçeği ile yüzleşmeden evvel Cüceloğlu'nun yaklaşımını ortayolculukla, suya sabuna dokunma-



makla itham etmek büyük haksızlık olur.

Yakın zamanda verdiği bir başka röportajda (Nilay Örnek,

Nasıl Olunur? Podcast) farkındalığın bilgiden önemli olduğunu söylüyor. Genel yaklaşımı içinde bunu “yapmak ve olmak” olarak değerlendirdiğini ve aradaki farkı kavramayı önemseddiğinin altını çizirken “ben bilen insan olarak değil yaşayan insan olarak kişilerin karşısındayım. Konuşurken kendi hayatımdaki farkındalıklar çerçevesinde konuşuyorum” diyor. Cüceloğlu kendi yaşam tecrübesini yazarak aktarmaya çabalamış hep, bunu yaparken türlü teknikler geliştirmiş. Kitaplarının önsözünde uzun teşekkür listeleri olduğunu söylemişti bize. Sosyal ilişkiler ağına takılmış insanlara kitap taslaklarını teslim edermiş, onlardan gelen soru ve öneriler ışığında gözden geçirmiş. Bize “kitap çıkmadan önce beş kere yazarım” dediğini de buraya kaydedeyim.

Ben nezaketin ciddiyetten doğduğunu Doğan Cüceloğlu ile tanıştığımda öğrenmişim ve benim için çok kıymetli bir yaşam tecrübesi anydı bu. Deniz Bayramoğlu'nun kaleme aldığı son kitabı *Var Mısın?* da bir nehir söyleşi, kitapçıların çok satanlar raflarında yerini almış durumda. Doğan Cüceloğlu'nu kendi satırlarıyla uğurlamak isterim:

“Kendimi geliştirme süreci içinde kitap yazmaya başladım; ilk kitabım *İnsan İnsana* bu sürecin ilk ürünüdür. Gelişim süreci içinde kazandıklarımı kitaplar yoluyla paylaşmaya devam ediyorum.”

Yolu ışık olsun.



Ototroflar, keseli antilop ve biz:

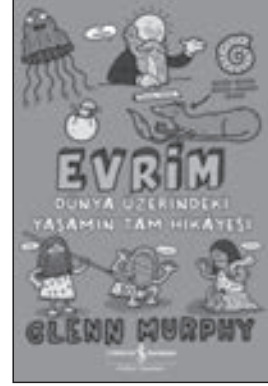
EvrİM: Dünya Üzerindeki Yaşamın Tam Hikâyesi

İşıl Kızılırmak

Kendimi bildim bile yaşamın kaynağında bir ilahi güç görmeyi reddettim. Ancak bu bilinçli bir taraf olma halinden çok kabulleri reddetmeye duyduğum inattan beslenen bir konumlanıştı. Ergendim, isyankardım, dogmanın karşısındaydım ama bu yana koymam gereken teoriye de hâkim değildim. Azıcık dinazorlar, ortaya büyük patlama, üremek için iki canlının yettiğine dair savunu biraz da. Hepsi hepsi buydu elimdekilerin. Ortaokuldayım, ben tamamını bilmesem de yaşamın kaynağına dair bilimsel bir açıklama vardı; ondan taraftım. Karşımda da “senin deden maymun o zaman” korusu ve gülmekle başlayıp höykürmekle biten sataşmaları. Sonra yıllar geçti, ben evrimi kafamı gözümü yara yara anlamaya, seviyeyi bu denli geriye çeken tartışmalardan da ısrarla uzakta durmaya çalıştım. Son darbeyi vurmuş olmanın, artık üzerine söz söyleyemeyecek bir nokta koymanın, adlı adınca zafer kazandığını sanmanın dalga dalga yayıldığı bir gülüşün içinden yükselen ‘maymun dede’ sesleri pek eksilmedi ama. Yaştan bağımsız bir ergenlik halidir o gülüş, bilirim. Zaten çağının gerisinde adımlayan müfredatın külliye talan edildiği, Darwin’i görürmez, evrimi anılmaz kılma çabalarının tepeye tırmandığı günlerde sesi daha yüksek perdeden geliyor hem de. Ama karşısında da tüm kuşatmaya rağmen, bilgiye erişebilen gençler var. Biz ansiklopedi maddelerini anlamaya çalışırdık, fena mı olurdu ortaokuldayken yaşamı

“bakteriden Britney Spears’a uzanan süreç” diye anlatan bir kitap olsa? Neyse ki, Glenna Murphy yazmış, artık var.

EvrİM Dünya Üzerindeki Yaşamın Tam Hikâyesi, uzun yolculuğumuzu; yaşamın başlangıcını ve canlıların bildiğimiz formlarına erişme adımlarını merak eden, yetinmeyen, şaşırın, kimi zaman ikna olmayıp reddeden bir çocuğun sorularını yanıtlayarak anlatan bir kitap. “Canlı nedir?” sorusuyla başlıyor Murphy, ezberleri eliyor bir bir. Kimdir, nedir canlı? Hoplar, zıplar mı? Bir kaya gibi sabit olsa da kabul mü? Sorusunu doğruları sıralayarak yanıtlamak yerine yeni sorular ekliyor peşine ve okurunu banyo fayanslarının arasına, kavanozdaki konservenin üzerine daha dikkatli bakmaya çağırıyor. “Bilimin çehresini sonsuza dek değiştiren kitap”; *Türlerin Kökeni* geliyor ardından. Evrim teorisini birkaç maddede özetledikten sonra Beagle’a konuk ediyor okurunu. Yanıtlarla sorular birbirini kovalıyor kitap boyunca. Rhea’nın ne olduğunu öğrendin peki ya Darwin’i Peru’da affaltan neydi? İlerleyen bölümlerde, hayvanların isimlendirilişi ile başlayıp temel taksonomi bilgisi ile devam eden bir yolculuğa çıkılıyor. Carnivora takımının catus türündendir, felis derler cinsine, hangi dostundur bu? *Homarus Americanus* da kim ola ki? “Benim atam maymun değil” cilerden yorumluşken solucan büyükbaba mı çıktı bir de? Süngerlerin dirseğinde işi ne? Sümüksü böcekler kurumaktan neden korkar? gibi yüzlerce soru yol arkadaşı oluyor okura. *Tyrannosaurus rex*’ten heybetli dinazorlar da olduğu, kaplanların evcil kediler gibi mırıldamadığı, salyangozların dillerine radula dendiği, koala kelimesinin Aborjin dilinde “içecek yok” anlamına geldiği öğreniliyor sayfaları çevirdikçe. Sonunda, biz “yüce memeliler” çıkıyoruz sahneye. Büyük volkanik patlamaların içinde adımlayıp balinalarla yüzerek 150 milyon yıldan fazladır Dünya’ya hükmeden canlıları tanıyor okur ve bedenini yaşamın öyküsüyle birlikte görmeyi öğrenmiş olarak tamamlıyor uzun yolculuğu. Kitap okuruna diyor ki; hiçbir şey birdenbire olmadı, tepelerden yere inmedi canlılar, adım adım geldik bu yere, eksilenler ve eklenenler oldu



EvrİM: Dünya Üzerindeki Yaşamın Tam Hikâyesi, Glenn Murphy, Resimleyen: Mike Phillips, Çev. Emre Yavuz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, 163 s.

zamanla, böyle kavuştuk bugünkü yaşama.

Murphy, farklı türlere dair bilgileri maddeler halinde sıralamak yerine okurunun ilgisine seslenmeyi seçiyor. Yaşam öykümüzü yaprak peygamber devesinin gizli silahından likenlerin yaşam ortamlarına, köpekbalıklarının jöleli pastalarından semenderlerin bebeksi ifadesinin kaynağına doğru gezinerek anlatmayı seçiyor. Görsel düzenleme de metnin akışına paralel biçimde ilerliyor, bolca illüstrasyon, değişen fontlar, şaşırma nidaları ile okurun dikkatini diri tutmayı başarıyor. Kitabın sayfalarında her konuda bilgisi sınırsız bir kedi geziniyor, adını bile duymamış olabileceğiniz hayvanları tanımak için onu takip etmek yeterli. “Ara- dan çıkartalım” köşelerinde metne ek detaylara yer veriliyor. Bölümler soru-cevap tabloları, eşleştirme etkinlikleri, gözlem önerileri, bulmacalarla ilerliyor; Murphy bu uzun yolculuğu tadına doyumaz şekilde anlatıyor.

Hayli büyük meseleleri herkes için anlaşılır ve ilgi çekici hale getirmek Murphy’nin gerçek anlamda işi zaten. Yazar, lisansüstü eğitimini genetik alanında tamamladıktan sonra Londra Bilim Müzesi’nde “Bilim Habercileri” ekibinin yöneticisi olarak çalışmaya başlamış. Çocukların diline, öğrenme pratiklerine hâkimiyetinin kaynağında günlük mesaisinin etkisini yadsıyamayız. Uçamayan kuşların özelliklerini ya da çift eklemlili bir insanın röntgen cihazında nasıl görüldüğünü merak edenler, sümüğün renginden kakanın kokusuna dek ilginç sorulara yanıt arayan yazarın ülkemizde yayımlanan diğer kitaplarına da göz atabilir.



Tercüme bürosu

Bu sabah ne zamandır ertelediğim bir işe giriştim, hangi yaynevine kaç kitap çevirmişim, listeledim (tabii her zamanki gibi bu da on beş gün ertelenip on beş dakikada biten işlerden biri oldu). Doksan. 2007 yılında başladığım (ve ilk çevirdimden sonra üç yıl ara verdiğim) çevirmenlik maceram boyunca doksan kitap çevirmişim – belki unuttuğum bir iki kitap vardır, beni affetsinler. Hesap ortaya dökülünce heyecanlandım. O kadar ki tüm gün, dört gözle beni bekleyen çeviriye elimi sürmüyüp gönlümce kitap okudum. Doksan kitapla yüzleşince doksan birinci üstünde çalışmak haksızlık gibi geldi. Bana haksızlık.

Bu kadar yıla bu kadar kitap sığarmı? Önce ben de şüphe ettim, ne yapmışım ben? Ama bir dönem yoğun biçimde okul öncesi, bol resimli çocuk kitabı çevirdiğim düşünülürse... İyi yapmışım ben.

Bu heyecan, bu gurur güzel, evet, kabul ediyorum. Ama madalyonun bir de diğer yüzü var. Bir kitap çevirmenin ortalama kazancı asgari ücreti geçmez, hatta kimi zaman bulmaz. Daha hızlı çalışıp daha çok iş almak bir seçenek elbette ancak çeviri bir yerde hızla metnin aslına uygunluğu, güzelliği, akıcılığı ve çarpıcılığı arasında seçim yapmanızı ister. Hızlı çevirebilirsiniz ama metnin kendine saygısını, özgün halini, o ruhu koruyabilecek misiniz? Yazarın dil oyunlarını okura gerektiği gibi yansıtabilecek misiniz? Hayır. Çoğu metinde hızla özen arasında seçim yapmak zorunda kalır çevirmen. Özen kazanırsa çevirmen kaybeder. Hız kazanırsa çevirmen kaybeder. Hep çevirmen kaybeder, bu bir meslek hastalığıdır.

Şakası bir yana... şaka yapmıyorum.

Çevirmenin, yalnızca çeviriyle geçiyorsa, ayda en az (200-250 sayfa civarında) bir kitap çevirmesi gerekir. Oysa nitelikli bir metinde yazarın diline, kendine has göndermelerine, metnin akışına alışmak, metne girmek başlı başına on beş gün sürer. Kalan on beş günde, harala güre bir çalışmayla bile o kitap bitmez. İnanın, bitmez. Zira üslubu, metnin iç zenginliğini koruyarak çevirmek gibi bir derdiniz varsa, yoğun çalışmayla geçen 4-5 saatin ardından tıkanırsınız. Yorulursunuz. Sözcükleriniz metne yetmez olur, kesilirsiniz. İnatla-

şıp devam ederseniz metin küser, çekilir sizden. Bir ayda bitmesi gereken kitap usulca iki aya yayılır. Çevirmen kaybeder. Bir ayda bitmesi gereken kitap bazen utanmazca üç aya yayılır.

Çevirmen fena kaybeder...

Metin kazansın da, deyip yoluna devam eder.

En azından ben öyle yapıyorum.

Çünkü madalyonun diğer yüzündeki ışıltı: kitaplarla iç içe olmanın eşsiz güzelliği, bir metnin bunca sorumluluğunu üstlenmenin ağır hazzı, kitaba bu kadar içeriden dokunabilmenin verdiği tatmin. Değer.

Bazen değmez desem de...

Doksan kitabı sırtıma yüklemişken... değer. Belki.

Umarım.

* * *

Bu ay yeni bir yazarla tanıştım – yine yeni bir heyecan. Ömür İklim Demir. *Kum Tefrikaları*'nı tereddütle elime aldım doğrusu, yeni yazarlar beni korkutur. Yazarın ilk kitabı olan *Muhtelif Evhamlar Kitabı*'nı bolca duymuştum – bu korkumu daha da büyütüyordu açıkçası.

Kum Tefrikaları beni bir yerde doyuran, bir yerde aç bırakan bir kitap oldu. İçinde başlı başına ayrı kitaplara yayılabilecek üç öykü barındırıyor. Birinden sıkıldım, diğer ikisi doyurmadı.

1914 tarihli günlüklerden oluşan Şevket Kemal hikâyesi beni –sonu dışında– haylice boğdu; tarihi roman sevmem, güncele yedirilmiş tarihi anlatılardan ise hiç hoşlanmam.

Ama bozkır, taşra, ıssızda esen rüzgârın uğultulu soluksuzluğu... Ve sonra İstanbul'da yeniden şekillenen öykü... Bana böylesi dramalar gerek.

Şunu da söylemeden geçemeyeceğim: Tüm bunları bir romana sıkıştırmak gerekiyor muydu? Burada son derece verimli bir malzeme, son derece zengin bir hayal gücü var. Ama hepsi üst üste yığılınca... Öyküler birbirini boğuyor, baltalıyor adeta. Ve benim aklımda şöyle bir soru uyandırıyor: Bu telaş niye?

* * *

Elimde Cem Akaş'ın romanı, *Zamanın En Kısa Hali* var. Henüz bitirmedim ama hakkında iki çift laf etmek için bitmesini de bekleyemedim. Öyle güzel ki...

Y ile tanımıştım Cem Akaş'ı, çok sevmiştim. Ardından *Sıncaplı Gece*, eh. *Zamanın En Kısa Hali* ise...vay!

Talepkâr bir roman *Zamanın En Kı-*

- Kum Tefrikaları, Ömür İklim Demir, YKY, Kasım 2020, İstanbul, 430 s.



- Zamanın En Kısa Hali, Cem Akaş, Can Yayınları, Ekim 2020, İstanbul, 174 s.

- Sonya'nın Tavukları, Phoebe Wahl, Çev. Billur Kakıcı, Sinek Sekiz, Aralık 2018, İstanbul.

sa Hali. Dikkatinizi, ilginizi hep üstünde istiyor. Ama bunu o kadar büyük bir ki-barlıkla, zarafetle yapıyor ki. Kahramanlarını, hikâyesini keşfe çağırıyor okuru. Büyüklemeden, sopa göstermeden. Karşılığını da veriyor; yine o zarafetle. Cesur, cesaretinin altını dolduracak kadar da ustaca yazılmış. Kısacık öykülerden filizleniyor roman, bu sırada her öykü kendince bir tat bırakıyor damakta.

Daha sonra uzun uzun yazacağım hakkında, söz olsun. Şimdilik... Teşekkürler Cem Akaş.

* * *

Sonya'nın Tavukları uzun zamandır kitaplıktan bana göz kırpyordu, ben de gülümseyerek geçiştiriyordum. Sonunda, çeviri yapmamak için bahaneler aradığım bir anda imdadıma yetişti.

Ölüm ve yaşamın iç içeliğini, doğanın eşsiz döngüsünü ve işleyişini çok güzel anlatıyor *Sonya'nın Tavukları*. Resimleri başlı başına esin verici, sıcacık. Sonya'nın sevgisi de metaneti de hayran etti; ben şu yaşında öyle bir metanet kaynağı bulamıyorum içimde.

Çevirisi Billur Kakıcı'nın elinden çıkmış, pırl pırl. Billur'la uzun yıllar öncesinden tanışırız, çevirdiği bir kitabın editörlüğünü yapmıştım. Sonra sonra keyifli sofralarımız, sohbetlerimiz de oldu. Yeniden elinden çıkan bir kitabı okumak hem dindirdi hem arttırdı özlemi. Selamlar, sevgiler Billur...

* * *

Her sayfası esin dolu bir ay dilerim.

Eczacı mahallesinin nabzını elinde tutandır: Fazilet Eczanesi yıkıma karşı...

Nalân Mahsereci

“Eczane bir bakıma insan laboratuvarıdır da. Oraya iki ayaklı ne konular gelir gider.”
Haldun Taner

Aldarının sonu “köy” ile biten semt-
Aleri olsa da, Boğaz kıyısındaki
yerleşmelerin bir zamanlar birer köy
olduğunu hayal edebilmek kolay de-
ğil. Haldun Taner’in söz edeceğim tiyat-
ro oyunu, sakinlerinin yaşadıkları Boğaz
semtine “köy” dedikleri bir dönemde,
Ağustos 1950’de geçiyor. Ama “köy”
bahsinin sürdürülemeyeceğinin emare-
leri de belirmiştir; oyuna adını veren Fa-
zilet Eczanesi, iki katlı yapısıyla, inşaat
yıkımlarının ortasında “kafası sifıra vu-
rulmuş bir çocuğun alnında bırakılmış
kâkül gibi” yapayalnız kalmıştır.

Günümüz iktidarının kök bellediği
Menderes hükümetiyle küçük Amerika
olma yoluna girmiş Türkiye’nin yeni de-
ğerlerini temsil eden, az zamanda sıfır-
dan köşeyi dönmüş müteahhit Tahsin,
iki ay önce geldiği köyü inşaat alanına
çevirmiş, Fazilet Eczanesi’nin binasını
da satın almış ve zemin katının banka-
ya kiralanacağı bir blok apartman dik-
me hayaliyle, kiracı Sadettin Dertsavar’ı,
dükkanı tahliye etsin diye mahkeme-
ye vermiştir. Müteahhit Tahsin, Eczacı
Sadettin’in tabiriyle “fabrika ile dükkan
sahibi, arz ile talebin arasında aracılık
yaparak zengin olan, başkasının sırtın-
dan geçinenler” soyundandır. Hikâye
sanki bugünde geçiyor gibi, değil mi?

Eczane de engel, incir ağacı da, mahallenin delisi de...

Sadettin mahallede eczanesine
dükkan bulamadığı ve üretimini yap-
mayı hedeflediği bir müstahzar için ver-
diği yüklü malzeme siparişi nedeniy-
le borçlandığından ev sahibinden üç ay
ister. Tahsin’in beklemeye niyeti yoktur.
Sadettin’e başka bir mahallede dükkan
bakmasını tavsiye eder: Olacak şey mi!
O mahalle Eczacı Sadettinsiz olur mu!

Mesleğimiz marketlere düşürülmeye
direnirken, tam da bu yanıla Sadettin
karakteriyile özdeşleşmekten kendimi a-
lamıyorum. Sadettin, tıpkı biz günümüz

eczacıları gibi, kendisini danışanlarının
sağlığından sorumlu sayan, mahallesini
nabzını elinde tutandır. Mahallenin
delisi Köse Mutu’yu sakinleştiren, ra-
hatsızlıklarına çare bulandır. Dügüne
gideceğini duyduğu esnaf komşusuna,
rakıyı kaçıracağını bildiğinden bir gün
öncesinden basur kremi hazırlayan-
dır. Postacının varislerini takip edendir.
Muadelet Hanım luminalin (santral sinir
sistemini baskılayan bir ilaç) peşine mi
düştü; yeni bir kriz ya da intihar teşeb-
büsüne karşı tetik hale geçendir. Leman
Hanım’ın romatizmasına en iyi gelecek
terkibi bulmak için her gün yeni bir for-
mül deneyendir. Miralay Kâzım Bey’in
askerlik hikâyelerini bıkmadan dinle-
yendir. Aralarındaki “kırk yıllık hukuku
çiğneyerek” Tahsin Bey’in avukatlığına
soyunan Ercüment, onun elinde büyü-
müştür. Sokaktaki delikanlıların yarısı
onun kalsiyumuyla boy atmıştır. Bütün
ağrıları dindirendir. Nice kocaları hezi-
metten, nice evliliği bitmekten kurtaran-
dır. O mahallenin temelidir. Mahalle ec-
zacısı kalır mı?

Anlaşılan o ki müteahhitler, 60 yıl
önce de insani olan her şey gibi, yeşile
de karşıdılar. Tahsin tüm hoyratlığıyla,
köklerini Fazilet Eczanesi’nin duvar-
larını delecekmiş gibi uzatmış olmasına
karşın, Sadettin’in kesmesini önerenlere,
“Gerekirse duvarı açar, eczaneye buyur
ederim” dediği incir ağacını da kestirir.
Oysa tıpkı Fazilet Eczanesi gibi, mahal-
lenin doğal bir parçasıdır o da. Rum kız-
ları dallarında ağ örür, Rum balıkçılar
ağlarını kuruturlar.

İnşaatlar için patlatılan dinamit
gürültüsünden ürktüğünden iyice deli-
ren Köse Mutu da Tahsin için bir engel-
dir; gerekirse “Hitler’in böylelerine yap-
tığı gibi hadım edilmeli”dir.

Değişen meslek, değişen değerler

Sadettin’in direndiği değişim sade-
ce müteahhidin mahallere getirdiği de-
ğildir. Başka mahallelerin “vitrin avcılı-
ğı yapan”, pırl pırl raflarında, dizi dizi
Avrupa ilaçları bulunduran eczanelerin-
deki eczacılıktan da hoşlanmaz. Fab-
rikalarda dozaj makineleriyle üretilen,
cicili bicili kutulara konulan, her der-



Fazilet Eczanesi,
Haldun Taner,
Yapı Kredi Yayınları,
YKY’de 3. Baskı
Şubat 2020, 92 s.

de aynı devayı sunan ilaçlara bel bağla-
maz. “Amerikan bünyesine uygun ilaç,
hiç Türk bünyesine uyar mı?” Uymaz,
çünkü beslenme alışkanlıkları farklıdır.
Sadettin her nabza ayrı şerbet vermekte,
her bünyeye ayrı ilaç hazırlamaktadır.
Onun için eczacılığın anası da evladı
da havan ve terazidir. “Sade toz ezmez
bu havan. El ayasının sıcaklığı ile insan
sevgisi de karışır ilacın terkibine.”

Ne var ki, sanatını sürdürmesi ha-
yaliyle Eczacılık Mektebine gönderdiği
oğlu Ünal da anlamaz onu. Sadettin’in
adlarına Forsatin Sadettin, Pürjol Sa-
dettin, Kalminol Sadettin, Ünal Maması
dediği müstahzarlarını üretme çabasını
gereksiz bulur. Eczacılık yapmaya niye-
ti de yoktur, kapağı yurtdışına atmanın
yollarını aramaktadır.

Sadettin’in kasada oturan eşi Naciye
bile, eczanenin satılmasının iyi olacağı-
nı düşünür. Hammaddeler, ilaçlar da-
hil tüm demirbaşlardan ellerine geçecek
parayı piyasaya borç olarak vermekten,
faiz geliriyle (Sadettin’in tepkisiyle, “te-
fecilikle!”) çalışarak helak olmadan ge-
çinebilmekten dem vurur.

Üstüne üstüne gelen bunca şey karşı-
sında Sadettin’i köşeye sıkışmaktan kur-
taran 36 yıldır dertlerine deva bulduğu
mahallelisi olacaktır. Kuşkusuz piyasa
gereklerine göre topyekûn yeniden şe-
killenen toplumsal hayatın her boyutun-
da değişime direnmek kolay değildir; Sa-
dettin ötelemeyi başarsa da, ölümünden
sonra eczanenin başına geçen oğlu Ünal
hazır ilaççılığa kaymakta gecikmez. A-
ma eczane sürecektir; çünkü harcına in-
san sevgisi karışmış eczane, mahallenin
temelidir; temeli kalacaktır. Toplumcu
eczacılar da, sağlığa yararı kadar zararı
da olabilecek, o nedenle mutlaka ecza-
nede, eczacı kontrolünde satılması gere-
ken etken maddeler barındıran ürünleri
süpermarketlere çıkararak çok sattırma-
ya çalışanlara karşı, toplum sağlığını sa-
vunmaya devam edeceklerdir.

KİTAPÇI
RAFI**Barbarın Tarihi Ezilenin Dini**

- Hikmet Kıvılcımlı'da Tarih ve Din, Canan Özcan Eliaçık, İletişim Yayınları, 2021, 342 s.



Barbarın Tarihi Ezilenin Dini, Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın özgün düşünsel üretiminin odağında yer alan din ve tarih alanındaki teorilere eğilen bir çalış- ma. Kıvılcımlı, bar-

barlık-uygarlık gerilimini, tarihsel akışın bir motor gücü olarak düşünüyordu. "Din aleyhtarlığını" anlamsız buluyor, dinsel anlatıları, gerçek hayatın bütün sorunlarını yansıtan bir kaynak olarak okuyordu. Canan Özcan Eliaçık, Kıvılcımlı'nın ömrünü verdiği bu teorik çabanın inceliklerine mercek tutmayı hedefliyor. Özcan Eliaçık'ın bir katkısı da, Kıvılcımlı'nın düşünce kaynaklarını irdelemesi. "İslam'ın Marks'ı" olarak adlandırdığı İbn-i Haldun başta olmak üzere, gerek Osmanlı İslâm gerek Marksist ve Batılı düşünürlerden aldığı ilhamlar görülüyor. 2019'da Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin Genç Sosyal Bilimciler Ödülü'nü alan eser, sadece sınıf mücadeleleriyle ve din tarihiyle değil, insanlık tarihiyle ilgilenen herkese hitap eden geniş bir bakış sunmayı hedefliyor.

Balıkların Bildikleri

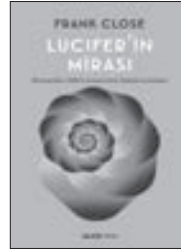
- Sualtında Yaşayan Kuzenlerimizin İç Dünyaları, Jonathan Balcombe, Çev. Elvin Vural, Metis Yayınları, 2021, 320 s.

Balıkların Bildikleri'nde etolog Jonathan Balcombe, son zamanlarda artan balık araştırmalarının yanı sıra kendi deneyimlerine dayanarak, çoğu insanın aklındaki balık imajını altüst eden bir tablo çizmeyi amaçlıyor. Yaygın varsayımların aksine, balıkların "sadece hissetmekle kalmayıp aynı zamanda çevrelerinin farkında olan, iletişim kuran, sosyalleşen, alet kullanan, erdemli, hatta entrikacı canlılar" olduklarını gözler önüne serip ve her biri ayrı bir birey olan bu hayvanları "ahlaki kaygı çemberinin dışına sürme eğilimlerinin" sorgulanması gerektiğini savunuyor. Yazar

kitabında şu soruların cevaplarını yanıtlamaya çalışmış; Balıklar neler görür ve duyar? Birbirlerini nasıl tanır- lar? İnsanları da tanıyabilirler mi? Acı ve sevinç hissederler mi? Kişilikleri var mıdır? Zekâ gerektiren işlerde performansları nasıldır? Neler öğrenebilir ve öğrendiklerini ne kadar süre hatırlayabilirler? Nasıl işbirliği yapar, hangi toplumsal kuralları ve hiyerarşileri gözetirler? Yavrularını korumak için hangi yaratıcı yöntemlerden faydalanır ve cinsiyetler arasında nasıl bir işbölümü yaparlar? Kendi "kültürleri" var mıdır?

Lucifer'in Mirası

- Newton'dan CERN'e Asimetrisinin Öyküsü ve Anlamı, Frank Close, Çev. Zekeriya Aydın, Alfa Yayıncılık, 2021, 290 s.



Asimetrisinin kökenlerini parçacık düzeyinden molekül düzeyine, hücre yapısından anatomik düzeylere kadar her aşamada inceleyen fizikçi Frank Close, bu kitabında aynı zamanda evrenin başlangıç koşullarına da ışık tutmayı amaçlıyor. Bir CERN fizikçisi olan yazar, simetri ve asimetrisinin öyküsünü anlatırken modern parçacık fiziksinin de genel bir resmini çizmeyi hedefliyor. Yazar kitabını şöyle tanımlıyor; Dünya asimetrik varlıklarla dolu asimetrik bir yerdir. Eğer Yaradılış mükemmel olsaydı ve simetrisi kusursuz kalsaydı, şimdi bildiğimiz hiçbir şey hiç ama hiç var olmazdı.

Homo Sapiens: İnsanın Evrimi

Jean Baptiste de Panafieu, Çev. Nivart Taşçı, BGST Yayınları, 2021, 180 s.

21. yüzyılda yapılan keşifler insan evriminin çizgisel bir seyir izlemediğini, gür bir ağacın dalları gibi büyük bir çeşitlilik içerdiğini ortaya koyuyor. İnsansılar (homoninler) ve insan (homo) türleri birbiri ardına evrimleşip ortadan kaybolmadılar; dünya defalarca tek bir insan türünden fazlasına sahne oldu.

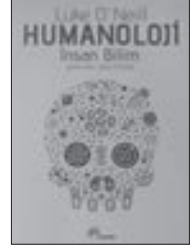


Biyolog ve okyanus bilimcisi Jean Baptiste de Panafieu, *Homo Sapiens: İnsanın Evrimi*'nde en son bulgulara dayanarak bu zengin evrim öyküsünü gözler önüne sermeyi

amaçlıyor. Böylece, alet yapan ve sosyal organizasyona sahip olan ilk insan türü olunmadığını, başka insan türlerinin insanlardan çok önce Afrika'dan çıkıp dünyanın pek çok yerine dağıldığını gösteriyor.

Humanoloji

- İnsan Bilim, Luke O'Neill, Çev. Cenk Özdağ, Raskolnikov Kitap, 2021, 388 s.



İrlanda'lı bilimsan Profesör Luke O'Neill bu kitabında yaşama ve insanların varoluşuna dair 20 soruya yanıt ver- meye çalışıyor. Profesör Luke O'Neill, her şeyin nasıl başladığını, nasıl son bulacağını ve bu başlangıçla son arasındaki her şeyi açıklamaya girişmiş. Luke'un yaşama dair merakı, kitabı okuyanlara eğlenceli zaman geçirmeyi de vaadediyor.

Yaşanmaz Bir Dünya

- Isınma Sonrasında Hayat, David Wallace-Wells, Çev. Ebru Kılıç, Domingo Yayınevi, 2020, 336 s.

David Wallace-Wells, Guardian gazetesinin "çağı tanımlayan kitap" olarak nitelediği *Yaşanmaz Bir Dünya*'da son bilimsel çalışmalardan faydalana- rak insanları yakın gelecekle tanıştırmayı amaçlıyor. O geleceğin, içinde yaşayanlara nasıl görüneceği –ısınmamanın küresel politikayı nasıl dönüştüreceği, böyle bir dünyada teknolojinin ve doğanın ne anlama geleceği, kapitalizmin sürdürülebilirliği ve insanın ilerleyişinin tuttuğu yol– üzerine kafa yoruyor. *Yaşanmaz Bir Dünya* aynı zamanda bir harekete geçme çağrısı iddiasında.

**İnsan Sonrası Bilgi**

Rosi Braidotti, Çev. Seyran Sam, Eda Çaça, Kolektif Kitap, 2021, 232 s.

Otuz yılı aşkın süredir beşeri bilimler alanında çalışmalar yapan Rosi

Braidotti, pek çok açmaz ve çelişki barındıran insan sonrası dönemde ortaya çıkan yeni öznellik türleri, bilgi üretim pratikleri ve akademik çalışma alanlarını inceleyerek ileriye yönelik olumlayıcı bir yol haritası çizmeyi amaçlıyor. Bütün canlı yaşamı, ekolojiyi ve teknolojiyi bir süreklilik olarak gören; duygulanıma, ilişkiselliğe ve çapraz üretkenliğe odaklanan, farklılıklardan beslenen, olumlayıcı

etiği kendine rehber edinen, materyalist ve eleştirel, neşeli, tutkulu ve yaratıcı bir insan sonrası yaklaşım öneriyor. İnsan Sonrası Bilgi Dördüncü Endüstri Devrimi ile Altıncı Yok Oluş'un keşişiminde yaşanan insan sonrası dönemde beşeri bilimlerin dönüştürücü potansiyelini gerçekleştirmeye yönelik bir çağrı olma iddiasında.

Mekânsal Ağlar

- Araştırma ve Kamu Erişimi İçin Anadolu'nun Geçmişinin Haritalandırılması, Kolektif, Koç Üniversitesi Yayınları, 2021, 224 s.

Mekânsal Ağlar, geçmişi incelemek için Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve diğer analitik araçların kullanıldığı araştırma projelerine odaklanarak Anadolu'nun kültürel miras ve kimliğini haritalamayı hedeflemiştir. Arkeoloji ve kültürel miras alanlarında görece yeni tekniklere de odaklanan bu derleme yayın, veri koleksiyonlarını mekânsal boyuta taşıyan ve web tabanlı haritalamaya yönelik çalışma yapan farklı disiplinlerden araştırmacıları bir araya getirmektedir. Kitapta yer alan makaleler Ortaçağ Anadolu'sundaki Yahudi topluluklarının haritalanması, Hrant Dink Vakfı'nın Türkiye Kültür Varlıkları Haritası, Osmanlı dönemindeki bostancibaşı kayıtlarından yola çıkarak İstanbul kıyı şeridindeki sosyo-mekânsal farklılıkların araştırılması gibi farklı konulardan oluşmaktadır.

Başkasının Politikası

- Husserl- Heidegger – Levinas, Onur Kartal, Fol Kitap, 2021, 296 s.

Bu kitabın ana başlıklarına konu olan Husserl, Heidegger ve Levinas, bir yandan Avrupa kültürünün krizine bir çözüm arayışı içine girdiler, diğer yandan da bu çözümü "başkalık"la, "başkası"yla ilişkilendirdiler. Avrupa kültürünün kendi yıkımıyla karşı karşıya kalışı, aslında başkalıkla yüzleşme biçiminde saklıydı.

Bu bağlamda Onur Kartal, "Batı"yı ve özneyi sorunsallaştırarak başkalık meselesini ele almış bu üç büyük düşünürün mesaisini tartışıyor. Husserl'in 'başkalığın fenomenoloji-

si', Heidegger'in "başkalığın fundamental ontolojisi", Levinas'ın "başkalık etiği" e-serde ele alınan konulardandır.

Parsel Parsel

Murat Ağirel, Kırmızı Kedi Yayınları, 2021, 272 s.

Yaptığı haberlerden ötürü cezaevinde yatmış gazeteci Murat Ağirel, parsel parsel kitabında şu soruların yanıtlarını vermeyi amaçlıyor; Melih Gökçek başbakan olabilmek için neler yaptı? AKP kurulmadan önce ABD ziyaretinde neler yaşandı? 30 yıl boyunca nasıl "örgüt" gibi hareket etti? A Takımında kimler vardı? Fenerbahçe'ye neden başkan olmak istedi? Genelev patronları Ankara'da neler yaptı? Gözaltına alındığında kim kurtardı? Trafik kavgasında neden silah kullanıldı? Turgut Özal kime ve neden "dangalak" dedi? İlk "parsel parsel" satış ne zaman gerçekleşti? ANKAPARK ihalesinin ucu hangi mafya liderine uzandı? Osman Gökçek ölen çete lideriyle ne konuştu? Zekeriya Öz'ü Dubai'de ağırlayan kişinin Melih Gökçek ile ne ilişkisi vardı? FETÖ firarisini kim, nasıl korudu? 17-25 Aralık'tan sonra FETÖ'ye imar rantı sağlandı mı? 15 Temmuz'dan sonra FETÖ'cü isme parsel verildi mi?



Depresyon: Toplumsal Bir His

Ann Cvetkovich, Çev. Zeynep Ertan, Sel Yayıncılık, 2021, 325 s.

Ann Cvetkovich, *Depresyon: Toplumsal Bir His*'te tıbbi



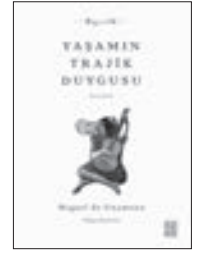
ve bilimsel modellere eleştirel bir mesafe koyarak kültürel, politik ve ırk temelli depresyon tarihinin izini sürmeye koyuluyor. Akademik yaşamın henüz başındayken deneyimlediği depresyonu ve yazar tıkanıklığını kaleme aldığı yazısını kitabın merkezinde konumlandırarak ilk Hristiyan keşişlere ve yerlilere ait tinsel pratiklerden sömürgecilik, kölelik ve soykırma, politik tükenişten queer de dahil çeşitli kimliklere çok katmanlı bir arşiv çalışması sunuyor. Depresyonun çıkmaz sokaklarında dolanırken gündelik alışkanlıkların, feminist elsanatlarının, queer performans ve tinsel pratiklerin onarıcı ve yatıştırıcı niteliğine başvurmayı amaçlıyor. Yazar şu

soruların yanıtlarını vermeye çalışıyor; Depresyon biyolojik veya tıbbi bir olgudan ziyade politik ve özel alana kök salmış bir deneyim olarak kavranabilir mi? Kendini süren bir kayıtsızlık, atalet ya da çaresizlik hissiyle gösterebilen depresyonun sömürgecilik, mülksüzleşme ve yerinden edilme geçmişleriyle bağı var mıdır? Sol melankoli ve politik depresyon arasındaki mesafeyi aydınlatmak adına bir Hristiyan tasarısı olan acedia kavramına başvurmak mümkün müdür?

Yaşamın Trajik Duygusu – Düşünce

Miguel De Unamuno, Çev. Beyza Fırat, Ketebe Yayınları, 2021, 332 s.

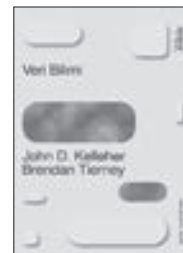
20. yüzyılın varoluşçu düşünürlerinden olan Miguel de Unamuno roman, öykü, şiir, anı, deneme gibi birçok farklı yazın türünde eserler ortaya koymuştur. Türler farklı olsa da onun düşünce ve yazın dünyasının temel meselesi aslında hiç değişmemiştir. *Yaşamın Trajik Duygusu*'nda akıl ve kalp arasında paradoksal olarak görüneni bir trajedi olarak tanımlayan Unamuno, kendi iç hesaplaşmasını bir sohbet üslubu ile okuyucuya da açarak sonunda ışıltı olan yola işaret ediyor. Ölümlü insanın dünyaya geliş manası, hayatın anlamı, ölümsüzlük arzusu, varoluş ve kimlik arayışının yani Unamuno felsefesinin özünü oluşturan kavramların en damıtılmış hali bu eserde okuyucu ile buluşmayı amaçlıyor.



Veri Bilimi

John D. Kelleher, Brendan Tierney, Çev. Onur Öztürk, Tellekt, 2021, 192 s.

Veri Bilimi alanının tarihçesiyle açılıyor; temel veri kavramlarını, veri bilimi projelerinin aşamalarını, veri altyapısını, çoklu kaynaklardan veri elde etmenin zorluklarını ve bu konudaki uzmanlığın gerçek dünyada karşılaşılan sorunlara nasıl bir yaklaşım getireceğini ele alıyor. Konuyu ahlaki ve hukuki boyutları açısından da gözden geçiren Veri Bilimi, bu bilim dalını başarıyla kullanma yollarını ve gelecekte nasıl bir etki alanı yaratacağını merak edenlere ideal bir kaynak sunmayı amaçlıyor.





Bir Nigâr Hanım daha var: Şair Nigâr Refibeyli'nin Türkiye seyahati

Şair Nigâr Hanım'ın adına edebiyatla, özellikle de şiirle az çok meşgul olmuş hemen herkes aşinadır. 8 Mart'a yaklaştığımız günlerde ismiyle yine karşılaşmamız olası, çünkü pek çok türde kalem oynatmış, Osmanlı dönemi kadın hareketleri içinde bilfiil bulunmuş Nigâr Hanım'ın fikir ve edebiyat tarihimize azımsanamayacak bir yeri var. Benim bu yazıda Türkiye seyahati izlenimlerinden hareketle anmak istediğim ise bir başka Nigâr Hanım. 20. Yüzyıl Azerbaycan şiirinin önde gelen şairlerinden Nigâr Refibeyli.

Onun ismiyle 2015 yazında Bakü'deyken, Akif İslamzade'den severek dinlediğim Ala Gözlüm adlı şarkının sözlerini anlamaya çalışırken karşılaştım. Emin Sabitoğlu'nun bu güzel eseri Nigâr Refibeyli'nin Neyleyim şiirinden bestelediği yazılıydı. Sözler çoğumuza tanıdık gelecektir:

*"Ala gözlüm, senden ayrı geceler
Bir il kimi uzun olur, neyleyim?
Bağcamızda gızılgüller her seher
Tezden açır, vahtsız solur, neyleyim?"*

Yine çok bilinen Sabitoğlu bestelerinden biri "Esen Yeller" de Nigâr Hanım'ın bir başka şiirinden bestelenmişti. Bunları öğrenir öğrenmez Refibeyli'nin şiirlerine ulaşmak için soluğu kitapçıda aldım ama nafile. Şiirlerinin son baskıları yıllar evvel yapılmıştı ve artık dolaşımda değildi. Hiçbirini bulamadım. Mikail Müşfik, Cafer Cabbarlı, Samed Vurgun vardı ama Nigâr Refibeyli yoktu. Maalesef kaldığım kısa süre içinde Bakü'nün sahaflarının nerede olduğunu öğrenmem mümkün olmadı. Neyse ki Azerbaycan Milli Kütüphanesi'nde seçme şiirlerinin elektronik bir kopyası vardı. Onu bilgisayarıma indirdikten sonra Nigâr Refibeyli şiirlerini Bakü'de kaldığım birkaç ay boyunca sık sık, Türkiye'ye döndükten sonra da aklıma geldikçe okudum.

Türkiye'de basılmış olabileceği nedense çok geç aklıma geldi. Basılmışsa bile çevrilerek basılmıştır önyargısıyla mı ilgisiz davranmamı bilemiyorum. Meğer Ötügen Yayınları Refibeyli'nin şiirlerinden bir seçkiyi *Bahar Neğmesi* adıyla 2006 yılında yayımlamış. Adet olduğu üzere şairi Türk okurlara tanıtan birkaç yazının dışında şiirlere ek olarak Refibeyli'nin yaklaşık 60 sayfa bulan bir gezi yazısı da kitapta bulunuyor. Bu yazıda aynı zamanda eşi olan,



Azerbaycan'ın bir diğer büyük şairi Resul Rıza ile birlikte 1969 Mayıs'ındaki kısa Türkiye seyahatlerinden izlenimlerini aktarıyor.

Refibeyli ve Rıza'nın seyahati Ankara'da başlayıp İzmir, Konya ve İstanbul ziyaretlerini kapsıyor. Türkiye'ye ilkin-

den bir yıl sonra ikinci gelişin verdiği rahatlıkla üzerinden şaşkınlığını atmış olsa gerek. Nigâr Hanım hemen her şeye duyarlı bir dikkatle yaklaşıyor. Hiçbir ayrıntıyı gözden kaçırmamaya çalışıyor. Tasvirleri o kadar canlı ki şairin gözü adeta bir kameraya dönüşüyor da sanki film seyrediyoruz onun gözünden.

Konuk oldukları evlerdeki yaşam tarzlarını, kadın erkek arasındaki işbölümünü inceliyor. Karşılaştığı gençlerle uzun sohbetler ediyor. Sevdikleri şairlerden şiirler okumalarını istiyor. Yaşar Kemal'in yazdığı Teneke adlı piyesin sonunda oyuncuların sahneye "6. Filo defol!", "NATO, hayır!" pankartlarıyla çıkmaları ve şehirli aydınları yoksul köylülerin mücadelesine destek vermeye çağırımları onu heyecanlandırıyor. Büyük Ada'da Haldun Taner ve "su perisine benzeyen" eşinin rehberliğinde yaptıkları fayton seyahati sırasında önce faytoncunun sonra da atının yüzündeki yorgun kayıtsızlığın farkına varınca az evvel mest olduğu tabiatın güzelliği bile onu yeise düşmekten alıkoyamıyor. Erol Toy'un piyesi vesilesiyle şiirlerinden örnekler de vererek Pir Sultan Abdal'ın dünyaya bakışını, din ve ahlak anlayışıyla birlikte ele alarak uzun uzun anlatıyor.

Refibeyli Türkiye'nin kültür hayatıyla da çok ilgili. Neredeyse her akşam bir bale veya oyun izliyorlar. Soruşturmalarına dayanarak şehir tiyatrolarının ne zaman kurulduğunu, kültür sarayının inşasının kaç yıl sürdüğünü, hangi konservatuarda kaç oyuncu yetiştiğini, sahnelenen oyunların ne kadarının Türk yazarlara ait olduğunu ayrıntılarıyla anlatıyor. Bu kısacık seyahatin içinde okurlar için Yaşar Kemal, Oktay Akbal, Fazıl Hüsni Dağlarca, Hayati Asilyazıcı, Şevket Süreyya Aydemir gibi çok fazla tanıdık isim resmi geçit yapıyor. Tabii ki Azerbaycanlı okura da itinayla tanıtılıyorlar. Gıyabında anılan kişilerse çok daha fazla: Tefik Fikret, Mevlana, Nazım Hikmet, Muhsin Ertuğrul, Hayati Tabanlıoğlu yalnızca bazıları. Tefik Fikret'i çok sevdiğini bildiği için ziyarete gittiğinde Aşyan'daki evinin bahçesinden alıp mendiline sardığı bir avuç vatan toprağını Bakü'de hasta yatmakta olan Sabiha Sertel'e götürüyor. Sertel öldüğünde kızı Yıldız Hanım bu toprağı onun mezarına serpiyor.

İstanbul yolculuğu Nazım Hikmet'i ve yıllara yayılan yakın dostluklarını anımsatıyor Nigâr Hanım'a. Eşi Resul Rıza "kardeşim" diye bahsedermiş Nazım'dan. Birbirlerini çok sevdikleri zaten biliniyor. Bir matine sonrasında Nazım Hikmet Nigâr Hanım'ı kutlarken bir gün şiirlerini İstanbul'da da okuyabilmesini diliyor. "Ben o günü göremem, çocuklar sizi gezdirir, güzel şehirdir İstanbul," diyor sonra. İstanbul'a Nazım'sız gelen Refibeyli kitapçılara girdiğinde onun kitaplarını soruyor, satılıp satılmadığını araştırıyor. Şiirlerinin üzerindeki yasağın kalkmış olmasından, kitaplarının çok satmasından duyduğu sevinç biraz olsun azaltıyor üzüntüsünü. Nigâr Hanım, Nazım'ın ardından yazdığı Beşer Oğlu şiirinde "tabutunun başında, milletleri, halgları gardaş gördüm" diyordu. Türkiye'den iyi dileklerle ve iyimserlikle ayrılıyor. Başlığa da taşıdığı cümleyle son veriyor yazısına:

"Sağlıkla gal, yakın gonşu!"

Ben de kitabı kapatırken "güle güle Nigâr Hanım," diye mırıldanıyorum. "Umut verdin iyimserliğinle, uğurlar olsun."